

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Bc. Václav Skořepa

**Když vysokou školu nahradily byty: podzemní vzdělávání
v socialistickém Československu a Polsku v 70. a 80. letech 20.
století v komparativní perspektivě**

**When University Was Replaced with Flats: The Underground
Education in Socialist Czechoslovakia and Poland in the Seventies
and Eighties in the Twentieth Century in Comparative
Perspective**

Vedoucí práce:

Mgr. Jaroslav Ira, Ph.D.

2020

V prvé řadě srdečně děkuji panu doktoru Jaroslavu Irovi za dlouhodobou podporu, cenné rady a především za trpělivost.

Dále mé poděkování směřuje k programu Erasmus+, díky kterému jsem mohl strávit zimní semestr 2017/2018 ve Varšavě a využít místní archivy.

Děkuji Institutu národní paměti, Archivu opozice a Archivu nových dokumentů v Polsku, Libri Prohibiti, Archivu bezpečnostních složek a Archivu Univerzity Karlovy v Praze a Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření v Brně – všem za zpřístupnění svých fondů.

Mé poděkování směřuje také k pamětníkům, kteří se ochotně se mnou podělili o své vzpomínky a zážitky spojenými s bytovými semináři. Děkuji Ryszardu Bugajovi, Andrzejowi Celińskému, Ivanu Havlovi, Ivanu Chvatíkovi, Waldemaru Kuczyńskému a Pawłu Śpiwakovi.

V neposlední řadě velmi děkuji Zdeňce, že při mně stála, i když jsem padal.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 18. května 2020

.....

Bc. Václav Skořepa

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá fenoménem neoficiálního vzdělávání v Československu a Polsku v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století. Na základě srovnávání jednotlivých iniciativ analyzuje kontext jejich vzniku, způsob organizace, personální složení, motivace, témata přednášek a pozici mezi disentem a komunistickým režimem. Autor se zaměřuje na obecnou charakterizaci fenoménu a jeho propojenost s neoficiální sférou.

Klíčová slova: vzdělávání, bytové semináře, podzemní univerzity, opozice, socialistický režim, Československo, Polsko

Abstract

This master's thesis looks into the phenomenon of unofficial education in Czechoslovakia and Poland in the 1970s and 1980s. Comparing several initiatives, the thesis analyses the context of their origins, ways of organisation, members, motivations, themes of lectures, and the position between the dissent and the Communist regime. The author focuses on the general characterisation of the phenomenon and its connection to the unofficial sphere.

Keywords: education, underground seminars, flying university, opposition, socialist regime, Czechoslovakia, Poland

Obsah

1	Úvod	10
1.1	Stav dosavadního bádání	11
1.2	Pojmové vymezení	16
1.3	Metodologické ukotvení	19
1.4	Představení pramenů	21
1.5	Struktura práce	24
2	Historický kontext vzniku a činnosti bytových seminářů	26
2.1	Rok 1968	26
2.2	Oficiální sféra vzdělávání	28
2.3	Opozice mezi 1968 a 1989	29
3	Neoficiální vzdělávání v Československu a Polsku	34
3.1	Tradice neoficiálního vzdělávání	34
3.2	Představení studovaných iniciativ	38
4	Formy organizace	43
5	Personální složení	54
6	Motivace a obhajoba	66
7	Témata a průběh přednášek	76
8	Mezi disentem a režimem	93
9	Závěr	108
10	Seznam použitých zdrojů	113

Seznam zkratek

AAN	Archiv nových dokumentů (Archiwum Akt Nowych)
ABS	Archiv bezpečnostních složek
AIPN	Archiv Institutu národní paměti (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej)
ALH	Archiv Ladislava Hejdánka
AO	Archiv opozice (Archiwum Opozycji)
AUK	Archiv Univerzity Karlovy
<i>BIS</i>	<i>Informační bulletin Solidarita (Biuletyn Informacyjny „Solidarność“)</i>
ČSAV	Československá akademie věd
ČSSR	Československá socialistická republika
ČVUT	České vysoké učení technické v Praze
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
GUS PRL	Hlavní statistický úřad Polské lidové republiky (Główny Urząd Statystyczny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej)
<i>INFOCH</i>	<i>Informace o Chartě</i>
IPN	Institut národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej)
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
KIK	Klub katolické inteligence (Klub Inteligencji Katolickiej)
KKK	Klub Křivého kola (Klub Krzywego Koła)
KKK OiW	Celostátní koordinační výbor osvěty a výchovy (Krajowa Komisja Koordynacyjna Oświaty i Wychowania)
KOR	Výbor na obranu dělníků (Komitet Obrony Robotników)

KPN	Konfederace nezávislého Polska (Konfederacja Polski Niezależnej)
KSS KOR	Výbor společenské sebeobrany Výboru na obranu dělníků (Komitet Samoobrony Społecznej „KOR“)
KSČ	Komunistická strana Československa
KSD	Klub svobodné diskuze (Klub Swobodnej Dyskusji)
LP	Libri Prohibiti
MFF UK	Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy
NN	Nezávislý proud (Nurt Niepodległościowy)
NSZZ PNTiO	Nezávislý samosprávný odborový svaz pracovníků vědy, techniky a osvěty (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Pracowników Nauki, Techniki i Oświaty)
NSZZ „Solidarność“	Nezávislý samosprávný odborový svaz Solidarita (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność“)
<i>NTO</i>	<i>Věda – Technika – Osvěta: vnitřní informátor pro kroužky vědy – techniky - osvěty, Nezávislého samosprávného odborového svazu Mazovského regionu (Nauka – Technika – Oświata: informator wewnętrzny dla kół nauki – techniki – oświaty, NSZZ Solidarność region Mazowsze)</i>
NZS	Nezávislé sdružení studentů (Niezależne Zrzeszenie Studentów)
NZWN	Nezávislá skupina vědecké spolupráce (Niezależny Zespół Współpracy Naukowej)
ODKAZ	Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření, Moravské zemské muzeum
ON	Nezávislá osvěta (Oświata Niezależna)
PAN	Polská akademie věd (Polska Akademia Nauk)

<i>PARAF</i>	Paralelní akta filosofie
PKI	Punkt Konsultacyjno-Informacyjne
PRL	Polská lidová republika (Polska Rzeczpospolita Ludowa)
PZPR	Polská sjednocená dělnická strana (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)
REN	Rada národního vzdělávání (Rada Edukacji Naukowej)
RMP	Hnutí mladého Polska (Ruch Młodej Polski)
ROPCiO	Hnutí na obranu lidských a občanských práv (Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela)
SB	Bezpečnostní služba (Służba Bezpieczeństwa)
SKS	Studentský výbor solidarity (Studencki Komitet Solidarności)
StB	Státní bezpečnosti
SZSP	Socialistický svaz polských studentů (Socjalistyczny Związek Studentów Polskich)
TKN	Sdružení vědeckých kurzů (Towarzystwo Kursów Naukowych)
<i>TT</i>	<i>Ted' a tady (Tu Teraz)</i>
UJEP	Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně
UL	Létající univerzita (Uniwersytet Latający)
VNJH	Vzdělávací nadace Jana Husa (Jan Hus Education Foundation)
VONS	Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
<i>ZEN</i>	<i>Sešity národního vzdělávání (Zeszyty Edukacji Narodowej)</i>

1 Úvod

Tato diplomová práce se zabývá společensko-kulturním fenoménem bytových přednášek a seminářů v Československé socialistické republice (ČSSR) a Polské lidové republice (Polska Rzeczpospolita Ludowa, PRL) v 70. a 80. letech 20. století. V tomto období se v socialistických státech formovaly a organizovaly sebevzdělávací iniciativy mimo oficiální školský systém a veřejný intelektuální prostor. Oficiální sféru totiž výrazně formovaly politické vlivy a zájmy Komunistické strany Československa (KSC) a Polská sjednocená dělnická strana (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR). Takto omezený přístup k informacím, možnosti studia na univerzitě či uplatnění se v oboru přiměl skupiny lidí, kteří ideově nesouzněli s oficiální doktrínou nebo ji přímo odmítali, k vytváření vlastního prostoru k osvojování si znalostí a k diskutování v soukromí bytů. Tento osvětový trend je známý v obou sledovaných zemích, především z druhé poloviny 70. let, jako součást procesu formující se občanskoprávní opozice. Cílem této práce je s využitím komparativní metody popsat tento fenomén jako projev společnosti, jejíž práva na informace a svoboda seberealizace byly ve veřejném prostoru výrazně omezovány politizovaným a ideologizovaným tlakem.

Ve sledovaném období působilo velké množství vzdělávacích iniciativ, které je vzhledem k míře utajení, soukromému charakteru setkání, teritoriálnímu rozptýlení i nedostatku pramenů obtížné odborně zmapovat jako celek. Proto v této práci srovnávám vybrané sebevzdělávací iniciativy, které pokrývají vytyčené období a které v určité míře participovaly na fungování neoficiální a disidentské sféry. Jejich výběr jsem podmínil deklarativní a praktickou vzdělávací aktivitou, a proto se v práci nezabývám schůzkami organizačního či politického charakteru u disidentských skupin, např. československých exkomunistů a představitelů Solidarity. Rovněž neanalyzuji teologické semináře a osvětové iniciativy církví vzhledem k jejich specifičnosti v budování podzemní křesťanské komunity. Vzhledem k výraznému církevnímu vlivu a specifičnosti zdejšího opozičního myšlení se také nezabývám neoficiálním vzděláváním na Slovensku. Navzdory výběru konkrétních iniciativ nelze opominout prostupnost v rámci neoficiální sféry, tedy také mezi semináři vybraných i jiných iniciativ, a proto občas zmiňuji další sebevzdělávací skupiny. Na výběr iniciativ měl v neposlední řadě praktický aspekt, tedy dostupnost pramenů.

V Československu sleduji vývoj filozofických seminářů od „ikony“ bytových přednášek Jana Patočky, přes Tominovy a Hejdánkovy semináře, které zahrnují i přednášky západních intelektuálů, po Kampademii. Vedle těchto známých příkladů zařazuji tzv. Pondělky Ivana M.

Havla a bohemistickou Večerní univerzitu Miroslava Červenky, zpracovanou Karoline von Graevenitz.¹ Protože zmíněné iniciativy působily především v Praze, rozšiřuji výzkumnou perspektivu na brněnská setkání organizovaná Jiřím Müllerem ve spolupráci s britskou Vzdělávací nadací Jana Husa (Jan Hus Education Foundation, VNJH).² Jako polské příklady jsem si zvolil s neoficiálním vzděláváním především spojovanou Létající univerzitu (Uniwersytet Latający, UL) a Sdružení vědeckých kurzů (Towarzystwo Kursów Naukowych, TKN). Dále jsem si vybral osvětové aktivity Hnutí na obranu práv člověka a občana (Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, ROPCiO) a Studentských výborů solidarity (Studencki Komitet Solidarności, SKS). Polskými příklady z 80. let jsou koordinační osvětové iniciativy v rámci Solidarity v jejím legálním a podzemním období.

Srovnávací analýzou fenoménu na těchto iniciativách usiluji o popis jeho společných znaků i různorodosti v oblasti témat, organizace a personálního složení. Prací se pokusím vymezit postavení bytových seminářů ve vztahu k oficiální, režimem kontrolované sféře a k disidentskému prostředí. A tím problematizovat obecnou premisu o bytových seminářích, do jaké míry je lze vnímat jako projev opozičního smýšlení a součást disidentské aktivity. Nakolik lze na základě pramenů interpretovat jev neoficiálního vzdělávání jako projev obyčejné lidské touhy po nových informacích, bez striktně protirežimního vymezení? Jakou pozici měly bytové semináře v rámci tzv. neoficiální kultury a ve vztahu disentu, režimu a veřejnosti? S tím souvisí třetí badatelská otázka: jaké byly motivace uskupení a jednotlivců organizovat a účastnit se neoficiálních přednášek.

1.1 Stav dosavadního bádání

Texty o filozofických seminářích v Československu od konce 70. let do roku 1989 především informovaly o důvodech vzniku seminářů nebo o zásazích ze strany Státní bezpečnosti (StB). Domácí i zahraniční účastníci popisovali kolektivní zkušenosti disentu v samizdatových a západních periodících.³ V roce 1993 sestavili Petr Oslzlý a Petr Fiala soubor rozhovorů s účastníky brněnských setkání a přepisů některých přednášek hostujících britských intelektuálů. Publikace měla podle Fialy „zachytit smysl, průběh a něco z atmosféry“ seminářů

---

¹GRAEVENITZ, Karoline von, „Podzemní univerzita“ pražských bohemistů: ukázka paralelní kultury v „normalizovaném“ Československu, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009.

²VNJH nejen z pohledu zahraničních návštěvníků se rozsáhle věnuje známá publikace *Sametová filozofie*, proto se nadací zabývám zejména z hlediska českých vzdělávacích iniciativ.

³Např. HEJDÁNEK, Ladislav, Případ filosofa Jacquese Derridy v širších souvislostech, in: *Informace o Chartě* (dále *Infoch*), roč. 5, 1982, č. 1, s. 8–10; MOLDAU, George [pseudonym Jiřiny Šiklové], ‘Patočka University’, in: *Index on Censorship*, vol. 8, 1979, issue 3, s. 54–56.

a Oslzlého úvod přináší chronologický popis přednášek a spolupráce s VNJH na základě vlastních vzpomínek.⁴ *Podzemní univerzita* byla v 90. letech jedinou českou knihou, která semináře představila jako samostatné téma neoficiální kultury, přestože dnes by měla být pojímána také jako primární pramen.

Nejcitovanějším a nejkompexnějším textem k fenoménu československých seminářů obecně je kniha *Sametoví filozofové* od Barbary Day, členky VNJH a účastnice brněnských setkání.⁵ Díky osobním zkušenostem, rozhovorům s pamětníky a přístupu k archivu VNJH autorka nabízí detailní přehled vzdělávacích iniciativ propojených se západními nadacemi.⁶ Slabšími stránkami této práce je poněkud povrchní a schématický nástin československého kontextu politického vývoje i neoficiální kultury. Day například téměř pomíjí semináře Kampademie, jejichž dění souhrnně, ale z perspektivy přímého účastníka představuje Daniel Kroupa.⁷

Odbornější přístup a osobní zkušeností nezaujatý pohled se objevuje v pracích od roku 2009. Již zmiňovaná Graevenitz představila menšinovou oblast neoficiálního vzdělávání – bohemistické přednášky. Na základě studia archivních pramenů a provedených rozhovorů s většinou účastníků vypracovala strukturovanou analýzu organizačního zázemí iniciativy, profilů a motivací účastníků. Jana Wolmuth Markupová se v biografii o Ivanu Havlovi částečně zabývala činností Kampademie a zejména Pondělků, především jako objektu sledování StB, ale také sestavila časový přehled přednášek.⁸ Objevilo se několik článků využívajících zpřístupnění fondů Archivu bezpečnostních složek, které po úvodním shrnutí obsahovaly zprávy a fotografie ze svazků StB.⁹ Téma filozofických seminářů z perspektivy vývoje oboru za normalizace a po „návratu“ na univerzity vyzdvihly editorky sborníku *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí*. Shromáždily vzpomínky domácích a zahraničních účastníků bytových přednášek, profily a filozofické přístupy vybraných osobností. V tom je přínos publikace neocenitelný, coby příspěvek k intelektuálnímu vývoji některých filozofů, ale bez příliš inovativního přístupu

---

⁴FIALA, Petr, OLSZLÝ, Petr (eds.), *Podzemní univerzita: vznik a organizace brněnských bytových přednášek a seminářů (1984–89): přednášky z filozofie a politologie*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1993, konkrétní citace (dále konkr. cit.) s. 5.

⁵DAYOVÁ, Barbara, *Sametoví filozofové*, Brno: Doplněk, 1999.

⁶Vedle zmiňované VNJH se do seminářů v 80. letech v různých obdobích zapojily francouzská Asociace Jana Husa, krátce Vzdělávací a kulturní nadace Jana Husa ze Spojených států, kanadská Nadace Jana Husa a západoněmecká Academia Copernicana, in: tamtéž.

⁷KROUPA, Daniel, *Dějiny Kampademie*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2010.

⁸WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana, *Ivan M. Havel: od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*, Praha: Univerzita Karlova – nakladatelství Karolinum, 2017.

⁹BLAŽEK, Petr, Mimořádné zprávy Státní bezpečnosti o ohlasech na smrt a pohřeb prof. Jana Patočky, in: *Securitas imperii*, sv. 29, 2016, č. 2, s. 244–279; MECLOVÁ, Anna, Bytové semináře pod dohledem Státní bezpečnosti: sledování skupiny filozofů v období normalizace, in: *Paměť a dějiny*, roč. 3, 2009, č. 2, s. 87–100.

k neoficiálnímu vzdělávání.¹⁰ Filozofickými semináři se zabýval také Tomáš Hermann na příkladu několika osobností. Jeho perspektiva intelektuálních dějin zvýraznila roli bytových seminářů v kontextu myšlenkového vývoje sledovaných aktérů.¹¹ Podobně lze nahlížet na intelektuálně-duchovní biografii Václava Havla od Martina C. Putny, který se na několika stránkách věnoval Kampademii.¹²

V polském historiografii bývají často ve vývoji opozice v 70. letech zmiňovány UL a TKN především kvůli návaznosti na tradici z konce 19. století a kvůli agresivním zásahům na přednáškách ze strany studentských bojůvek. Nejstarší bližší popis vzdělávacích iniciativ se objevil v publikaci historika a člena TKN Jerzyho Holzera v první polovině 80. let. Autor zasadil TKN, ale i osvětové aktivity studentů a Solidarity do kontextu vývoje opozice a neoficiálních diskuzních iniciativ před 1968, zejména zdůrazňoval přínos primárně nepolitického charakteru TKN.¹³ Obdobný obraz a přístup reprezentoval také Andrzej Friszke na základě osobní zkušenosti se neoficiálními stipendii a díky dlouhodobému výzkumu v 80. letech.¹⁴ U obou historiků se ale jednalo pouze o kapitoly věnované neoficiálnímu vzdělávání v syntézách o opozici v Polsku. Friszke se v samostatné knize věnoval dějinám Klubů katolické inteligence, které se do neoficiálního vzdělávání také zapojily.¹⁵

Přehled o aktivitě Solidarity v oblasti vzdělávání nabídla Teresa Bochwic už v samizdatové publikaci z roku 1986 o vyjednávání učitelů v nových odborech s režimem o změnách ve školství v letech 1980 a 1981.¹⁶ Text lze vnímat jako inspirační zdroj a propagaci tradice nezávislé osvěty cílená pro sebevzdělávací kroužky. Autorka text rozšířila v rámci doktorské práce a její vydaná verze¹⁷ se stala základem pro výzkum neoficiálního vzdělávání v 80. letech. Přínosem její práce bylo totiž začlenění učitelů a nedisidentské sféry do diskurzu o neoficiálním vzdělávání. Autorka, sama aktivistka v Solidaritě, čerpala ze samizdatů, rozhovorů s kolegy a

---

¹⁰ BENDO VÁ, Markéta, BORO VANSKÁ, Johana, VEJVODOVÁ, Daniela, *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí: podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Praha: Nomáda, 2013.

¹¹ HERMANN, Tomáš, *Disent a filosofie: podmínky a podoby svobodné tvorby po konsolidaci*, in: SUK, Jiří, et al., *Šest kapitol o disentu*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017, s. 159–222.

¹² PUTNA, Martin C., *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*, 2. vydání, Praha: Knihovna Václava Havla, o.p.s., 2012; zde je nutné připomenout, že Putna docházel na Kroupovy filozofické semináře, ale ve své práci nepíše o těchto zkušenostech.

¹³ HOLZER, Jerzy, *Solidarność 1980–1981: geneza i historia*, Varšava: Omnipress, 1990.

¹⁴ FRISZKE, Andrzej, *Towarzystwo Kursów Naukowych*, in: *Tygodnik „Solidarność”*, nr 17, 24 lipca 1981 r., [neznámé stránkování]; TENTYŹ, *Niezależni intelektualiści: TKN*, in: *Więź*, nr 9, 1992, s. 99–110; TENTYŹ, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londýn: Aneks, 1994.

¹⁵ TENTYŹ, *Oaza na Kopernika: Klub inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Varšava: Biblioteka „Więzi”, 1997.

¹⁶ MADER, Wit [pseudonym Teresy Bochwic], *Walka „Solidarność” o społeczny kształt w Polsce*, Varšava: Oświata Niezależna, 1986.

¹⁷ BOCHWIC, Teresa, *Narodziny i działalność Solidarność Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Varšava: Tysol, 2000.

z osobní zkušenosti z varšavského prostředí. Slabinou textu je určitá jednostrannost vyplývající ze sdílení osobní zkušenosti a z pochopitelné absence nepřístupných dokumentů Bezpečnostní služby (Służba Bezpieczeństwa, SB).

Jedinou původní publikací věnovanou TKN napsal pamětník Ryszard Terlecki.¹⁸ V chronologicky strukturované práci detailně popsal činnost sdružení a jeho ukotvení do řetězce předchozích či paralelních vzdělávacích iniciativ. Speciální kapitoly věnoval analýze programu a aktivit TKN a představení spolupráce s církví nebo zahraničními sympatizanty. Pro Terleckého bylo TKN „nejdůležitějším pilířem politického odporu,“ protože jím dissent překonal svou uzavřenost.¹⁹ Práce stojí na osobních zkušenostech, samizdatech a pamětech. Terlecki kritizoval rozhovory s pamětníky coby pramen, protože „paměť bývá nespolehlivá a do historie Sdružení se uložily politické spory z let 1990–1993, které často komplikují nestranné posouzení zmíněných událostí.“²⁰

Od roku 2010 se objevovaly práce z per badatelů osobně nezainteresovaných na zkoumaném tématu. Natalia Jarska navázala na Bochwic a poskytla chronologický přehled o vývoji vzdělávacích a vědeckých iniciativ v rámci Solidarity v 80. letech, s využitím samizdatů a archivních pramenů.²¹ Polský Institut národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN) publikoval výbor dokumentů SB vedených na TKN, které nabízely vhled jak do strategie SB, tak do vnitřního fungování TKN očima informátorů. Úvodní chronologický přehled vychází z výše představených prací o TKN.²² Otevření archivů IPN využil také sborník věnovaný osvětovým aktivitám katolické církve, které je třeba zohlednit i při výzkumu nezávislé osvěty necírkevních iniciativ.²³ Dlouhodobý zájem o formy neoficiálního vzdělávání projevuje historik Kamil Dworaczek. Vedle podnikové osvěty v čase legální Solidarity²⁴ se systematicky zabýval SKS, především vratislavským, a výrazně se zaměřoval na jejich sebevzdělávání. Komplexní

---

¹⁸ TERLECKI, Ryszard, *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych 1977–1981*, Krakov – Rzeszów: Instytut Europejskich Studiów Społecznych, 2000.

¹⁹ Tamtéž, s. 247.

²⁰ Tamtéž, s. 11.

²¹ JARSKA, Natalia, *Niezależny ruch oświatowy i nauka niezależne 1980–1989*, in: KAMIŃSKI, Łukasz, Waligóra, Grzegorz (eds.), *NSZZ Solidarność 1980–1989, tom 2: ruch społeczny*, Varšava: Instytut Pamięci Narodowej (dále IPN), 2010, s. 147–187.

²² KAMIŃSKI, Łukasz, WALIGÓRA, Grzegorz (eds.), *Kryptonim "Pegaz": Służba Bezpieczeństwa wobec Towarzystwa Kursów Naukowych 1978–1980*, Varšava: IPN, 2014.

²³ MARCINKIEWICZ, Marta (ed.), *„Oaza wolności“: Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, Štětín: IPN, 2016.

²⁴ DWORACZEK, Kamil, *Wszechnice związkowe na przykładzie Górnego Śląska, Warszawy i Wrocławia 1980–1989*, in: FRISZKE, Andrzej, PERSAK, Krzysztof, SOWIŃSKI, Paweł (eds.), *Solidarność od wewnątrz: 1980–1981*, Varšava: IPN, s. 277–289.

obraz fenoménu sestavil na základě studia samizdatů, dokumentů SB i rozhovorů s účastníky.²⁵ Podobně „novým“ přístupem jako Hermann pracuje Tomasz Ceran s bytovými přednáškami coby článkem řetězce ve vývoji uvažování Jacka Kuroně o formách společenského hnutí. Ceran zároveň využil specifický a nevyužívaný pramen – zvukové nahrávky přednášek.²⁶

V obou národních historiografiích se objevují obdobné tendence výzkumu. V prvních dvou dekádách po roce 1989 se tématu věnovali přímí účastníci s pramennou oporou především v samizdatech. Otevření archivů bezpečnostních složek a zájem badatelů bez osobní zkušenosti se studovanými iniciativami umožňují asi od roku 2009 objektivnější pohled na fenomén neoficiálního vzdělávání. Přítomný orálně historický rozměr výzkumu pravděpodobně kompenzuje nedostatek informací z osobní zkušenosti – oproti dřívějším pracím. Zatímco v polské historiografii je vývoj hlavních vzdělávacích iniciativ relativně dobře popsán, český výzkum naráží na roztržitost sebevzdělávacích iniciativ, a ani nejznámější filozofické semináře Patočky nebo Hejdánka nejsou kompletně popsány s využitím všech dostupných pramenů. Další výzvou výzkumu je širší pojetí fenoménu sebevzdělávání nebo neoficiálního vzdělávání, oproti dosavadnímu zaměření na konkrétní skupiny a organizace. Přílišný důraz na určitou míru institucionalizace brání širší perspektivě, která je evidentní u Hermannovy práce z hlediska intelektuálních dějin. Autor se totiž místo organizace zaměřuje na účastníky a jejich školní vzdělání, inspirační zdroje a soukromé vzdělávací a kulturní aktivity skrze analýzu jejich textů a chování. Tento přístup vyžaduje vysokou míru kvalitativního výzkumu a znalost oboru zkoumaného jedince, ale umožňuje zachytit osobní význam vzdělávání, tedy i role bytových přednášek. Tato diplomová práce navazuje na postupy novějších publikací k vytvoření obecné charakteristiky neoficiálního vzdělávání v socialistických režimech středovýchodní Evropy.

---

²⁵ TENTÝŽ, Analiza porównawcza SKS-ów, in: *Pamięć i Sprawiedliwość*, roč. 17, 2011, nr 1, s. 161–189; DWORACZEK, Kamil, PRZEDPEŁSKI, Tomasz, *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980: tom I: Monografia*, Varšava–Vratislav: IPN, 2017; TITÍŽ, *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980: tom II: Relacje*, 2. vydání, Varšava–Vratislav: IPN, 2017; TITÍŽ (eds.), *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980: tom III: Dokumenty*, Varšava–Vratislav: IPN, 2017.

²⁶ CERAN, Tomasz, Myśl społeczno-polityczna Jacka Kuronia: zarys problematyki, in: BIELAK, Monika, KAMIŃSKI, Łukasz (eds.), *Letnia szkoła historii najnowszej 2008, tom II: referaty*, Varšava: IPN, 2009, s. 139–145; TENTÝŽ, „Trzecia Polska ruchów społecznych”: teoria działania Jacka Kuronia, in: POLAK, Wojciech, KUFEL, Jakub, RUCHLEWSKI, Przemysław (red.), *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976 – 1981*, Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności, 2012, s. 156–173.

1.2 Pojmové vymezení

Před analýzou studovaného fenoménu je třeba vymežit okruh významů skrývajících se pod zažitým označením *bytové semináře* nebo *létající univerzita* a vysvětlit, jak s těmito pojmy dále pracuji. Pro přehlednost se zabývám českým a polským významem pojmu odděleně.

Pojem *bytové semináře* bývá ztotožňován se soukromými diskuzemi pražských filozofů s jejich posluchači ze 70. a 80. let a nejčastěji se datuje od Jana Patočky po jeho vynuceném odchodu do důchodu v roce 1972. Spojení má vystihovat privátní charakter setkání, které nahrazuje vzdělávací příležitost nemožnou v oficiálním školství, a diskuzní formu výuky,²⁷ spojovanou s filozofováním. Využívat toto označení jako obecné může být zavádějící, protože ne všechna setkání se odehrávala v bytě (např. v církevních prostorách) a měla vysokoškolskou podobu semináře. Přesto se udržel v porevolučním odborném diskurzu. Označení *podzemní univerzita* s odkazem na funkci vzdělávání mimo oficiální prostor, vykonávanou zpravidla vysokoškolským učitelem propuštěným z politických důvodů, je slovy Karoline von Graevenitz „stejně romantický jako nepřesný“,²⁸ protože odkazuje k polské *létající univerzitě* a české bytové přednášky nenaplňovaly formální standardy vysokoškolského studia. V dobovém diskurzu se rovněž ujalo označení *Patočkova univerzita* z konce 70. let, které potvrzuje Patočkovu ikonickou spojitost s fenoménem neoficiálního vzdělávání. Jiřina Šiklová tento pojem opisuje bytové diskuze bez nutnosti zakončit zkouškou.²⁹ StB tímto spojením označovala Tominovy bytové přednášky³⁰ jako formu protirežimního konání, čímž potvrzovala protistátní vnímání Patočky i seminářů po Chartě.

Polský diskurz nabízí terminologickou rozmanitost, vzhledem k dynamičtějšímu rozvoji neoficiální sféry a zapojení širší veřejnosti po nástupu Solidarity. Nejčastěji bývá s neoficiálním vzděláváním spojován pojem *létající univerzita* (*uniwersytet latający*), jehož osvojením se opoziční inteligence přihlásila k historickému odkazu stejnojmenné iniciativy z přelomu 19. a 20. století. Přívlastek *létající* vyjadřuje pohyblivý model konání přednášek v různých bytech coby bezpečnostní a konspirativní opatření. Zato iniciativy v PRL nedosáhly charakteristiky

---

²⁷Seminář je „a) církv. ústav pro výchovu duchovních; b) forma intenzivní výuky, zejm. vysokoškolské; školení, kurz,“ in: BRANDOVÁ, Hana, a kol., *Encyklopedický slovník*, Praha: Odeon, 1993, s. 977. Pedagogický význam podle Wikipedie: „forma výuky, při které se účastníci podílejí (na rozdíl od školení) aktivně na výuce; typ vysokoškolského kurzu nebo cvičení, rozvíjející samostatnou práci a myšlení studentů“, případně vzdělávací prostor se studovnou a knihovnou, in: Seminář, dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Semin%C3%A1%C5%99> (vid. 3.1.2020). [online]

²⁸GRAEVENITZ, s. 10.

²⁹‘Patočka University’, s. 55–56.

³⁰Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), svazek (dále sv.) Strojník, arch. č. 705731, sv. 2, *Návrh na další opatření v rozpracované akci "STROJNÍK"*, s. 1.

univerzity v pravém slova smyslu oproti intelektuálům na konci 19. století, kteří svým studentům poskytovaly i zkoušky a diplomy za absolvování, čímž vytvářeli paralelní vysokou školu také po formální stránce.³¹ Obdobný organizační model utvářel podzemní stát během druhé světové války a TKN o něj v 70. letech usiloval. SB pojem *létající univerzita* přejala k označení veškerých neoficiálních přednášek v 70. letech.³² Často se v dobových a odborných textech užívá termín *sebevzdělávání* (*samokształcenie*), který vystihuje samostatnou iniciativu ke vzdělávání a zastřešuje široké spektrum aktivit, od individuálního vzdělávání po bytové přednášky v kolektivu. *Nezávislá osvěta* (*niezależna oświata*) se popularizovala u iniciativ po vyhlášení válečném stavu označující jak bytové přednášky, tak neformální hnutí zaštiťující tyto aktivity.³³ Ve spojení s širším polem působnosti iniciativ v rámci Solidarity – nejen v disentu – pojem odpovídal i významu vzdělávacích a popularizačních programu pro veřejnost „k překonání nezaviněné kult. zaostalosti, v níž nedobrovolně žijí početné skupiny populace“.³⁴

V diplomové práci používám pro obecné označení studovaných aktivit a iniciativ neutrální označení *neoficiální vzdělávání*, *sebevzdělávání*, *bytové přednášky* či *semináře* bez ohledu na region. V kapitolách o organizaci a přednášených tématech vystihují pojmy *přednáška* a *seminář* konkrétní formu setkání a vzdělávání. Termín *osvěta* funguje jako synonymum pro vzdělávání někoho i ve smyslu působení na veřejnost. Adjektivem *neoficiální* pracovně odděluji studované iniciativy od režimem kontrolované oficiální sféry, s vědomím problematického dělení oficiální/neoficiální kultura a jejich vzájemného ovlivňování, jak je vnímal v 80. letech Petr Fidelius.³⁵ Z užívaných termínů v dobových a odborných textech – např. *paralelní* či *druhá* v českém a *niezależna* v polském diskurzu, které podle dobových podmínek a přístupu aktérů asociují jistou politickou vyhraněnost³⁶ – *neoficiální* nejbližší odpovídá mé snaze o neutrální přístup k fenoménu a jeho analýze na pomezí disentu a občanské aktivity. Se stejným pojetím často používám adjektivum *bytové*, pod kterým se podle Marcely Linkové skrývá přenos politických, kulturních i ekonomických funkcí veřejné sféry do soukromí.³⁷ Souhlasím s tímto

---

³¹ CYWIŃSKI, Bohdan, *Rodowody niepokornych*, Varšava: Biblioteka Więzi, 1971, s. 53–76; MACKIEWICZ-WOJCIECHOWSKA, J., *Uniwersytet „Latający“: karta z dziejów tajnej pracy oświatowej*, Varšava: Zagadnienia Pracy Kulturalnej, 1933.

³² Např. in: *Kryptonim „Pegaz“*..., s. 133.

³³ JARSKA, s. 147.

³⁴ Osvěta, dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Osv%C4%9Bta> (vid. 11.05.2020). [online]

³⁵ FIDELIUS, Petr, *Kultura oficiální a neoficiální*, in: TENTÝŽ, *Kritické eseje*, Praha: Torst, 2000, s. 21–41.

³⁶ *Opozycja polityczna*; ALAN, Josef, *Alternativní kultura jako sociologické téma*, in: ALAN, Josef (ed.), *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 9–59.

³⁷ Linková tento význam rozvíjí z hlediska dějin genderu. Docházelo totiž k politizaci prostoru, „který v modernitě přisuzujeme ženám“. Autorka se ve své publikaci zabývá pozicí žen mezi disidentskými diskuzemi, přepisováním samizdatu a péčí o rodinu, in: LINKOVÁ, Marcela, *Disidentská herstory: ženy a jejich činnost v prostředí Charty 77*, in: TATAŽ, STRAKOVÁ, Nad'a (eds.), *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent*, Praha: Academia – Sociologický ústav AV ČR, 2017, s. 380–383, konkr. cit. v poznámce 380–381.

významem „nedobrovolné“ transformace osobního prostoru za účelem kompenzovat nedostatky oficiální sféry, přestože nepřijímám apriori jeho úzce politickou konotaci. Zřídka jako synonyma k *neoficiální* využívám *alternativní* či *nezávislé* – bez významu „cíleně vytvářet alternativu k oficiálnímu školství“, který již sugeruje určité motivace.

Další pojmy se vztahují k aktérům zapojených do neoficiálního vzdělávání a určujících jeho podobu. *Oficiální kulturou, sférou* či *vzděláváním* míním oblasti kontrolované vládnoucím režimem, který je v případě socialistických zřízení podrobuje politickým zájmům a formuje loajální společnost skrze ideologizaci a cenzuru. Státní a stranické orgány určují podobu a funkce oficiální sféry a znemožňují činnost iniciativ na soukromé a veřejné úrovni, které by působily nezávisle a mimo povolené rámce.³⁸ *Režimem* označuji souhrn aktérů a vlivů v oficiální sféře, tedy státní úřady, bezpečnostní složky, stranické orgány v akademických institucích či nástroje propagandy a cenzury.

Historici se shodují, že pojem *opozice* v socialistických režimech obsahuje širokou škálu typů a významů aktivit vůči režimu, které jsou úzce spjaty s konkrétním obdobím a konkrétní zemí. Pojem pro období 1968–1989 v Československu a Polsku zahrnuje v užším významu aktivity a skupiny zastávající dodržování mezinárodních dohod o lidských a občanských právech, ve kterých nalézají legální oporu pro svou kritiku nesvobodných a nedostatečných životních podmínek v direktivně řízeném systému. Především v polské diskuzi se ujalo širší pojetí *opozice* coby spontánní a veřejné vystupování různých vrstev společnosti ve snaze změnit systém, např. dělnické protesty. *Opoziční* postoje nemusí automaticky znamenat totální přebudování systému, ale spíše kritiku mocenského monopolu, nesvobodného jednání či sociálního nezabezpečení obyvatel.³⁹ Problematickou oblastí pojetí *opozice* může být zkoumaná neoficiální kultura a vzdělávání, protože pouze samotná účast nemusí odpovídat antisocialistickému přesvědčení. Proto se v této práci sledují obsah přednášek nebo další aktivity účastníků. Proto *opozičními* postoji míním obecně kritické názory na fungování systému, které nemusí být podepřeny otevřeným vystupováním na stránkách samizdatů nebo na demonstracích.

Disent vztahuji k užšímu vymezení *opozice*, a tudíž pro mě reprezentuje početně omezenou skupinu jedinců, kteří deklarovali příslušnost ke konkrétní opoziční platformě, kritizovali

---

³⁸ Alternativní kultura..., s. 11–17; FIDELIUS, s. 22–33.

³⁹ Petr Blažek předkládá stále aktuální přehled diskuze také v české a polské historiografii, in: BLAŽEK, Petr, Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu: přehled koncepcí a limity bádání, in: BLAŽEK, Petr (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha: Dokořán, 2005, s. 10–24.

porušování lidských práv v samizdatu nebo byli často konfrontováni bezpečnostními složkami.⁴⁰ Bolton nevymezuje *disent* pouze jeho „filozofii, ale byl to také soubor obvyklých situací a zkušeností, těsně spjatých s každodenním životem – zkušeností, jež měly málo společného s politikou, s teorií nebo s ohlasy ze Západu“.⁴¹ Proti i dříve vymezená definice může být diskutabilní u jednotlivých případů. Druhý termín, který se vztahuje k personální oblasti mé analýzy, je *šedá zóna*. Koncept Jiřiny Šiklové zahrnoval jedince, kteří „se pozvolna polit. vyhraňují, ale nemají vlastní program“ a zároveň „neinklinovali ke konfrontaci s režimem, že s ním sice váhavě, ale přece spolupracovali a za svoji relativní konformitu přijímali určité výhody“.⁴² Perspektiva „být mezi disentem a režimem“ koresponduje s mým přístupem k neoficiálnímu vzdělávání, které zároveň nabízelo pro některé intelektuály a studenty z oficiální sféry „nezávazný“ kontakt s disentem a pro disent příležitost oslovit je.

1.3 Metodologické ukotvení

K analýze fenoménu neoficiálního vzdělávání používám komparativní přístup. Vycházím z teoretického vymezení Miroslava Hrocha⁴³ a Jürgena Kocky.⁴⁴ Zároveň jsem se inspiroval u textů aplikujících metodu na středoevropský prostor v socialistické době, především od českých historiků.⁴⁵ Srovnání samotné nevnímám jako cíl této práce, nýbrž jako nástroj k představení a obecnému popisu fenoménu. Podobně Michal Kopeček rekonstruoval z myšlení intelektuálů marxistického revizionismu v Československu, Maďarsku a Polsku v 50. letech středoevropský revizionismus „jako historický fenomén“.⁴⁶ Srovnávací metoda nabízí překročení limitujícího pohledu národních historiografií, kdy ze vzájemné konfrontace příkladů téhož fenoménu vyvstávají jeho obecně platné rysy i specifika srovnávaných

⁴⁰Disent, dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Disent> (vid. 11.05.2020). [online]

⁴¹ BOLTON, Jonathan, *Světý disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, Praha: Academia, 2015, s. 30.

⁴² „Šedá zóna“, dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%E2%80%9E%C5%A1ed%C3%A1_z%C3%B3na%E2%80%9C (vid. 11.05.2020). [online]

⁴³HROCH, Miroslav, *Comparative Studies in Modern European History: Nation, Nationalism, Social Change*, Burlington 2007, s. ix–xii; TENTÝŽ, a kol., *Úvod do studia dějepisu IV: metody historické práce*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 81–88.

⁴⁴KOCKA, Jürgen, HAUPT, Heinz-Gerhard, *Comparison and Beyond: Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History*, in: TITÍŽ (eds.), *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*, 2. vydání, New York–Oxford: Berghahn Books, 2012, s. 1–30; KOCKA, Jürgen, *The Uses of Comparative History*, in: BJÖRK, Ragnar, KARE, Molin (eds.), *Societies Made Up of History: Essays in Historiography, Intellectual History, Professionalisation, Historical Social Theory & Protoindustrialization*, Stockholm [nakladatelství neznámé], 1996, s. 197–209.

⁴⁵CONNELLY, John, *Ztročená: univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*, Praha: Karolinum, 2008; KOPEČEK, Michal, *Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha: Argo, 2009; NEBŘENSKÝ, Zdeněk, *Marx, Engels, Beatles: myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956–1968*, Praha: Academia–Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2017.

⁴⁶*Hledání...*, s. 19.

iniciativ.⁴⁷ Třetím přínosem aplikace komparativního přístupu na bytové semináře je ověřování platnosti badatelových hypotéz.⁴⁸ V případě této diplomové práce se jedná především o předpokládanou příslušnost bytových seminářů k disidentské sféře; tedy konfrontovat jejich automatického zařazování do opoziční činnosti.

V tomto odstavci krátce dokládám, že formy neoficiálního vzdělávání ve středovýchodní Evropě jsou tématem, ke kterému je možné přistupovat z komparativní perspektivy. Fenomén bytových seminářů bude analyzován na příkladu dvou socialistických zemí ve stejném období, bude se tedy jednat o synchronní komparaci. Obě země tehdy procházely částečně podobnými politicko-spoločenskými procesy. Moci se začátkem 70. let ujaly nové osobnosti, které se ale odlišně postavily k výzvám z let 1968 až 1971. V obou zemích procházela část inteligence a studentů deziluzí a traumaty z událostí polského „března“ a pražského jara roku 1968. Polsko Edwarda Gierka se snažilo komunistický systém pro společnost ztraktivnit a učinit životaschopný skrze otevírání Západu, zatímco normalizační Československo se vracelo do předreformního stavu a k upevnění kontroly nad společností. Přesto v obou zemích zůstával politizovaný a ideologizovaný veřejný prostor, který limitoval svobodný přístup k informacím a jejich interpretaci a neumožňoval části společnosti kvůli jejímu ideovému či politickému přesvědčení plnohodnotné vzdělání nebo realizaci v oboru. Tento stav se potvrdil po vzniku občanskoprávních uskupení a s formováním disentu v druhé polovině 70. let. Samotná existence neoficiálních vzdělávacích iniciativ, časová shoda a podobný společensko-historický kontext obou zemí jsou dostatečné opory k aplikaci srovnávací metody.

Na druhou stranu jsem si vědom určitých rozdílů ve společenském kontextu obou zemí, které mohou problematizovat snahu o symetrický přístup. Vedle liberálnějšího přístupu Gierkova režimu v první polovině 70. let se jedná především o klíčový zlom v podobě Solidarity. Tehdy veškeré neoficiální aktivity, tedy i bytové semináře, vstoupily do polooficiálního a oficiálního prostoru, čímž se jejich původně soukromý či disidentský charakter radikálně měnil ve veřejnou a občanskou činnost. Tyto aktivity zaštitěné novým odborovým hnutím se otevíraly širší společnosti a konfrontovaly se s jejími potřebami a názory. Přesto daný moment zařazuji do svého výzkumu. Podle Kocky takovýto asymetrický prvek srovnávací analýzu nijak nelimituje, poněvadž jejím smyslem může být vedle snahy o generalizaci obecných vztahů také

---

⁴⁷Comparison and Beyond ..., s. 18–19.

⁴⁸The Uses of Comparative History, s. 201.

zájem o kontrast a specifika jednotlivých objektů.⁴⁹ K analýze tedy přistupuji s vědomím výskytu asymetrických jevů. Srovnávací kritéria představuji dále společně se strukturou práce.

1.4 Představení pramenů

Primárním zdrojem informací jsou dobové texty účastníků a prohlášení vzdělávacích a disidentských organizací. Díky studijnímu pobytu ve Varšavě v rámci programu Erasmus+ v zimním semestru 2017/2018 jsem mohl využít prameny a publikace z místních archivů a knihoven. Ze sbírek Archivu opozice (Archiwum Opozycji) jsem pracoval s fondem Jerzy Jedlického, který obsahuje interní texty, rozpis přednášek a prohlášení TKN. Polské samizdatové publikace jsem shromáždil díky knihovně Varšavské univerzity a osobním fondům v Archivu nových dokumentů (Archiwum Akt Nowych). K českým tématům jsem využil fondu VONS a samizdatových sbírek v Libri prohibiti. Zvláště přínosným k představení organizace seminářů Ladislava Hejdánka, jejich obsahu a filozofova pohledu na neoficiální vzdělávání byly jednak osobní fond v Archivu Univerzity Karlovy, jednak internetový archiv samizdatových textů a přepisů přednášek.⁵⁰ Zprávy zahraničních přednášejících z VNJH zpřístupnilo Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření při Moravském zemském muzeu v Brně. Archiv Jana Patočky ve svých sebraných spisech poskytovaly nejen přepisy bytových přednášek, ale i ediční komentáře o jejich realizaci.⁵¹ Některé dokumenty iniciativ a disidentských organizací jsem převzal z jejich vydaných výborů⁵² nebo z internetové platformy, která nabízí digitalizované verze vybraných polských prohlášení a samizdatových periodik.⁵³

Specifickými archivními prameny jsou záznamy informátorů a bezpečnostních složek, uložené ve sbírkách polského Archivu IPN a českého Archivu bezpečnostních složek. V Polsku jsem

---

⁴⁹ The Uses of Comparative History, s. 198, 206.

⁵⁰ Archiv Ladislava Hejdánka (dále ALH), dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/> (vid. 16.05.2020).[online]

⁵¹ PATOČKA, Jan, *Češi: soubor textů k českému myšlení a českým dějinám, díl druhý: práce nepublikované*, Praha: OIKOYMENH, 2006; TENTÝŽ, *Péče o duši: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách, druhý díl: statí z let 1970–1977: nevydané texty a přednášky ze sedmdesátých let*, Praha: OIKOYMENH, 1999; TENTÝŽ, *Péče o duši: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách, třetí díl: Kacířské eseje o filosofii dějin – varianty a přípravné texty z let 1973–1977 – dodatky k Péči o duši I a II*, Praha: OIKOYMENH, 2002.

⁵² CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, PREČAN, Vilém (eds.), *Charta 77: dokumenty 1977–1989: 1977–1983*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007; TÍŽ (eds.), *Charta 77: dokumenty 1977–1989: 1984–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007; JASTRZĘBSKI, Andrzej (ed.), *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR“*, Varšava – Londýn: Wydawnictwo Naukowe PWN – Wydawnictwo „Aneks“, 1994; *Studencki Komitet... , tom II*; WALIGÓRA, Grzegorz (ed.), *Dokumenty uczestników Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981*, Krakov: Księgarnia Akademicka, 2005; ŽUREK, Jacek (ed.), *Wybór źródeł do historii „Solidarności“ Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Varšava: Tysol, 2000.

⁵³ Ośrodek Karta – Biblioteka Cyfrowa, dostupné z: <http://dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication?id=49282&tab=3> (vid. 16.05.2020).[online]

pracoval s obecnými zprávami o SKS, ROPCiO a TKN, paralelně s publikovanými verzemi.⁵⁴ Zatímco SB vedla spisy na jednotlivé iniciativy, podle kterých bylo možné informace v archivu dobře vyhledat, podle informací od ABS nebyly vedeny konkrétní svazky na sebevzdělávající skupiny nebo činnost tzv. podzemní univerzity. Informace k bytovým seminářům se nachází v osobních svazcích vedených na organizátory v kontextu jejich celkové údajně protistátní činnosti. Po prozkoumání svazků vybraných organizátorů vyšlo najevo, že pouze svazky na Julia Tomina a Ivana M. Havla obsahují bližší informace k jejich bytovým setkáním.⁵⁵ Z těchto důvodů se v kapitole o vztahu režimu k seminářům věnuji pouze zdokumentovaným příkladům. Přestože Jan Křen varuje před ideologickou a oportunistickou povahou tohoto typu pramene, v kontextu automatického přejímání seznamu spolupracovníků StB za pravdivé,⁵⁶ na druhou stranu se kritický přístup k nim příliš neliší od jiných zdrojů; tedy konfrontovat fakta z více pramenů a zařazovat je do kontextu. Je třeba být opatrný při vyhodnocování jejich jazyka a závěrů, které mohly být formulovány apriorním antidisidentským zaujetím. V případě útoků na přednášky TKN se potvrzuje Křenovo tvrzení, že „fyzickým násilím příslušníků tajné policie se dokumenty příliš nechlubí“.⁵⁷ Na druhou stranu přece jen zaznamenávaly určité skutečnosti o seminářích, na jejichž základě se realizovala určitá opatření. Navíc z nich lze vyčíst režimní pohled na neoficiální vzdělávání, byť ideologicko-politicky zbarvený. V diplomové práci využívám zprávy bezpečnostních složek ke dvěma okruhům témat. Zaprvé k vyhodnocení vnímání bytových seminářů ze strany režimu a jeho forem nátlaku. Zadruhé k zachycení termínů přednášek a počet a jména jejich účastníků, s opatrným předpokladem relevance těchto informací, na jejichž základě bezpečnostní složky rozvíjely další činnost. Např. v případě Tominových seminářů se jedná téměř o jediný komplexní soubor pramenů.

Nahrávky přednášek považuji za velmi cenný pramen, který není v odborné literatuře o bytových seminářích takřka reflektován ani rozpracován.⁵⁸ Nahrávky zachycují jak obsah přednášek, tak diskuzní atmosféru a při bližší analýze hlasů i promlouvající účastníky. Takový pramen může posloužit ke studiu každodennosti v neoficiální sféře, myšlení promlouvajících i konkrétních narativů v disentu. Během výzkumu se mi podařilo – vedle publikovaných

---

⁵⁴ Některé zprávy o SKS a TKN vydalo IPN, in: *Kryptonim "Pegaz"...*

⁵⁵ Ladislav Hejdánek – osobní spis zničen, dokumentace jen v rámci první vlny represí proti Chartě77; Jiří Müller – dokumentace k zapojení do pašování samizdatů přes hranice; Radim Palouš – osobní svazek zničen; Jan Patočka – spis ve sledovaném období veden od přelomu 1975/1976 s minimálním obsahem k bytovým seminářům.

⁵⁶ KŘEN, Jan, Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti, in: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4, 2005, s. 708–713.

⁵⁷ Tamtéž, s. 712.

⁵⁸ Ve sborníku Bendové je o nahrávkách v Libri prohibiti pouze zmínka, in: *Filosofie v podzemí...*, s. 249; nahrávky coby zdroj vyzdvihuje práce Tomasz Cerana o politickém myšlení Jacka Kuroně, in: *Myśl społeczno-polityczna...*, s. 139–141.

přepisů nahraných přednášek TKN, Patočky, Hejdánka či Kampademie – dostat pouze k záznamům Pondělků a zahraničních návštěv u Hejdánka ve fondu Libri Prohibiti a internetovém archivu Ladislava Hejdánka. Z důvodu nefungující přehrávací techniky nebylo během pobytu v Polsku možné přehrát nahrávky TKN ve sbírkách Archivu opozice. Ze zpřístupněných záznamů každé iniciativy jsem vybral pět přednášek, napříč dobou fungování iniciativy, tematicky různorodé a od různých přednášejících. Jak jsem zmínil výše, nahrávky a jejich přepisy jsem využil především v kapitole o tématech a průběhu přednášek, tedy k analýze jak obsahu přednášky, tak reagujících komentářů a celkové atmosféry.

Prameny osobní povahy v mé práci reprezentují především paměti a dobové články aktérů. Často využívám publikované vzpomínkové rozhovory s aktéry,⁵⁹ kteří se částečně ke psaní paměti ještě nedostali. Vzhledem k tomu, že historiografické mapování fungování neoficiální sféry zahrnuje orálně historický přístup,⁶⁰ přistoupil jsem ve výzkumu částečně k vlastním rozhovorům s pamětníky. Během mého pobytu v Polsku jsem mluvil se čtyřmi členy TKN⁶¹ a v České republice s Ivanem M. Havlem a Ivanem Chvatíkem. Cílem těchto rozhovorů bylo získat další informace k chodu vzdělávacích iniciativ, které by zaplnily „bílé“ místa dosavadního výzkumu a především přispěla k řešení badatelské otázky ohledně motivací. Osnovu rozhovoru jsem strukturoval podle studovaných kritérií a otázkami usměrňoval volně vyprávějící respondenty. Obdobně jako prameny osobní povahy jsou také vzpomínkové rozhovory kritizovány za určitou informační nevěrohodnost. Ovšem souhlasím s obhajobou orální historie coby oboru, že tento spoluvytvářený pramen má srovnatelnou výpovědní hodnotu s ostatními prameny, pokud se dále interpretuje skrze jiné prameny a kontext životního osudu respondenta.⁶² Má práce není primárně orálně historická a získané rozhovory využívám pouze v kapitole o motivacích, postavené celkově na osobním vnímání, a částečně k doplnění nejasných momentů.

Sekundární literaturu využívám především v přehledové kontextuální kapitole. Především ke zmapování životopisných profilů jednotlivých účastníků využívám internetové databáze

---

⁵⁹ Např. *Studencki Komitet..., tom II*; VANĚK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel (eds.), *Vítězové? Porážení?: životopisná interview, 1. díl: disent v období*, Praha: Prostor, 2005.

⁶⁰ Trend historiografie neoficiálního vzdělávání cca od roku 2009, který reprezentují Graevenitz nebo Dworaczek.

⁶¹ Ryszard Bujak, Andrzej Celiński, Waldemar Kuczyński a Paweł Śpiewak.

⁶² MÜCKE, Pavel, Deset krátkých zastavení nad možnostmi a mezemi (české) orální historie, in: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 10, č. 2, 2013, s. 297–298; URBÁŠEK, Pavel, Metodologická a metodická „historizace“ orální historie – nové impulsy, nebo past?, in: VANĚK, Miroslav, HOUDA, Přemysl, MÜCKE, Pavel (eds.), *Deset let na cestě: orální historie na Sovinci (2002–2011)*, Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2011, s. 25–30.

pamětníků a opozice.⁶³ V dalších částech kombinuji informace z vlastního výzkumu s publikacemi k tématu, s výjimkou publikace Graevenitz. Její výzkum přejímám a vkládám do kontextu ostatních sebevzdělávacích iniciativ, protože autorka téma zpracovala obdobně, jako já přistupuji k jednotlivým iniciativám, a jelikož s bohemistickou iniciativou fungující necelý rok pracuji „pouze“ k představení různorodých forem neoficiálního vzdělávání v Československu.

1.5 Struktura práce

Použitá srovnávací kritéria, podle kterých budu fenomén bytových seminářů sledovat a analyzovat, tvoří zároveň strukturu diplomové práce. V první kapitole ukotvuji neoficiální vzdělávání do širšího kontextu společenského vývoje v obou zemích. Nejprve srovnávám průběh a dopady událostí roku 1968, které byly pro značnou část intelektuální a akademické sféry významným milníkem ve vztahu k socialistickému režimu. Poté krátce představuji obecnou situaci ve školství a vědecké sféře, tedy protipól neoficiálního vzdělávání. Na doplnění kontextu mapuji vývoj disidentských hnutí a neoficiální sféry, které utvářely podmínky pro organizaci bytových přednášek. Na základě tohoto širokého kontextu představím okolnosti vzniku a fungování osvětových iniciativ. John Connely ve své srovnávací práci o sovětizaci vysokých škol potvrzuje význam historické kontextualizace: „(...) pokud se ‚institucionální historie‘ podá komparativním a vyčerpávajícím způsobem, pak se politická kultura zasadí do historických souvislostí a poskytne i částečná vysvětlení.“⁶⁴

Druhá kapitola popisuje vývoj fenoménu neoficiálního vzdělávání v obou zemích před studovaným obdobím. Předchozí kontextuální ukotvení doplňuje přehledem vzdělávacích aktivit zejména v prvních dvou dekadách socialistických režimů. Jednak má doložit určitou nezávislost fenoménu s pojmem *dissent* od 70. let, jednak představuje analyzované iniciativy jako součást intelektuální tradice utvářet nezávislé osvětové skupiny v obdobích omezeného veřejného působení. Tento odkaz na tradici občanské aktivity byl především v Polsku výrazný při legitimizaci vlastních aktivit u disidentských skupin i osvěty v rámci *Solidarity*. Na konci kapitoly krátce představuji studované iniciativy na časové ose a v kontextu dalších.

Následující kapitoly jsou již rozvržené podle jednotlivých srovnávacích kritérií. Třetí kapitola se věnuje organizačním modelům a funkcím studovaných iniciativ. Ve čtvrté kapitole analyzuji

---

⁶³ Např. Encyklopedia Solidarności, dostupné z: http://www.encycol.pl/wiki/Strona_g%C5%82%C3%B3wna (vid. 18.05.2020); Databáze pamětníků Paměti národa, dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/archive> (vid. 18.05.2020). [online]

⁶⁴CONNELLY, s. 435.

personální základnu iniciativ z hlediska věku, zaměstnání, ideově-politické příslušnosti a vztahu k režimu a disentu. V páté kapitole zůstávám u účastníků bytových přednášek a rozebírám jejich deklarované motivace k účasti. Důvody sleduji jak na oficiálních prohlášeních disidentských kolektivů a vzdělávacích iniciativ, mající legitimizující a mobilizační charakter, tak na pramenech osobní povahy, zejména na dobových textech, pamětech a rozhovorech. Šestá kapitola rozebírá obsah a průběh přednášek. V sedmé kapitole zjišťuji postavení neoficiálního vzdělávání ve vztahu k disentu, veřejnosti a režimu. Zde přibližuji přístup a metody bezpečnostních složek vůči bytovým přednáškám. Aby byly předkládané informace vzhledem k velkému počtu srovnávaných iniciativ přehledné, tvoří většinu kapitol oddělené představení jednotlivých skupin z hlediska daného kritéria v českém a polském bloku, a poté společný srovnávací závěr. Výjimkou jsou kapitoly o motivacích a obsahu přednášek, které člením dle podobných obecných důvodů k účasti a tematických okruhů seminářů napříč iniciativami do společných odstavců. Předpokládám, že v takto strukturovaných kapitolách budou zřetelněji vidět vzájemné podobnosti a rozdíly neoficiálního vzdělávání na úrovni států i iniciativ. Tento princip zároveň uplatňuji na konci každé kapitoly. V konečném závěru shrnuji tato dílčí srovnání a propojuji do celkové komparace, abych představil obecné a specifické rysy studovaného fenoménu a odpověděl na badatelské otázky.

2 Historický kontext vzniku a činnosti bytových seminářů

Tato kapitola představuje podmínky společenského uspořádání Československa a Polska v 70. a 80. letech. Srovnání stavu státně řízeného školství a vědeckého bádání a vývoje opozice vymezuje základní pozadí neoficiálního vzdělávání. Za počátek studovaného období byly vybrány události roku 1968, které v obou zemích ovlivnily vztah mezi inteligencí, studenty a vládnoucím režimem.

2.1 Rok 1968

Do druhé poloviny šedesátých let vstupovaly Československo a Polsko s obdobným konzervativním režimem kontrolujícím veřejný prostor a potýkajícím se s ekonomickou recesí. Rovněž kulminovala kritika komunistické politiky ze strany studentů a představitelů kultury a inteligence. Spisovatelé v oficiálních svazech kritizovali politizovanou veřejnou sféru, cenzuru a autocenzurní chování veřejnosti. V Polsku se zhoršily vztahy režimu s katolickou církví kolem tisíciletého výročí polské státnosti. Mládež vychovaná režimem radikalizovaly represe proti levicovým studentům Jacku Kuroňovi a Karolu Modzelewskému za sepsání *Otevřený dopis*, ve kterém kritizovali zastaralost a byrokratičnost systému a vyzývali k revoluci. V ČSSR část studentů dlouhodobě požadovala svou nezávislou reprezentativní organizaci a svobodnější veřejný prostor. Aktéři těchto protestních výstupů byli samozřejmě postiženi od zákazu publikování a vyloučení ze studií až vyloučením z komunistické strany nebo uvězněním.⁶⁵

Do událostí roku 1968 vstoupily vlády a jejich stranické záštity obou zemí se systémovými problémy i spory s určitými vrstvami společnosti. Lišily se ve snahách o jejich řešení. Gomulka, navzdory zvyšující se izolaci uvnitř PZPR a ekonomické recesi, zachovával konzervativní způsob řízení a v kontextu šestidenní války v roce 1967 započal protižidovskou kampaň. Zato konzervativní vedení Antonína Novotného bylo nuceno stále více ustupovat mladší proreformní generaci uvnitř KSČ v reálné politice i z mocenských funkcích.

Břežnové události 1968 v Polsku vypukly v napjaté atmosféře probíhajících antisionistických čistek v úřadech a výpadů proti církvi a revizionistickým intelektuálům a členům PZPR. Stažení Mickiewiczových *Dziadů* z repertoárů Národního divadla na konci ledna vyvolalo

---

⁶⁵ KEMP-WELCH, Anthony, *Poland under Communism: A Cold War History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 99–119; KŘEN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Praha: Argo, 2005, s. 656–666, 694–698, 749–756; OTÁHAL, Milan, *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*, Praha: Dokořán, 2003, s. 15–18; PACZKOWSKI, Andrzej, *Půl století dějin Polska 1939–1989*, Praha: Academia, 2000, s. 187–213; VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, druhé vydání, Praha: Libri, 2017, s. 375–381, 394–400.

protestní akce a sepisování petic proti cenzuře za účasti studentů a inteligence, za podpory katolické církve i svazu spisovatelů. Dalším mobilizujícím momentem, zejména pro studenty, bylo potlačení shromáždění v kampusu Varšavské univerzity milicemi dne 8. března, kdy studenti demonstrovali proti cenzuře a na podporu studentů Adama Michnika a Henryka Szlajfera, vyloučených za poskytování informací zahraničním novinářům. V březnu se studentské protesty rozšířily téměř do všech univerzitních měst v Polsku.⁶⁶ Požadovaly vytvořit podmínky pro fungování pluralitní demokracie, např. vznik opozičních poslaneckých klubů, nezávislé soudnictví a rozvoj svobod veřejného projevu. Hlavními aktéry dění a nositeli programu byli studenti, kteří na jaře vytvářeli na univerzitách samosprávné výbory a dožadovali se jak transformace nedostatečně reprezentujících mládežnických organizací, tak otevření politických a ekonomických témat celospolečenské diskuzi. Neústupný režim odpověděl zatýkáním, vylučováním ze studia a rušením oborů. V atmosféře nenávislé propagandy probíhaly soudní procesy se studentskými předáky a vytlačování nekomunistické inteligence z veřejné a akademické sféry.⁶⁷ V důsledku nátlakové kampaně opustilo podle Paczkowského zemi v letech 1968 a 1969 asi 15 tisíc lidí z vědecké a kulturní sféry, studenti i zaměstnanci ministerstva vnitra.⁶⁸

V té době se v Československu pod novým vedením Alexandra Dubčeka uvolňoval tlak ve veřejném prostoru a ve společnosti, i v režimních médiích se otevíraly diskuze o ekonomickém stavu nebo historických problémech režimu. Částečné zrušení cenzury a ochota nového vedení KSČ k dialogu se společností umožnila veřejnou kritiku politických procesů, obhajobu občanských práv nebo zlepšení vztahů s církvemi. Vznikaly nové spolky reprezentující politické vězně K 231 nebo Klub angažovaných nestraníků a kritické časopisy jako *Reporér* a *Smena*. Směr reforem určoval dubnový *Akční program*, podle kterého se měl stát změnit ve federaci, otevřít veřejný prostor názorovému pluralismu nebo zavést tržně řízenou ekonomiku. Jeho inspiračními zdroji byla práce interdisciplinárních týmů odborníků, mezi kterými Wessel vyzdvihuje právníka Zdeňka Mlynáře nebo sociologa Radovana Richtu.⁶⁹ Ve vědecké a univerzitní sféře *Akční program* plánoval osamostatnění institucí a přístup k zahraniční literatuře, na což reagovali vysokoškolští studenti založením nového reprezentativního svazu

---

⁶⁶ Stávky a protesty univerzit a některých gymnázií v března probíhaly ve Varšavě (Varšavská univerzita a Polytechnika), v Krakově, v Poznani, Lodži, Vratislavi, Gdaňsku, Toruni, v Katovicích a Lublinu, in: PACZKOWSKI, s. 225–226.

⁶⁷ FRISZKE, Andrzej, Studencki Komitet Delegatów Wydziałowych na Uniwersytecie Warszawskim w Marcu '68, in: DUDEK, Antoni, a kol., *Od Piłsudskiego do Wałęsy: studia z dziejów Polski w XX wieku*, Varšava 2008, s. 321–353; PACZKOWSKI, s. 224–230.

⁶⁸ Tamtéž, s. 229.

⁶⁹ SCHULZE WESSEL, Martin, *Pražské jaro: průlom do nového světa*, Praha: Argo, 2018, s. 61–76, 101–107.

studentů. Ve společnosti panovala vysoká podpora nového směřování,⁷⁰ kterou od stranické i nestraničné inteligence reprezentovalo *Dva tisíce slov* Ludvíka Vaculíka.⁷¹ Vpád vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna započal přerušování reformního směřování, které pocítili účastníci okupační stávky UK v listopadu 1969 na podporu zachování plánu společenských změn a vysokoškolské reformy.⁷² Deziluzi z následování KSČ prohloubila smrt Jana Palacha, potlačení demonstrací 21. srpna 1969 a konzervativní obrat vlády.

Studenti a část inteligence v obou zemích si během roku 1968 prožili společenskou mobilizaci a zklamání z nereformovatelného režimu. Proto jsem rok 1968 stanovil jako společný kontextuální mezník srovnávání. Určité rozdíly z hlediska politického dění a důvěry společnosti ve vedoucí stranu nastaly počátkem 70. let. Vedle utužujícího režimu v Československu totiž v Polsku nastoupil po dělnických protestech Edward Gierek jako nový tajemník PZPR, který ekonomickými styky se Západem stabilizoval neúnosnou sociálně-ekonomickou krizí a na čas získal značnou podporu veřejnosti.⁷³

2.2 Oficiální sféra vzdělávání

Pro pochopení významu bytového vzdělávání a motivací jejich účastníků předkládám coby kontrapunkt krátký vhled do situace v oficiálním vědeckém a vysokoškolském prostředí.

Od počátku 70. let probíhaly v československých vědeckých institucích a na univerzitách kádrové pohovory a změny ve struktuře. Pohovory v letech 1969 až 1971 měly za cíl eliminovat osoby spojené s pražským jarem a zajistit důvěryhodné kádry na vedoucích pozicích. Z Československé akademie věd (ČSAV) byly dohromady za léta 1968 až 1971 propuštěny a zbaveny legitimace KSČ 3 788 vědeckých pracovníků.⁷⁴ Následný ideologicko-politický dozor měl zabránit vědecké práci neakcentující státní ideologii nebo složité plánování pro vědu a výzkum. Rovněž bylo zrušeno několik vědeckých pracovišť ČSAV.⁷⁵ Obnovila se praxe z 50. let, která ale více z politického než ideologického hlediska rozhodovala o přijetí mladého

---

⁷⁰ Podle Křena se pro reformní směřování v různých průzkumech vyjádřilo 90–97 % dotázaných, in: KŘEN, s. 762.

⁷¹ Tamtéž, s. 756–763; POUŠTA, Zdeněk, Akční program KSČ z roku 1968 a vysoké školy, in: SVOBODNÝ, Petr, ZILYNSKÁ, Blanka (eds.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970): sborník z konference 22. – 23. 11. 2000*, Praha: Karolinum, 2001, s. 16–21.

s. 16–21; SCHULZE WESSEL.

⁷² *Studenti a komunistická moc...*, s. 23–28.

⁷³ KŘEN, s. 775.

⁷⁴ MÍŠKOVÁ, Alena, BARVÍKOVÁ, Hana, ŠMIDÁK, Miroslav, *Československá akademie věd 1969–1972: restaurace komunistické moci ve vědě*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 73.

⁷⁵ PROKÚPEK, Ladislav, Normalizace na Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, in: KOSTLÁN, Antonín (ed.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975): sborník z konference (Praha, 21. – 22. listopadu 2001)*, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, s. 201–217.

člověka ke studiu podle politického profilu jeho rodičů. Na vysokých školách se ustoupilo od vědecké práce ve prospěch komunistické výchovy. Přijatý student byl poté zatížen náročným jednotným pedagogickým plánem, jehož neoddelitelnou součástí tvořily kurzy z marxismu-leninismu. K prohloubení indoktrinace mládeže sloužil rovněž nový Svaz socialistické mládeže.⁷⁶

Obdobně pokračovala v polském vědeckém životě podpora oficiální ideologie a politicky citlivá témata, zejména z historie, zůstávala tabu. V obou zemích se rovněž projevovala vyšší ideologizace společenských a humanitních věd. A společné dědictví událostí 1968 a jejich důsledků představoval výrazný úbytek vědeckých pracovníků, často profesorů a docentů. Na druhou stranu mohli nerežimně orientovaní vědci a studenti po celé sledované období využívat povolená setkání KIK a osvětové činnosti katolické církve. Gierek v rámci otevřeného přístupu k Západu rovněž uvolnil cenzurní tlak a umožnil určitý vědecký kontakt se západními trendy. Protože na univerzitách nepanoval tak výrazný politický tlak jako v Československu, mnozí aktivisté SKS navzdory své opoziční činnosti zůstávali oficiálními studenty, přestože se potýkali s kárnými řízeními ze strany vedení univerzit a se střety s prorežimním studentským svazem. Nástup Solidarity a jejích enkláv při univerzitách a vědeckých institucích odstartovala řadu plánů na reformu školství, reorganizaci vědy nebo studentské reprezentace na veřejné platformě. Válečný stav ovšem relativně volnou atmosféru 70. let přerušil a zahájené vzdělávací, odborné a odborové aktivity se přesunuly do ilegality. Na institucích se zpřísnil politický dohled a řada pedagogů, odborníků a studentů byla buď internována v první vlně represí, nebo pronásledována i po ukončení válečného stavu v roce 1983.⁷⁷ Více se represím za válečného stavu věnuji v kapitole o postupu bezpečnostních složek proti organizátorům neoficiálního vzdělávání.

2.3 Opozice mezi 1968 a 1989

Přestože socialistické režimy v obou zemích stabilizovaly svou vůdčí pozici ve společnosti v letech 1968 až 1971, objevovaly se iniciativy a otevřeně protirežimní, rychle potlačované. V Československu se formovaly skupiny studentských aktivistů, proreformních

---

⁷⁶ Podrobně o tématu, in: URBÁŠEK, Pavel, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008.

⁷⁷ BOCHWIC, s. 87–149, 179–217; DZIUBA, Adam, MRZYK, Mariusz, Represje stanu wojennego wobec naukowców Uniwersytetu Śląskiego, in: FRANASZEK, Piotr (red.), *Stłamszona nauka?: inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, Varšava, IPN, 2010, s. 49–98; PLESKOT, Patryk, RUTKOWSKI, Tadeusz Paweł, Wstęp, in: TITIŹ (eds.), *Spełnana akademia: Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL: materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987)*, Varšava: IPN, 2009, s. 21–46.

intelektuálů a exkomunistů, kteří se zastávali obrodného procesu a odmítali návrat ke konzervativnímu režimu a k politickému tlaku ve veřejné sféře. Patřily mezi ně skupiny kolem Manifestu Deset bodů, Hnutí radikální mládeže nebo Československé hnutí za demokratický socialismu. Veřejný rozměr měly letákové akce proti přítomnosti sovětských vojsk nebo za možnost neúčastnit se voleb v roce 1971. Podle Otáhal neměly opoziční aktivity u veřejnosti větší odezvu, a proto mohl režim bez společenských protestů přistoupit k tvrdým represím vůči zúčastněným.⁷⁸ Zatímco v Československu kriticky vystupovali bývalí straníci a radikálně levicová mládež, v Polsku vedle levicové kritiky tzv. komandosů rezonoval národní a antikomunistický aspekt akcí opozice. Kolem vlasteneckého Ruchu (Hnutí) se seskupila radikální mládež, a společně zpochybňovaly nelegitimitu PRL a odvolávaly se na meziválečný režim. Uskupení bylo uvězněno po pokusu zapálit v roce 1970 Leninovo muzeum v Poroninu.⁷⁹ Represe v obou zemích, v Polsku navíc jisté uvolnění, tlumily veřejné projevy opozičních nálad, jejichž nositelé se v soukromí zabývali politickými diskuzemi, rozvojem samizdatové sítě a dalších politicko-kulturních podob neoficiální sféry.

Počátek disentu v Československu a Polsku bývá spojován s helsinskou Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) z roku 1975 a s porušováním jejích dohod o lidských a občanských právech, které oba režimy přijaly do svého právního řádu. V obou zemích se následně odehrálo několik událostí, které vedly k formování organizovaných podob opozičního hnutí a které jako by předeslaly budoucí oblast působnosti občanskoprávních uskupení. Proces s kapelou Plastic People of the Universe v roce 1976 stál u zrodu široké hnutí Charta 77, které volně sdružovalo levicové liberály, exkomunisty a věřící. Příslušnost k Chartě byla dána signací jejího *Prohlášení* z 1. ledna 1977, ale organizační jádro tvořili lidé s další opoziční aktivitou, formálně reprezentováni třemi mluvčími. Programem hnutí bylo apelovat na režim, aby dodržoval legislativně garantovaná práva občanů, která porušoval na pracovní, politické či soukromé úrovni. Jako konkrétní orgán pro konzultace a veřejné upozorňování na systémové problémy režimu vznikl v roce 1978 Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Režim na vznik Charty reagoval jak přímými represemi – zatýkáním, domovními prohlídkami, výslechy a propouštěním–, tak rozsáhlou mediální kampaní a mobilizací pracujících jednotlivých profesí k veřejnému odmítnutí nového hnutí. Součástí nátlaku bylo

---

⁷⁸ OTÁHAL, Milan, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 17–69, konkr. cit. 63–69.

⁷⁹ Andrzej Czuma, dostupné z: http://www.encycol.pl/wiki/Andrzej_Czuma (vid. 15.11.2019) [online]; WALIGÓRA, Grzegorz, *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Varšava: IPN, 2006, s. 23–25.

uvěznění šesti zástupců VONS v roce 1979 a akce Asanace hlavně v letech 1978–1984, v rámci které měla StB vlivné chartisty donutit k emigraci.⁸⁰

Chartistický lidskoprávní a deklarativně apolitický program zůstal až do roku 1989 ústředním proudem disidentského hnutí a oporou neoficiální sféry. Otáhalův rozbor diskuzí o charakteru organizace a poselství Charty dokládá, že nelze toto společenství vnímat jako homogenní a že rozpory probíhaly nejen mezi ideově rozličnými skupinami, ale i mezi osmašedesátníky a mladší generací.⁸¹ Od druhé poloviny 80. let, nejen vlivem Gorbačovovy uvolňující politiky vůči satelitům, se jednotný obraz lidskoprávního hnutí začal tříštit do dílčích skupin hlásících se k určitému politickému směru, např. Společnost T. G. Masaryka připomínající prezidentovo politické dědictví, Československý helsinský výbor, liberálně-konzervativní Demokratická iniciativa a Obroda, uskupení bývalých komunistů. Také vznikaly mírové a ekologické organizace převážně mladých lidí, kteří se hlásili k aktivnějšímu vystupování vůči establishmentu než starší chartistická generace – monarchistické České děti s apolitickým a recesistickým programem nebo pacifistické Nezávislé mírové hnutí. Léta 1988 a 1989 se nesla ve znamení vzdouvající se veřejné aktivity opozičně smýšlejících skupin, jejichž masový ráz nesený mladými přispěl ke konci socialistického režimu.⁸²

Události v Polsku po KBSE určily cílení opozice na více společenských vrstev než v Československu. Proti začlenění článku o vedoucí úloze PZPR a trvalém spojenectví se Sovětským svazem v roce 1976 protestovali v tzv. Dopisu 59 mnozí intelektuálové, pro které to byl vstup do opozičního hnutí. Tentýž rok vzbudil u veřejnosti nedůvěru v ekonomicky se rozvíjející Gierkův režim brutální zásah a následné represe vůči dělníkům demonstrujícími proti zvyšování cen. Pro jejich právní a materiální podporu vznikl levicově-liberální Výbor na obranu dělníků (KOR). V roce 1977 se transformoval na Výbor pro společenskou sebeobranu KOR a rozšířil svou podporu, opřenou o obhajobu občanských práv, na další sociální skupiny. Vedle něj vzniklo „konkurenční“ Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO), sdružující spíše pravicové intelektuály a mládež a spolupracující s katolickou církví výrazněji než KOR. Toto hnutí už po roce existence procházelo výrazným vnitřním štěpením, na jehož konci vznikly obdobně nacionalistické, ale generačně odlišné Hnutí mladého Polska (Ruch Młodej Polski, RMP) a Konfederace nezávislého Polska (Konfederacja Polski Niezależnej, KPN). Disidentskou trvalou orientaci na manuálně pracující potvrdila spolupráce těchto iniciativ

⁸⁰ KOUTEK, Ondřej, Akce ASANACE, in: *Securitas imperii*, sv. 13, 2006, s. 174–176; *Opoziční proudy...*, s. 124–141, 209–210.

⁸¹ Tamtéž, s. 172–222, 228–241, 299–316.

⁸² Tamtéž, s. 330–438, 446–509, 549–556.

s dělnickými aktivisty na založení Svobodných odborových svazů v roce 1978. Třetí událost formující sociální složení opozičního hnutí v Polsku – zavraždění studentského aktivisty Stanisława Pyjasa příslušníky SB v roce 1977 – mobilizovala část studentů k utváření Studentských výborů solidarity (SKS), které prosazovaly změny v akademické sféře a oficiální reprezentaci studentů. Monografie o polské opozici doplňují tyto milníky také založením TKN, kterému se věnuji níže, a celospolečensky významnou volbou polského papeže v roce 1979. Všechny tyto iniciativy se během svého působení potýkaly s intenzivními a mnohdy násilnými represemi.⁸³

Protesty během léta 1980 proti ekonomicko-sociálním nedostatkům socialistického systému vyvrcholily srpnovou stávkou loděnic v Gdaňsku. Dne 31. srpna vzešla z jednání zástupců vlády a stávkového výboru dělnických předáků, odborníků a disidentů dohoda o 21 požadavcích – od práva na nezávislou odborovou reprezentaci, přes posílení vlivu společnosti na věci veřejné po svobodu projevu. Pod patronátem Nezávislého samosprávného odborového svazu (*Niezależny Samorządny Związek Zawodowy, NSZZ*) Solidarity se decentralizovaně organizovaly profesní, podnikové a institucionální reprezentace, řízené samosprávně a oproštěné od politicko-stranické kontroly. V Solidaritě se propojil program disidentů a neoficiální sféry s primárně sociálně-ekonomickými zájmy širší veřejnosti pracujících, které prosazovali zástupci jednotlivých organizací při vyjednávání s vládou na centrální a lokální úrovni. Celostátní sjezd na podzim 1981 potvrdil politický rozměr vyjednávaných témat a pozici Solidarity coby vlivného aktéra ve veřejném prostoru.⁸⁴ Toto směřování narušil tzv. válečný stav mezi 13. prosincem 1981 a 22. červencem 1983, během kterého byly internovány vůdčí osobnosti Solidarity a jejích lokálních organizací. Intenzivní vlna represí a politických procesů trvala do poloviny 80. let. Mezitím se iniciativy Solidarity přizpůsobily fungování v ilegalitě, ze které začaly pod centrálním vedením Lecha Wałęsy od poloviny dekády veřejně vystupovat a přiměly režim ke zlomovému jednání v letech 1988 a 1989.⁸⁵

S bytovými semináři také úzce souvisel rozvoj samizdatové produkce a její distribuční sítě, která byla hlavním komunikačním kanálem napříč neoficiální sférou i směrem k veřejnosti. Samizdatové redakce, nakladatelství a tiskařské dílny se nacházely ve všech velkých městech v obou zemích. Zatímco v Československu se v této oblasti angažovali lidé blízko disentu nebo

---

⁸³ Analiza porównawcza..., s. 161–189; LIPSKI, Jan Józef, *KOR: Komitet Obrony Robotników Komitet Samoobrony Społecznej*, Varšava: IPN, 2006; PACZKOWSKI, s. 258–283; WALIGÓRA.

⁸⁴ KOZŁOWSKI, Tomasz, Między porozumieniami sierpniowymi a rejestracją NSZZ „Solidarność“, in: *Solidarność od wewnątrz...*, s. 54–78. PACZKOWSKI, s. 283–313.

⁸⁵ OŁASZEK, Jan, *Przeciw PRL: szkice z dziejów opozycji demokratycznej*, Varšava: Trzecia Strona, 2017, s. 125–142; PACZKOWSKI, s. 314–359.

zakázaní autoři a odborníci, po vzniku Solidarity se do polské scény zapojilo vedle členů výše představených opozičních skupin lidé z odborné či profesní oblasti oficiální sféry, především v souvislosti s angažováním v Solidaritě. Polská domácí produkce byla poměrově rozsáhlejší než československá a díky zapojení více lidí z oficiální sféry také materiálně a technicky zabezpečenější, zejména po vzniku Solidarity. V souvislosti se 70. lety je třeba zmínit Nezávislou vydavatelskou kancelář (Niezależna Oficyna Wydawnicza), která publikovala zejména texty varšavské neoficiální sféry. Po vyhlášení válečného stavu se tzv. druhý oběh vrátil ke konspirativnímu fungování, ve kterém iniciativy v Československu působily po celou dobu. Ve spojitosti s osobnostmi bytových seminářů fungovaly po většinu sledovaného období Petlice Ludvíka Vaculíka, Edice Expedice Václava Havla a Dáni Horákové nebo brněnské Vydavatelství Jiřího a Bronislavy Müllerových. Samizdatová síť v obou zemích úzce spolupracovala s exilovými institucemi a nakladatelstvími, u kterých nechávaly své texty tisknout domácí autoři a odkud byly pašovány zpět do ČSSR a PRL. Pro polskou scénu byl takto významný Literární institut v Paříži, v rámci kterého Jerzy Giedroyc vydával časopis *Kultura*. Na vydávání a financování českých samizdatů spolupracovaly např. Nadace Charty 77, VNJH a Sixty-Eight Publishers manželů Škvoreckých. Tisk, vydávání či vlastnění samizdatů bývalo často terčem represí a domácích prohlídek ze strany bezpečnostních složek.⁸⁶

---

⁸⁶ KUCHARSKA-DZIEDZIC, Anita, "Powiedz prawdę, do tego służysz": o literaturę niezależną i pełną wolność słowa (1968–1989), Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2012, s. 190–227, 265–280; PŘIBÁŇ, Michal, a kol., *Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky*, Praha: Academia, 2018, s. 31–86.

3 Neoficiální vzdělávání v Československu a Polsku

V této kapitole představuji formy neoficiálního vzdělávání, které se v českých zemích a Polsku vyskytovaly před sledovaným obdobím. Následně stručně popisují analyzované vzdělávací iniciativy a řadím na časové ose.

3.1 Tradice neoficiálního vzdělávání

Fenomén sebevzdělávacích iniciativ v českých zemích a Polsku sahá do doby formování politických a národních hnutí v 19. století, kdy se vzdělanci a aristokraté scházeli i mimo oficiální prostory v soukromí a diskutovali o společnosti a historii. Pro uvedení do kontextu dále analyzovaných bytových seminářů v Polsku se krátce zmíním o Létající univerzitě z doby ruského záboru, k jejímuž odkazu se „nástupnické“ TKN v 70. letech hlásilo, i díky vyzdvižení tématu oficiálně vydanou publikací *Rodokmeny nepokorných* od Bohdana Cywińskiego.

Létající univerzita působila ve Varšavě v letech 1886 až 1906, kdy se transformovala na legální Sdružení vědeckých kurzů (TKN), fungující do roku 1919. Označení „létající“ odkazovalo na konspirační střídání míst přednášek, nejčastěji v bytech přednášejících a na ženských ubytovnách. Iniciativa učitelky Jadwigy Szczawińskiej-Dawidowé vznikla jako emancipační a vzdělávací organizace pro nastupující učitelky s minimálním vzděláním, proto se jí též přezdívalo „ženská“ (babski). Centrum UL organizovalo každotýdenní přednášky významných intelektuálů⁸⁷ a program 5–6letého studia se závěrečnými zkouškami, v rámci čtyř „fakult“: společenskovědná, historicko-filozofická, pedagogická a matematicko-přírodovědná. Od 90. let tvořily posluchačky s mužskými účastníky, toužícími především po v oficiálním školství nedostupných poznacích ze společenských věd, „skupiny lidí autenticky zapálených do nabývání vědomostí“.⁸⁸ Cywiński odhadoval počet absolventek UL za dvacetiletou existenci okolo pěti tisíc,⁸⁹ včetně fyzičky Marie Curie-Skłodowské.⁹⁰ Absolventky a absolventi se dále podíleli na rozvoji svých oborů a na politice v první polovině 20. století. Vedle vzdělanostního přínosu si Cywiński všiml ideového a vlasteneckého formování posluchačů, v kontrastu k rusifikovanému akademickému prostoru, v následné osvětové profesi. Vedle pěstování pozitivistického kultu vědění se UL ukázala jako prostor ovlivněný různými socialistickými a lidově-rolnickými hnutími a otevřený politické realizaci některých účastníků. Například se

⁸⁷Např. sociolog Ludwik Krzywicki, historik Władysław Smoleński a psycholog Jan Władysław Dawid.

⁸⁸*Rodowody niepokornych*, s. 61.

⁸⁹Tamtéž, s. 62.

⁹⁰Např. spisovatelka Stefania Sempołowska a aktivistka za ženská práva Zofia Grabska-Kiedroniowa.

z části posluchačů stali levicoví radikálové, probíhaly interní spory, zda finance investovat do vlastního vzdělávání nebo do osvěty veřejnosti, a vzhledem k pronásledování účastníků carským aparátem se z příslušnosti k UL stával lukrativní symbol vlastenectví.⁹¹ Cywiński zasadil UL do společenského kontextu politických a ideových změn a sledováním jejich aktérů mohl představit své generaci polskou intelektuální tradici, na kterou TKN v 70. letech navázalo.

Na základě tradice „létající univerzity“, která se obnovila v podzemním školství během německé okupace, lze předpokládat, že se i po nástupu režimu propojeného s „ruským“ Sovětským svazem zformovaly intelektuální a vzdělávací opozičně smýšlející skupiny. Přestože probíhaly prověrky a centralizace akademické a vědecké sféry, dá se ve srovnání s intelektuálními čistkami v ČSR hovořit o „mírnějších“ a nerozsáhlých postizích. Podle Conellyho si nastupující režim uvědomoval personální nedostatky zapříčiněné okupací a do jisté míry vycházel vstříc vyučujícím „buržoazního“ původu i v přísně ideologizovaných oborech, ve snaze využít je k poválečné rekonstrukci země.⁹² Dostupné statistiky hovoří až o dvojnásobném nárůstu studentů mezi lety 1945 a 1950,⁹³ zatímco v letech 1952 až 1955 počet profesorů postupně klesal z 1 605 na 1 326.⁹⁴

Za těchto podmínek a vzhledem ke zdatné destalinizaci po roce 1953 je proto pochopitelné, že se více než neoficiálních formovala řada polooficiálních i oficiálních vzdělávacích a diskuzních iniciativ napříč Polskem. Sloužily k reflektování socialistické společnosti a bývaly často zaštitěny Svazem polské mládeže nebo Polskou akademií věd (Polska Akademia Nauk, PAN). Trendem 50. let byly tzv. kluby v univerzitních městech nejen pro mladou, právě dostudovanou inteligenci vychovanou časopisem *Po Prostu*. Ikonickým se stal v letech 1955 až 1962 Klub Křivého kola (Klub Krzywego Koła, KKK), který tvořila značná část nekomunistické a revizionistické varšavské inteligence. KKK jako ostatní kluby sloužil každý čtvrtek ke svobodné debatě o tabuizovaných a aktuálních tématech z politiky, historie a literatury pro inteligenci i dělníky napříč ideovým spektrem. Skupina kolem zakladatelů Juliusze a Ewy Garzteckých se postupně rozšířila o Jana Józefa Lipského, Andrzeje Walického, Władysława Bartoszewského, Stefana Kisielského a další. Politický charakter KKK se projevil během událostí 1956, kdy celostátně koordinoval ostatní kluby, a po protichůdných krocích Gomulkova režimu při formování výraznější opozice. KKK měl sloužit i jako prostor pro

---

⁹¹ *Rodowody niepokornych*, s. 53–76; *Uniwersytet „Latający“ ...*

⁹² CONNELLY, s. 18–28.

⁹³ GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ (dále jen GUS PRL), *Rocznik statystyczny 1965*, Varšava: GUS, 1965, s. 415.

⁹⁴ GUS PRL, *Rocznik statystyczny 1968*, Varšava: GUS, 1968, s. 443.

kulturní seberealizaci členů, což bylo předmětem interních diskuzí o funkci a poslání klubu. Určité vnitřní tenze o postoji vůči utuzujícímu se režimu přispěly k tomu, aby se koncem 50. let o KKK více zajímala státní policie, která klub dosud využívala k monitorování varšavské inteligence. Nakonec se styky s emigrační redakcí *Kultury* staly záminkou k rozpuštění klubu a k politickým procesům s některými členy.⁹⁵ Obdobnou prestiž měly Kluby katolické inteligence (Klub Inteligencji Katolickiej, KIK), které se ve velkých městech udržely od 50. let navzdory společenským krizím díky spíše intelektuálně-kulturnímu než politickému zaměření a opoře v katolické církvi. Režimem tolerované KIK umožnily řadě intelektuálů veřejně publikovat a odborně se rozvíjet, např. Cywińskému a Tadeuszi Mazowieckému.⁹⁶

Vedle klubů pro marxistické revizionisty a katolickou inteligenci se od počátku 60. let rozvíjely osvětovo-diskuzní iniciativy, kde se mladá generace scházela s intelektuálními elitami. Zvláště po rozpuštění KKK zaplnily varšavské intelektuální vakuum oficiálně schválené projekty. Jednalo se např. o literární klub Ohnisko (Ognisko, 1961–1966) pod záštitou Svazu polských spisovatelů, krátce trvající Klub hledačů rozporů (Klub Poszukiwaczy Sprzeczności, 1962–1963) pod Svazem socialistické mládeže a na Varšavské univerzitě působící sebevzdělávací skupiny studentů historie či politické ekonomie. Zde se setkávali bývalí členové KKK, katoličtí a levicovní intelektuálové, vědci z PAN, radikalizující se studenti, členové PZPR a nekomunistického podzemí z války. Společnými jmenovateli byly jejich stále kritičtější přístup ke Gomułkově režimu a po událostech z let 1968 až 1976 zapojení se v různé míře do opozičních skupin, případně pro mnohé vynucený exil po 1968. Přednášky a diskuze v kavárnách, bytech i ve Stalinově Paláce kultury a vědy problematizovaly jak rehabilitaci nekomunistického odboje a glorifikaci Piłsudského, tak ekonomické a duchovní nedostatky způsobené politickým a cenzurním tlakem režimu. Klub hledačů rozporů neusiloval o rozbití socialistického systému, ale o jeho rozvíjení skrze aktuální a tabuizovaná témata a změny ve školství, „aby se lépe připravili na existenci v socialistické společnosti“.⁹⁷ Státní bezpečnost sledovala tyto iniciativy a podle míry „nepřátelského“ vztahu k režimu je rozpouštěla. Na varšavském příkladu lze sledovat intelektuální kultivaci mladé generace, která se projevila v organizaci a požadavcích během března 1968 a jejíž část se zapojila do neoficiálního vzdělávání v následujících dekadách.⁹⁸

---

⁹⁵JEDLICKI, Witold, *Klub Krzywego Kola*, Paříž: Instytut Literacki, 1963.

⁹⁶*Oaza na Kopernika...*

⁹⁷DĄBROWSKI, Franciszek, GOTARCZYK, Piotr, TOMASIK, Paweł (eds.), *Marzec 1968 w dokumentach MSW, tom 1: niepokorni*, Varšava, IPN, 2008, s. 121.

⁹⁸Tamtéž, s. 5–135; 461–840.

Ani v Československu nebyly bytové semináře záležitostí pouze období normalizace. V padesátých a šedesátých letech lze sledovat dva směry neoficiálního vzdělávání, které měly společný původ v čistkách v akademické sféře. Řada intelektuálů a studentů byla pro „buržoazní původ“ vyhozena z vysokých škol a tvořila značnou část z celkového poklesu o 20 tisíc studentů v letech 1948 až 1950 a o 574 profesorů a docentů v letech 1949–1952.⁹⁹

První vysledovatelný trend neoficiálního vzdělávání se objevoval mezi politickými vězni, kde přednášky sloužily k mentálnímu osvobození od tvrdých podmínek a ke zkrácení času. Utvářely se komunity bývalých vysokoškolských učitelů, lidí z intelektuální a kulturní sféry a s touhou po znalostech či úniku z reality. Pro mnohé vznikala atmosféra „onoho nezapomenutelného duchovního světa, umocněného pocitem sounáležitosti stejně smýšlejícího kolektivu“.¹⁰⁰ Přednášky z dějin umění, filozofie nebo práva a cvičení cizích jazyků probíhaly v utajení ve společných umývárkách nebo během přidělených prací. Společenskovědná a humanitní témata byla pravděpodobně pro posluchače zajímavější a přístupnější. Vzdělávací aktivity probíhaly v přísně kontrolovaném prostředí, kde za porušení zákazu čtení nebo při nálezu prepisů přednášek hrozila několikadenní korekce. Dochované vězeňské prepisy, editované Zdeňkem Poustou, svědčí o promyšlené systematickosti seminářů a vysoké odbornosti některých přednášejících, např. Růženy Vackové a její kategorizace střídajících se estetických trendů v kulturně-filozofických dějinách.¹⁰¹

Druhý typ neoficiálního vzdělávání není stále blíže zmapovaný – pravděpodobně pro nedostatek přímých pramenů, jeho individuální povahu a nerozvinutou opoziční síť oproti dekadám po 1968. Jednalo se o bytové semináře jak z veřejného života vyloučených vysokoškolských učitelů a nekomunistické inteligence, tak oficiálně působících proreformních intelektuálů. Pro mnohé z „odsunutých“ poskytovala skupinová čtení filozofických textů a diskuze – podobně jako v období Protektorátu – prostor pro seberealizaci ve vystudovaném oboru a možnou inspiraci pro další ideové směřování. V souvislosti s jeho známějšími semináři ze 70. let bývají nejčastěji zmiňovány spontánně utvořené semináře Jana Patočky s deseti až patnácti posluchači, zčásti bývalými studenty. Podle Patočkova „předúnorového“ žáka Radima Palouše byla setkání i vzhledem k politické neangažovanosti Patočky „pod rozlišovací úrovní

---

⁹⁹FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, *Historická statistická ročenka ČSSR*, Praha: SNTL – nakladatelství technické literatury, Alfa, vydavatel'stvo technickej a economickej literatury, 1985, s. 393; Zdeňk Pousta hovoří o odchodu 10 203 studentů po prověrkách 1949, bez uvedení zdroje, in: POUSTA, Zdeňk, *Filosofie za mřížemi: Leopoldov, léta padesátá*, Praha: Archiv Univerzity Karlovy, 1995, s. 11.

¹⁰⁰Z vyjádření Adolfa Bečváře po amnestii 1963, in: VACKOVÁ, Růžena, *Vězeňské přednášky*, Praha: Archiv Univerzity Karlovy, 1999, s. 7.

¹⁰¹Viz PROUSTA; VACKOVÁ.

režimu“, který se tehdy zaměřoval především na tzv. třídní nepřátele.¹⁰² Od konce 50. let probíhaly také schůzky u Ladislava Hejdánka, Jiřího Němce, Zbyňka Fišera (Egona Bondyho), Stanislava Sousedíka nebo u oficiálně působícího Milana Machovce. Semináře byly utajované a určené pouze pro úzký okruh známých se zájmem o filozofii a náboženství.¹⁰³

S postupně se uvolňujícími 60. lety se naskytla např. pro Patočku příležitost polooficiálně přednášet na Filozofickém ústav ČSAV. V Jirchářích organizovali filozof Ladislav Hejdánek a teolog Josef L. Hromádka filozoficko-teologické semináře.¹⁰⁴ V roce 1962 přenesl Machovec svá soukromá setkání s evangelíky na půdu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (FF UK) a na pravidelném veřejném semináři *Dialog marxistů s křesťany* otevíral na svou dobu relativně svobodnou diskuzi mezi lidmi různého ideového přesvědčení.¹⁰⁵ Vedle přednášek západních myslitelů a studia zahraničních textů Jiřina Šiklová zpětně překonávání stereotypů na straně nekomunistů: „Najednou viděli, že i tzv. marxisté jsou ‚normální‘, vzdělaní lidé, kteří se snaží poznat teologii na Západě, diskutují, neokřikují druhé, riskují svoje postavení a svými otázkami dávají další a další podněty významné pro obě strany.“¹⁰⁶ Tyto průniky usnadnily krátký návrat některých intelektuálů do oficiální sféry během pražského jara. Těchto forem mimoškolního vzdělávání se účastnili budoucí aktéři bytových seminářů, např. Julius Tomin a Zdeněk Neubauer.

3.2 Představení studovaných iniciativ

V této podkapitole krátce představuji studované iniciativy v kontextu dalších a v chronologickém a místopisném rozvržení.

Po dění v letech 1968 až 1971 se možnosti sebevzdělávání nezávislé inteligence v obou zemích značně lišily. V PRL Gierkův režim do značné míry zmírnil politický a ideologický tlak a řada budoucích účastníků bytových seminářů mohla studovat, uplatňovat se v oboru a do určité míry přednášet o tabuizovaných tématech v rámci KIK. Přesto se organizovaly k režimu kritické

---

¹⁰²PALOUŠ, Radim, *Dobrodružství pobytu vezdejšího: Radim Palouš v rozhovoru s Josefem Beránkem*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 106.

¹⁰³BOROVANSKÁ, Johana, Před oponou za oponou: návštěvy zahraničních přednášejících na pražských bytových seminářích v letech 1979–1989, in: *Filosofie v podzemí...*, s. 75; DAYOVÁ, s. 11–13; HERMANN, s. 162, 168; *Dobrodružství pobytu...*, s. 104–106.

¹⁰⁴ HEJDÁNEK, Ladislav, *Vzpomínka na Jircháře*, dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/1271> (vid. 09.12.2019). [online]

¹⁰⁵ NOVÁK, Tomáš, Životopis Milana Machovce, in: JINDROVÁ, Kamila, TACHECÍ, Pavel, ŽĎÁRSKÝ, Pavel (eds.), *Mistr dialogu Milan Machovec: sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*, Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2006, s. 16–18; ŠIKLOVÁ, Jiřina, Dialogický seminář na Filozofické fakultě UK v šedesátých letech, in: *Mistr dialogu...*, s. 49–58.

¹⁰⁶ Dialogický seminář..., s. 54.

skupiny lidí, postižených během března 1968, které se vedle politického protestu soukromě scházely nad historicko-spoločenskými tématy. V Gdaňsku se formovala antikomunistická a nacionální mládež kolem Aleksandra Halla a Arkadiusze Rybického, která od 1971 účastnila historicko-politických přednášek při kostelu sv. Mikuláše. Ve Varšavě se konala od podzimu 1973 pravidelná setkání k poválečným dějinám a levicově nekomunistickému myšlení. Na jiném semináři v letech 1974–1975 Antoni Macierewicz, Michnik či Teresa Bogucka připravovali historické články a rozhovory s pamětníky pro samizdat.¹⁰⁷ Na menší čtecí seminář zakázaných knih filozofa Leszka Kołakowského vzpomíná Paweł Śpiwak.¹⁰⁸ Ten se od podzimu 1976 do léta 1980 scházel ve varšavském bytě historika Jerzy Jedlického s Marcinem Królem nebo Wojciechem Karpińskim, aby probírali dějiny politického myšlení a četli zakázaná díla Hanny Arendtové či Karla Mannheima. Po zapojení do TKN založili v roce 1979 časopis *Res Publica* o liberálně-konzervativní politice a filozofii.¹⁰⁹

K rozmachu neoficiálního vzdělávání došlo po zlomovém období 1975 až 1977, kdy vznikala opoziční uskupení a část nezávislé inteligence a studentů z oficiální sféry se začínala angažovat v neoficiální sféře. Tato práce analyzuje vzdělávací aktivity ROPCiO, SKS a TKN, které vznikaly od jara 1977 do jara 1978. ROPCiO, stejně jako SKS, působilo především ve vojvodských městech, kde utvářely tzv. kluby svobodné diskuze (kluby swobodnej dyskusji, KSD) a konzultačně-informační střediska (punkty konsultacyjno-informacyjne, PKI) pro osvětovou činnost a pomoc lidem při porušování práv. V rámci hnutí vznikla 3. května 1978 Nezávislá skupina pro vědeckou spolupráci (Niezależny Zespół Współpracy Naukowej, NZWN), která měla konkurovat TKN při KOR, ale vlivem vnitřního rozštěpení se plně neaktivizovala. V severních městech nebo v Lublinu se překrývala vzdělávací setkání ROPCiO a SKS. Od podzimu 1977 organizovala Létající univerzita výklady ve Varšavě a po osvědčení činnosti byla 22. lednu 1978 podepsána zakládající deklaráce Sdružení vědeckých kurzů, seskupující intelektuály z KOR a oficiálních institucí. Dějištěm pravidelných přednáškových cyklů byla Varšava, ale někteří přednášející podnikali výjezdy do univerzitních měst, především na základě spolupráce s SKS. Sebevzdělávací aktivita těchto skupin probíhala do vzniku Solidarity, do které se většina aktérů přímo zapojila.

---

¹⁰⁷ *Opozycja niezależna...*, s. 312–314; TERLECKI, s. 15–18.

¹⁰⁸ KULAS, Piotr, ŚPIWAK, Paweł, *Zależy mi na języku, który dociera do istoty rzeczy: Rozmowa z profesorem Pawłem Śpiwakiem*, in: KULAS, Piotr, *Rozmowy o inteligencji*, Varšava: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2016, s. 39.

¹⁰⁹ JEDLICKI, Jerzy, *Źle urodzeni czyli o doświadczeniu historycznym: Scripta i postskripta*, Londýn–Varšava: Aneks–Polityka, 1993, s. 45; *Zależy mi na języku...*, s. 47–48.

Nástupem Solidarity v srpnu 1980 se oblast bytového vzdělávání přenesla do veřejné sféry. Dříve přednášející intelektuálové získali poradní funkce v orgánech hnutí a osvětovou iniciativu převzali nově sdružovaní učitelé. Od podzimu 1980 postupně vznikalo několik učitelských a studentských odborových organizací v každém regionu, při školách, univerzitách a vědeckých institucích. Dne 10. září 1980 vznikly centrální Nezávislé odbory pracovníků vědy, techniky a osvěty (NSZZ Pracowników Nauki, Techniki i Oświaty, NSZZ PNTiO) a 12. října Celostátní koordinační výbor osvěty a výchovy (Krajowa Komisja Koordynacyjna Oświaty i Wychowania, KKK OiW),¹¹⁰ které v době legální Solidarity vyjednávaly s vládou o změnách ve školství a podporovaly studentské samosprávy a stávky. Realizací osvěty se zabývaly například tzv. *związkowe wszechnice*,¹¹¹ které vznikaly při podnicích ve velkých městech s cílem vzdělávat dělníky a veřejnost. Změny ve školské struktuře, navržené na Celostátním sjezdu delegátů 5. října 1981, nebyly vzhledem k válečnému stavu naplněny. Nejen na vzdělávací aktivity SKS navázala Nezávislá sdružení studentů (Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS), kterými se v této práci nezabývám.¹¹²

Po 13. prosinci 1981 se v podzemí formovaly individuální iniciativy pod patronátem neformálního hnutí Nezávislá osvěta (Oświaty Niezależnej, ON) napříč Polskem a v létě 1982 vznikla centrální Rada národního vzdělávání (Rada Edukacji Naukowej, REN). Tato uskupení se zaměřovala na vydávání samizdatových příruček a odborných textů pro sebevzdělávací kroužky a usilovala o pronikání do oficiálního školství.

Naopak v Československu panovala po 1969 přísně politizovaná atmosféra, která kritické a ideologicky neodpovídající postoje vytlačila do soukromí. Bývalí Patočkovi studenti, členové podzemní církve a účastníci semináře v Jirchářích společně četli filozofické texty v rámci tzv. Kecandy v první polovině 70. let.¹¹³ V celém sledovaném období probíhala v pražských bytech setkání osobností z 60. let, např. Machovce nebo Hejdánka, a rovněž mladá generace organizovala vlastní semináře o filozofii nebo historii, např. kolem Daniela Kroupy, Jiřího Němce nebo Jiřiny Šiklové. Výjimečným polooficiálním prostorem byly střeční semináře profesora matematiky Miroslava Katětova v 70. a 80. letech, kam byli zváni odsunutí a s disentem spojení intelektuálové.¹¹⁴ Z první poloviny 70. let se zabývám nejznámějšími

---

¹¹⁰Od dubna 1981 jako Celostátní sekce osvěty a výchovy (Krajowa Sekcja Oświaty i Wychowania).

¹¹¹V překladu „odborové univerzity“, ale pro přehlednost dále používám označení *wszechnice*.

¹¹²Viz. DWORACZEK, Kamil, *Burzliwa dekada: NZS we Wrocławiu 1980 – 1989*, Varšava: IPN, 2012, s. 51–55; TENTÝŽ (ed.), *Niezależne Zrzeszenie Studentów 1980–1981: wybór dokumentów*, Varšava: IPN, 2012, s. 308–312.

¹¹³ HALÍK, Tomáš, K dějinám Kecandy aneb Předchůdci Akademie, in: HÁJEK, Pavel (red.), *Milý Radime: sborník k 70. narozeninám Radima Palouše*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2013, s. 14; KROUPA, s. 18.

¹¹⁴DAYOVÁ, s. 14.

semináři profesora Jana Patočky, které probíhaly od jeho nuceného penzionování v 1972 do konce 1976, než se stal mluvčím Charty. Vedle střeďečnických setkání u sebe v bytě nad fenomenologií docházel Patočka na diskuze Kecandy nebo k Petru Rezkovi a v jiných pražských bytech prezentoval cykly o Platónovi a smyslu dějin.

Nástup Charty 77 podpořil organizátory seminářů v přesvědčení o legitimnosti jejich vzdělávacích aktivit nezávislých na režimu. Vlna represí proti chartistům v první polovině roku 1977 utlumila osvětovou činnost, která se následně začala v Praze od podzimu obnovovat v několika studovaných iniciativách. Pro potomky chartistů organizoval Julius Tomin, původně s Machovcem, střeďeční filozofické semináře. Tominova iniciativa položila základy kulturně-vzdělávací spolupráce se západními intelektuály v 80. letech, když 20. května 1978 odeslal otevřený dopis univerzitám v Oxfordu, Harvardu, Heidelbergu a Svobodné univerzitě v západním Berlíně. Pozvání zdůvodnil režimem omezeným přístupem ke vzdělání, touhou navázat pravidelné kontakty se západní kulturou a že se na seminářích objevovaly „první nesmělé pokusy o dialog, o filozofickou diskuzi“.¹¹⁵ Autor žádal intelektuály pouze o to s chutí „přijet mezi nás a rozdělit se s námi o vlastní poznávací úsilí“ a o přednášky z různých oborů k úplnému porozumění „světu, ve kterém žijeme“.¹¹⁶ Výzvu ke srovnávání svých a západních poznatků a metod podpořili Tominovi posluchači: „Otevřel se před námi vzrušující svět, kterému klademe své otázky. Při řešení složitých filozofických úvah si stále více uvědomujeme potřebu spolupráce s celým kulturním světem.“¹¹⁷ Od 1979 do 1980, kdy Tominovi emigrovali, navštívili seminář např. Roger Scruton a Kathleen Wilkes.

Od konce 70. let do roku 1989 se rozvíjely soukromé filozoficko-teologické semináře, často díky spolupráci s britskou VNJH. Za zmínku stojí např. historická skupina Rudolfa Kučery kolem časopisu *Střední Evropa*, stipendijní podpora Pavlu Bratinkovi, semináře fenomenologické a analytické filozofie Petra Rezka a projekt *The Cambridge Diploma* Milana Balabána, který byl prakticky dálkovým studiem teologie na Cambridge v letech 1988 až 1991.¹¹⁸ Nově vznikly filozofické semináře vědomě navazující na Patočku, pod vedením Kroupy nebo Ivana Chvatíka.¹¹⁹ Z tohoto období analyzují filozofická setkání Akademie, která

---

¹¹⁵Libri Prohibiti (dále LP), fond Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (dále f. VONS), inv.č. 308, sg. II/3, *Chceme navázat vědecké kontakty* [Zvací dopis Tomina z 20. května 1978 univerzitám v Oxfordu, Harvardu, Heidelbergu a Svobodné univerzitě v Západním Berlíně].

¹¹⁶Tamtéž.

¹¹⁷LP, f. VONS, inv.č. 308, sg. II/3, *Dopis posluchačů filozofických kurzů J. Tomina univerzitám v Oxfordu, Harvardu, Heidelbergu a Svobodné univerzitě v Západním Berlíně deklarující jejich připojení k Tominově žádosti*.

¹¹⁸DAYOVÁ, s. 91–101, 206–216.

¹¹⁹Rozhovor s Ivanem Chvatíkem, 11. dubna 2019, Praha; Rozhovor Daniela Kroupy s Milanem Otáhalem (říjen 2003, leden a únor 2004, Praha), in: *Vítězové?...*, s. 296–298.

se od roku 1977 scházela u Radima Palouše na Kampě, a semináře Ladislava Hejdánka od 14. dubna 1980 do 26. června 1989, kde se odehrávaly jak filozofické diskuze původních Tominových posluchačů se zkušeným filozofem, tak přednášky hostů z Nizozemí, Francie a Velké Británie. Rovněž se zabývám interdisciplinárními přednáškami na tzv. Pondělcích v bytě Ivana M. Havla, které se odehrávaly každé druhé pondělí od 7. listopadu 1977 a navazovaly na tzv. Salón Dany Horákové. Jako poslední studovaný příklad z Prahy předkládám – kvůli formální struktuře studia – Večerní univerzitu bohemistů Miroslava Červenky, která začala od 5. září 1988 a pokračovala po 1989 jako dálkové Studium jednooborové češtiny při zaměstnání.

V Brně po celou dobu normalizace působilo několik vzdělávacích iniciativ pro místní neoficiální sféru a opozici. Ambice vytvořit vzdělávací iniciativu pro mladé lidi se v polovině 70. let ujala např. skupina exkomunistů a socialistů ve spojení s dodavatelem samizdatu Jiřím Müllerem. Zdeněk Vašíček přednášel filozofii a Jan Tesař historii. Tato setkání byla během roku 1977 rozpuštěna pod tlakem StB, která organizátorům-chartistům vyhrožovala postihy mladých účastníků.¹²⁰ Setkání pokračovala alespoň na úrovni brněnských chartistů Jaroslava Šabaty, Jana a Martina Šimsů nebo Michaela Dymáška, kteří docházeli v 1978 k filozofce Boženě Komárkové. Diskutovali s ní nad jejími texty o víře, marxismu a společnosti.¹²¹ V této práci představuji iniciativu z 80. let, založenou na interdisciplinárním obsahu a spolupráci se Západem. Za budoucí angažmá VNJH v Brně se zasloužil Vašíček, který hostil v dubnu 1981 Rogera Scrutona a seznámil ho s Müllerem. Postupně se rýsovala strategie vzdělávací iniciativy pro široký okruh posluchačů, kterou po Vašíčkově emigraci realizoval Müller ve spolupráci s divadelníkem Petrem Oslzlým. Společně zorganizovali 66 přednášek¹²² západních intelektuálů z různých oborů v letech 1985 až 1989, cíleně pro lidi mimo dissent. Později se připojily francouzská a německá nadace, které hostili Milan Jelínek a Jaroslav Blažek. Vzhledem k zájmu VNJH o nahrávání lze jako další iniciativu zmínit dlouhodobé literární semináře Milana Uhdeho.¹²³

---

¹²⁰ DAYOVÁ, s. 129; HERMANN, s. 213.

¹²¹ KOMÁRKOVÁ, Božena, MÜLLER, Jiří (eds.), *Božena Komárková a její hosté: eseje a rozhovory*, Heršpice: EMAN, 1991.

¹²² Rozhovor Jiřího Müllera s Pavlem Urbáškem (květen, červen 2004, Brno), in: VANĚK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel (eds.), *Vítězové? Poražení?: životopisná interview, 1. díl: dissent v období*, Praha: Prostor, 2005, s. 599.

¹²³ DAYOVÁ, s. 129–153; *Podzemní univerzita...*, s. 8–56.

4 Formy organizace

Podobu a chod bytového vzdělávání ovlivňovaly jak motivace a ambice organizátorů a probíraná témata, tak postoj návštěvníků a politický kontext. Při analýze organizačních modelů vyvstává několik kritérií, podle kterých lze iniciativy rozřídít. Prvním hlediskem je forma vedení, zda v čele stál jedinec nebo kolektiv. Jaká byla organizační struktura, která se odvíjela od spektra činností dané iniciativy? Další důležitou charakteristikou je míra otevřenosti – zda se jednalo o formu osvěty pro veřejnost nebo o soukromou aktivitu, možná projev disidentské ghettizace. Je třeba zohlednit ukotvení vzdělávacích iniciativ v dalších neoficiálních sférách, jakými byl samizdat, dissent nebo spolupráce se zahraničím.

Mezi představenými iniciativami se nachází semináře, které se vyznačovaly ústřední rolí jedné osoby coby hlavního přednášejícího a organizátora. Lze je označit za „autorské“, protože na nich daná osobnost prezentovala především vlastní tvůrčí a vědeckou činnost, kterou konfrontovala diskuzemi s aktivními posluchači. Tyto semináře lze určit i z logistického hlediska, protože především úzká setkání se konala v bytech hlavních přednášejících. Takto probíhaly Patočkovy semináře, přestože jejich vznik a organizaci měl na starosti především Ivan Chvatík. Patočka vystupoval jako hlavní řečník, řídil diskuze nad filozofickými texty a s účastníky konzultoval texty, na kterých v důchodu pracoval. Posluchači středečních seminářů i otevřených přednášek, vzhledem k filozofově popularitě mezi částí pražské inteligence, zkrátka „chodili na Patočku“. ¹²⁴ Kroužkem „jednoho filozofa“ byly také středeční čtecí semináře Julia Tomina, který určoval rozvrh a probíraná témata. Po vlně zásahů v roce 1980 přemístil setkání z Keramické ulice k Ivanu Dejmalovi. ¹²⁵ Tomin vyjednával a hostil zahraniční návštěvy, v čemž po 1980 pokračovali Hejdánek a další iniciativy. Na svých seminářích Hejdánek představoval vlastní filozofickou práci, kterou posluchači prokládali svými referáty a která se od poloviny 80. let formovala do tematicky propojených cyklů. ¹²⁶ Tyto „autorské“ iniciativy organizovaly pravidelné semináře v menším okruhu do patnácti lidí, ke kterým byla zapotřebí určitá odbornost či četba probíraného textu. Patočkův cyklus *Péče o duši* nebo přednáška k meziválečné filozofii, konané mimo Patočkův byt např. ve větším prostoru ateliéru Jaroslava Krejčího, byly určeny širšímu obecenstvu z dissentu a šedé zóny, proto měly stejně

¹²⁴Konkr. cit. in: rozhovor s Chvatíkem; dále in: CHVATÍK, Ivan, Dějiny Archivu Jana Patočky a co jim předcházelo, in: *Jan Patočka v jubilejním roce 2017*, Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, s. 53–58.

¹²⁵ DAYOVÁ, s. 20–63; Filozofické večery, in: *Listy*, roč. 9, únor 1979, č. 1, s. 26; Rok filozofie, in: *Infoch*, roč. 2, 1978, č. 1, s. 19–20; TOMIN, Julius, *Cesta do Oxfordu* [nedatováno], dostupné z: http://www.julius-tomin.org/images/Cesta_do_Oxfordu.pdf (vid. 30.09. 2018). [online]

¹²⁶ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), f. Ladislav Hejdánek – bytové semináře (dále LH – BS), sign. NAD 194 – IV e), vlastnoručně psané rozvrhy seminářů, texty přednášek; DAYOVÁ, s. 67–71, 81–94, 250–259.

jako setkání se západními intelektuály u Tomina a Hejdánka podobu přednášky hosta s následnou diskuzí.¹²⁷

S jednou osobou bývají spojovány také pravidelné Pondělky. Přestože Ivan M. Havel vystupoval jako hostitel a koordinátor setkání, nezastával centrální pozici coby přednášející. Pluralitou přednášejících, témat a účastníků a otevřeností navazoval na Salón Horákové. Pravidelná setkání – v pondělí jednou za dva týdny – se neřídila předem stanoveným rozvrhem, většinou byl další přednášející znám asi měsíc dopředu. Výběr řečníků závisel na ochotě dotyčného o něčem přednášet a na určité známosti s Havlem nebo jeho blízkými. Havel záměrně, náhodně nebo na doporučení oslovil dotyčného a téměř „se mi nestalo, že by někdo odmítl, třeba ze strachu“.¹²⁸ Když někdo nečekaně odpadl, např. kvůli výsledku, Havel vzpomíná, že se mohl vždy spolehnout na Milana Balabána, kterému „stačilo říct hodinu předem, a byl ochoten nadiktovat téma a hned přednášet“.¹²⁹ Organizačně se Pondělkům podobaly brněnské přednášky pro širší okruh posluchačů, které se konaly téměř pravidelně alespoň jednou do měsíce. Müller a Oslzlý setkání organizovali, ale sami nepřednášeli. Müller vyjednával s VNJH návštěvy intelektuálů a příjem prostředků na základě dohody s Oslzlým, který nesl hlavní riziko coby hostitel, a proto mohl vybírat účastníky a staral se o průběh přednášek, včetně překladu. Otevřel setkání všem zájemcům, kteří zároveň v rámci konspirace přiváděli své přátele. Od roku 1987 vznikl z iniciativy Miroslava Pospíšila přidružený, legální Anglický klub, kde mohli někteří zahraniční hosté přednášet pro místní angličtináře a širší veřejnost.¹³⁰ Pondělky a brněnské přednášky obsahovou pluralitou a určitou otevřeností naplňovaly charakter tematických večerů, na kterých se účastníci dozvídali nové informace bez předchozí přípravy.

Červenka coby hlavní organizátor plánoval vytvořit plnohodnotnou alternativu oboru odpovídající vysokoškolské podobě dálkového studia, co se týče obsahu i formy. Ve spolupráci s Květou Sgallovou navrhl rozvrh přednášek a seminářů, oslovil přednášející a na základě vstupních pohovorů vybral „studenty“. V průběhu tří až čtyřletého studia měli účastníci psát domácí práce, předkládat referáty a plnit zkoušky. Po závěrečných ústních a písemných zkouškách měli získat potvrzení o absolvování kurzu, které by ve spolupráci s VNJH získalo na hodnotě díky statusu externího studia některé britské univerzity. Červenka se pravděpodobně inspiroval takto realizovaným teologickým seminářem Milana Balabána *Cambridge Diploma*

¹²⁷ Češi..., s. 478–479; *Péče o duši II*, s. 397; *Péče o duši III*, s. 833–834.

¹²⁸ Rozhovor s Ivanem M. Havlem, 8 dubna 2019, Praha.

¹²⁹ WOLHMUTH MARKUPOVÁ, s. 111–119; konkt. cit. in: rozhovor s Havlem.

¹³⁰ DAYOVÁ, s. 131–142; *Podzemní univerzita...*, s. 68–77; rozhovor Müllera s Urbáškem, s. 598–601.

od roku 1987.¹³¹ Čtvrteční výuka se odehrávala v suterénu baptistické modlitebny v ulici Na Topolce na Vyšehradě. Přestože vyučující trvali na dodržování standardů univerzitního studia, kvůli opoziční činnosti a účasti na demonstracích někteří posluchači nestíhali docházet na přednášky a včas plnit zkoušky, což narušovalo nastavený chod Večerní univerzity.¹³² Graevenitz tuto situaci vysvětluje odlišnou představou přednášejících s vysokoškolskou zkušeností a posluchačů, kteří znali pouze nesystematickou formu bytových seminářů.¹³³

Charakteristiku kolektivní organizace, s pravidelnými uzavřenými schůzkami a užší členskou základnou splňovala Kampademie. Toto uskupení, iniciované Kroupou po vzoru Platóna, rozvíjelo čtecí a diskuzní formu v malém okruhu lidí, což splňovalo Kroupovy požadavky na hlubší a systematictější filozofickou práci.¹³⁴ Prostor pro většinu setkání zajišťoval nejstarší účastník a zastřešující autorita Radim Palouš, označovaný jako „scholarcha“, někdy také Ivan Havel a Neubauer, když se Radim Palouš stal mluvčím Charty v letech 1982–1983.¹³⁵ Vzájemnost skupiny a jistou úroveň hravosti¹³⁶ potvrzovalo rozdělení přezdivek podle postav z *Pána prstenů*, které vystihovaly charakter nebo pozici ve skupině, např. Radim Palouš jako Elrond poskytoval „místo skryté přede všemi, s idylou, že se čas zastavil, a prostě je tam dobře“ a Kroupa coby Frodo „byl nositelem toho prstenu, který pocházel od Platóna“.¹³⁷ Dalším dokladem budování provázané komunity se staly výjezdní „sympózia“ neboli *Consultatio Academiae catholica*¹³⁸ u Václava Havla na Hrádečku, které se konaly každoročně na konci června od propuštění Václava z vězení v roce 1983. Podle rozvrhů tvořily program čtyřdenních

---

¹³¹DAYOVÁ, s. 236–237; Graevenitz na základě Červenkovy pozůstalosti rozporuje vzpomínky Aleny Hromádkové, podle které měly Červenkova a Balabánova iniciativa tvořit společný projekt Víra a jazyk, in: GRAEVENITZ, s. 38–39.

¹³²Tamtéž, s. 34–40, 45, 65–67.

¹³³Tamtéž, s. 81–82.

¹³⁴KROUPA, s. 19.

¹³⁵Tamtéž, s. 17–21.

¹³⁶Putna interpretuje činnost Akademie jako kombinaci vážného filozofování a „hraní, mytologizování a klaunování“, kterou vnímá jako postoj ke světu a filozofickou metodu, ve které „šlo o spojování toho, co je na diskurzivní rovině nespojitelné“. Dokládá to na příkladech: tvorba přezdívek (Radim Palouš=Gaudentius, Halík=Kalypton), pod kterými Neubauer s Ivanem Havlem coby Sidonius a Sakateka publikovali v samizdatu, pestrobarevné zpracování kroniky z Hrádečku a svatojánské výlety některých členů, in: *Václav Havel...*, s. 196–197.

¹³⁷Bratinkovi se říkalo Gimli, Halíkovi Gandalf, Kratochvílovi Aragorn, Neubauerovi Hobit a Martinu Paloušovi Sam. Havlovi a Webrová nebyli zahrnuti, in: NEUBAUER, Zdeněk, PUTNA, Martin C., „Když píšu, je to výrazem toho, že jsem něco zahlíd...“, in: NEUBAUER, Zdeněk, *Consolatio philosophiae hodierna: k Šestnácti dopisům Václava Havla = to Sixteen Letters of Václav Havel*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2010, s. 45–46, konkr. cit. s. 46.

¹³⁸Označení „sympóziem“ zpětně používají Kroupa a Palouš. *Consultatio Academiae catholica* (Porada katolické Akademie) s číselným označením ročníku tvořilo nadpis rozvrhu každého pobytu na Hrádečku, in: KROUPA, s. 21, 65; *Dobrodružství pobytu...*, s. 171.

pobytů přednášky a diskuze členů,¹³⁹ vyhrazený čas pro „tvůrčí volno“, výlety nebo promítání filmů, např. Amadeus.¹⁴⁰

V Polsku se model organizace s centrální postavou v čele vyskytoval především v první polovině 70. let. Walendowští hostovali volné diskuzní salóny a např. Jedlicki organizoval čtecí semináře.¹⁴¹ Od druhé poloviny 70. let se prosadil model kolektivní organizace s větší mírou otevřenosti a ambicí celostátního rozsahu. ROPCiO navázalo svou vzdělávací činnost na svou primární aktivitu ochrany lidských práv a vytvořilo od podzimu 1977 do jara 1978 síť klubů svobodné diskuze, propojených s konzultačními středisky a s církevními tzv. *duszpasterstwy*¹⁴² ve velkých městech. Zatímco v Lublinu, Lodži, Poznani a Štětínu se KSD odehrávaly převážně v sídlech PKI, ve Gdaňsku, Varšavě a Vratislavi¹⁴³ fungovaly odděleně, přesto oba sloužily jako místo pro výklady. Zejména na Pobřeží úzce spolupracovaly zástupci ROPCiO s místními SKS. Hostitel KSD byl považován za jeho vedoucího, tudíž odpovídal za organizaci setkání, bezpečnost a kontakt s vedením hnutí. Přednášky se konaly hojně, ale většinou nepravidelně, přestože v Lublinu nebo Gdaňsku fungovaly nějaký čas každotýdenní cykly. Po rozkolu ve vedení ROPCiO se přednášková činnost udržela zejména v hlavních centrech hnutí – v Gdaňsku, Lodži a ve Vratislavi.¹⁴⁴ Projekt Nezávislé skupiny vědecké spolupráce sice vznikl 3. května 1978 ve Vratislavi a byl uznán jako reprezentant vnitřní skupiny ROPCiO,¹⁴⁵ ale nedošlo k realizaci jeho činnosti. NZWN měla tvořit „pouze platforma intelektuálních kontaktů, střet pohledů a vědeckých názorů“,¹⁴⁶ složená ze samostatných vědeckých skupin s hlavním koordinátorem.¹⁴⁷

Z obdobně volně organizovaných, přesto pravidelných přednášek UL na podzim 1977 vzniklo strukturálně propracované TKN. V čele stála každoročně volená Programová komise/rada (Komisja/Rada Programowa) – od června 1980 označovaná také jako Vedení (Zarząd) –, která

---

¹³⁹ Některých ročníků se účastnily Olga Havlová nebo Jitka Vodňanská.

¹⁴⁰ Fotograficky zdokumentovanou kroniku „sympózií“ na Hrádečku, in: KROUPA, s. 65–91. Do jisté míry průvodce kronikou, přestože psaný zpětně a s komplikovanou filozofující strukturou, in: NEUBAUER, Zdeněk, Gaudentia Septuaginta, in: *Milý Radime...*, s. 53–87.

¹⁴¹ *Źle urodzeni...*, s. 45; TERLECKI, s. 27; *Zależy mi na języku...*, s. 47–48.

¹⁴² Tzv. *duszpasterstwo akademickie* (univerzitní pastorační centrum) je prostor u kostela poblíž univerzitních areálů, ve kterých se schází mládež. V čase PRL zde docházelo vedle katechismu k diskuzím a sebevzdělávání. Nejčastěji zmiňovanými kněžími, kteří přednášky provozovali a spolupracovali s ROPCiO, byli Hubert Czuma ve Štětínu a Ludwik Wiśniewski v Gdaňsku a Lublinu. Pro přehlednost a kvůli obtížnému překladu názvu používám polskou podobu. Více k tématu, in: „*Oaza wolności*“...

¹⁴³ Diskuzní setkání pod názvem Klub občanské reflexe (Klub Refleksji Obywatelskiej).

¹⁴⁴ WALIGÓRA, s. 71–72, 108–120, 148.

¹⁴⁵ Moczulski konkrétně jmenuje v pozvánce na sjezd hnutí, in: *Dokumenty uczestników...*, s. 101.

¹⁴⁶ Niezależny Zespół Współpracy Naukowej: Inicjatywa wrocławskich intelektualistów, in: *Opinia*, nr 5/13, květen 1978, s. 14.

¹⁴⁷ Niezależny Zespół Współpracy Naukowej..., s. 13–14.

reprezentovala zájmy TKN, zajišťovala přednášející a prostředky pro osvětovou a badatelskou činnost. Její složení se průběžně měnilo, ale udržovalo počet cca 8 členů.¹⁴⁸ Po postu vedoucího byl důležitý tajemník, kterým byli Celiński a později i Ostrowski, protože připravoval rozvrh přednášek, jejich lokaci a komunikaci s posluchači. Tiskový mluvčí zajišťoval komunikaci se samizdatovými a zahraničními médii. Převážná část funkcionářů nepřednášela, maximálně hostila některá setkání. Pro „přijímání důležitějších rozhodnutí“¹⁴⁹ se scházelo plénum co nejvíce dostupných členů, které se svolávalo kolem konce každého semestru – nebo v případě silícího nátlaku režimu v roce 1979 – ke zhodnocení uplynulého období, přijetí nových členů a posvěcení následujícího učebního plánu. Paralelně vedle sebe působili pokladník Tadeusz Kowalik¹⁵⁰ a od 28. června 1979 Pokladna pro vědeckou pomoc (Kasa Pomocy Naukowej),¹⁵¹ která poskytovala stipendia pro z akademické sféry vyloučené pracovníky a studenty. Po nástupu Solidarity se TKN plánovalo zaregistrovat a oficiálně pokračovat v dosavadní činnosti. Návrh stanov jasně vymezoval dosud praktikované pravomoci jednotlivých orgánů: Všeobecné shromáždění členů schvalovalo směřování činnosti, prostou většinou za účasti alespoň poloviny členů mohlo měnit stanoviny nebo volilo členy do dalších orgánů, a Komise coby výkonný orgán nahradilo Vedení. Nově měla vzniknout tříčlenná Revizní komise (Komisja Rewizyjna) dohlížející na hospodaření Vedení.¹⁵² Projekt nebyl zrealizován v důsledku rozsáhlého angažmá členů TKN v Solidaritě a lokálním vzdělávání, ale také pro jejich odborné seberealizace v uvolněných podmínkách, a konečně kvůli vyhlášení válečného stavu.

Přímý dohled nad organizací přednášek měl TKN především v sídelním městě Varšava, odkud pocházelo nejvíce členů a kde se ověřila akceschopnost vzdělávací aktivity takového rozsahu při fungování UL. Zatímco na podzim 1977 byly výjezdy do regionů výjimečné – v Krakově odpřednášeli Łukawer s Michnikiem a Michnik vedl historický seminář v Lodži –, TKN rozšířil alespoň jednorázové přednášky do Krakova, Lodže, Poznaně, Toruni a v menší míře do Gdaňsku. Četnost mimovaršavských přednášek závisela na aktivitě místních členů TKN a jejich

---

¹⁴⁸Od února 1978: vedoucí Jan Kielanowski, tajemník Celiński, tiskový mluvčí Bohdan Cywiński, dále Jerzy Jedlicki, Marian Brandys, Andrej Kijowski, Tadeusz Mazowiecki, Seweryn Pollak; někdy v 1979: Kielanowski, Celiński, Ostrowski, Jedlicki, Stefan Amsterdamski, Bronisław Geremek, Aldona Jawlowska, Tadeusz Kowalik; od 14.6.1980 se ke stávajícímu složení připojili Andrzej Drawicz, Władysław Kunicki-Goldfinger, Jan Waszkiewicz a Jacek Woźniakowski; in: TERLECKI, s. 64, 167; Archiwum Opozycji (dále AO), f. Działalność TKN w latach 1977–1981, syg. arch. AO IV/218.1, *Pismo Komisji Programowej do członków TKN, Warszawa (12 XII 1979)*.

¹⁴⁹AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *Referat Komisji Programowej TKN na temat jego działalności w okresie od 22 I do 12 III 1978, Warszawa*, s. [2].

¹⁵⁰Po Kowalikově emigraci převzal Jerzy Jedlicki.

¹⁵¹Řízená Radou tvořenou Władysławem Kunickim-Goldfingerem (v čele), Marek Barański, Jan Józef Lipski, Barbara Skarga a Jacek Woźniakowski.

¹⁵²AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *Niezrealizowany projekt rejestracji TKN*; TERLECKI, s. 233, 240–241.

spolupráci s místními zástupci KOR, ROPCiO a SKS. Nejaktivnějšími výjezdními přednášejícími byli Michnik a Kuroń, který se také účastnil diskuzí studentů o smyslu opozice. Vedle Varšavy, kde probíhaly přednáškové cykly podle zveřejňovaného rozvrhu, měla významnou pozici Vratislav, protože zde aktivně spolupracovali místní členové TKN¹⁵³ a SKS. Přesto docházelo i ke střetům kvůli odlišným požadavkům na témata ze strany SKS a jeho opoziční aktivitě, v jejímž důsledku se bytové semináře a dojíždějící přednášející stávali terčem represí SB, kterým se členové TKN chtěli vyhnout.¹⁵⁴ Proto Dworaczek potvrzuje hlavní úlohu vřatislavského SKS coby reprezentanta části posluchačů v organizaci nezávislého vzdělávání, který kombinoval vlastní přednášky s hostováním TKN a sympatizujících vědců z univerzity.¹⁵⁵ Sílicí zásahy ze strany režimu byl hlavním důvodem, proč TKN od 1979 ustupoval od otevřenosti přednášek a výjezdů. Na druhou stranu se mnozí členové podíleli na regionálním vzdělávání nezávisle na TKN, např. vědci v KIK a na Týdnech křesťanské kultury ve spolupráci s místními farnostmi, a členové KOR jako zástupci opoziční organizace.¹⁵⁶

Z pohledu celopolské koordinace fungovalo sebevzdělávání v jednotlivých městech nezávisle a formou spolupráce více skupin, včetně katolické církve poskytující prostory i zapojení do vlastní osvěty. S nástupem Solidarity se tato aktivita rozšířila i na oficiální instituce, když se zapojily široké skupiny učitelů a vědců a bylo možné přednášet na univerzitách a v podnicích. Například TKN svou varšavskou činnost spojilo s UW a jeho představitelé se přihlásili k rozvoji „krásné v PRL přerušené tradice dělnických a lidových univerzit“¹⁵⁷ a poradenství učitelským skupinám.¹⁵⁸ Oblast vzdělávání za Solidarititu zaštiťovala Celostátní koordinační komise/Celostátní sekce osvěty a výchovy, sídlící v Gdaňsku, která především vyjednávala s režimem o reformách školství a do prosince 1981 organizovala Sjezdy zástupců osvěty. Přesto neoficiální vzdělávání nezískalo direktivně jednotnou podobu a pokračovalo v decentralizované formě. V rámci jednotlivých měst nebo regionů působily vedle sebe iniciativy při jednotlivých školách, na kterých si učitelé, žáci i rodiče doplňovali informace z politizovaných oblastí.¹⁵⁹ Jmenovitě *wszechnice*¹⁶⁰ vznikaly při mezipodnikových

---

¹⁵³ Roman Duda, Bolesław Gleichgewicht, Mirosława Chamcówna, Andrzej Krzywicki, Stanisław Rodziński, Jan Waszkiewicz, Tadeusz Zipser.

¹⁵⁴ *Studencki Komitet...*, tom I, s. 181–184.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 170–186.

¹⁵⁶ *Analiza porównawcza...*, s. 176–180; TERLECKI, s. 27–29, 53–63, 136.

¹⁵⁷ *Zadania TKN w obecnej sytuacji kraju*, in: *Nauka – Technika – Oświata: informator wewnętrzny dla kół nauki – techniki – oświaty, NSZZ Solidarność region Mazowsze* (dále NTO), 6. ledna 1981, s. [2].

¹⁵⁸ TERLECKI, s. 228–240.

¹⁵⁹ BOCHWIC, s. 46–50, 64–66, 102–103; Forum Sierpień '80, in: *NTO*, nr 5, 2. listopadu 1980, s. 10; JARSKA, s. 150–164.

¹⁶⁰ Ve Varšavě pod názvem *Wszechnica Robotnicza*, podle názvu regionu, např. v Horním Slezsku *Wszechnica Górnośląska* nebo podle profesního zaměření v Lublinu *Wszechnica Nauczycielska*.

zakladatelských výborech a podnicích větších měst,¹⁶¹ výhradně pro osvětu dělníků a veřejnosti v podobě přednášek odborníků nebo školení pro odboráře a učitele, většinou každý týden. V čele každé organizace stála neformální rada tvořená hlavními aktivisty, odboráři a vědci, která setkání organizovala na základě poptávky od posluchačů a podle aktuálního společenského dění. *Wszechnice* si vzájemně vyměňovaly přednášející a v průběhu roku 1981 na celostátních sjezdech usilovaly o větší propojenost, od založení celostátního koordinačního orgánu po společný kánon témat. Válečný stav toto směřování narušil, přesto některé *wszechnice* v činnosti pokračovaly.¹⁶²

Ambice Solidarity, zkušenost otevřené diskuze a zapojení široké veřejnosti do neoficiálních aktivit formovaly ilegální podobu vzdělávání, kombinující centrální patronaci a samostatnost iniciativ. Podle plánu ze celostátního sjezdu Solidarity vznikla 12. července 1982 Rada národního vzdělání, organizačně nezávislá na Solidaritě, která měla zaštitit vzdělávání a podporovat mezi učiteli „širokou sebevzdělávací informační akci a mezi mladými organizovat doučování a výuku z oblastí a programů zakázaných (...) a nezbytných pro rozvoj národní a politické identity mladé generace“.¹⁶³ Aktivněji se na neoficiálním vzdělávání podílely vzájemně spolupracující uskupení v rámci neformálního hnutí Nezávislé osvěty, založeného na jaře 1982. Především vydávaly např. samizdatové periodikum *Tu Teraz* a učebnice *Zeszyty Edukacji Narodowej (ZEN)*, ve kterých nabízely témata přednášek a pokyny k organizaci, a financovaly činnost z Fondu Nezávislé osvěty.¹⁶⁴ Podpora směřovala k nezávisle působícím malým či velkým sebevzdělávacím skupinám, zejména při základních a středních školách napříč Polskem, na základě kontaktů z doby před válečným stavem a často ve spolupráci s katolickou církví.¹⁶⁵ Tuto strategii neoficiálního vzdělávání, tedy shora stimulované samostatné občanské aktivity, Nezávislá osvěta mediálně obhajovala např. proti Kuroňově centralistické koncepci hnutí odporu,¹⁶⁶ důrazem na rozvoj identity a pasivní nátlak vůči

---

¹⁶¹ Dostupné informace o počtu *wszechnic*: 18 na sjezdu v Toruni 1.3.1981 a nezúčastněná ve Vratislavi, in: Ogólnopolski Zjazd Wszechnic Związkowych, in: *Biuletyn Pism Związkowych i Zakładowych*, nr 6, 2. – 3. března 1981, s. 103.

¹⁶² AO, f. Wszechnice związkowe, syg. arch. AO IV/167, *Informator o programie Wszechnicy Związkowej Regionu Malopolska opracowany przez Halinę Bortonowska a Annę Szwed*; *Wszechnice związkowe...*, 278–288; Ogólnopolski Zjazd Wszechnic Związkowych, s. 103.

1.1 ¹⁶³ Komunikat Solidarności Nauczycielskiej, in: *Biuletyn Informacyjny "Solidarność"* (dále *BIS*), n 41, 4. listopadu 1982, s. 12.

¹⁶⁴ BOCHWIC, s. 219–239; JARSKA, s. 169–184.

¹⁶⁵ Bochwic představuje několik varšavských iniciativ pro učitele nebo mladé v církevních prostorách, kterých se účastnilo od několik desítek až po 250 lidí, in: BOCHWIC, s. 229–239. Příklady fungování konkrétních skupin učitelů a gymnazistů, in: *Z pracy kół samokształceniowych*, in: *Tu Teraz* (dále *TT*), nr 12, 15. února 1983, s. 5.

¹⁶⁶ „Hnutí všeobecného odporu, dobře zorganizovaného, je jedinou šancí pro Poláky,“ protože „(...) okupantovou silou je deorganizace společnosti a schopnost rychlého přemístování nevelkých pacifistických skupin z místa na místo“, in: KUROŃ, Jacek, *Tezy o wyjściu z sytuacji bez wyjścia*, in: *BIS*, n 14, 29. března 1982, s. 3; Přestože Kuroň uznával, že vzdělávací iniciativy centralizovat nepotřebovaly, kritizoval z hlediska aktivní opozice jejich

režimu: „Každá taková iniciativa, (...) ve které skupina lidí přebírá do svých rukou část odpovědnosti za sebe samé: aby zmenšili oblast vlastní nevědomosti, pomáhali potřebným, zpřístupňovali sobě a ostatním nezfalšované informace, aby se konečně navzájem ucítili – stanoví, v nejvlastnějším smyslu slova, akt osvobození a je již realizací základního cíle, za který bojujeme – aby lidé získali vlastní identitu a důstojnost.“¹⁶⁷

Část pražských a především polských iniciativ využívala k rozšiřování a popularizaci své činnosti neoficiální média – samizdat a magnetofonové pásky. Tato aktivita se rozvíjela v kontextu samizdatové tvorby mnoha účastníků nezávisle na přednáškách, která mohla vycházet ze zkušeností z bytových diskuzí. Představuji příklady textů s deklarovaným odkazem na bytové přednášky. Kolektiv kolem Chvatíka vydal v letech 1979 a 1988 přepisy Patočkových přednášek.¹⁶⁸ V druhé polovině 80. let Akademie vydala několik svých přednášek a diskuzí v dílně Radima Palouše Nové cesty myšlení či v exilovém nakladatelství Rozmluvy.¹⁶⁹ Časopis *PARAF* publikoval přednášky některých západních intelektuálů.¹⁷⁰ Polské TKN ve spolupráci se samizdatovou Nezávislou vydavatelskou kancelář zveřejnilo od 1979 do 1981 několik textů přednášek, zápisů z kolokvií a vědeckých prací svých účastníků.¹⁷¹ Zatímco zmíněným textům předcházela přednáška, Nezávislá osvěta v 80. letech doporučovala na stránkách periodika *Tu Teraz* a publikací *ZEN* témata pro sebevzdělávací kroužky.¹⁷² O činnosti iniciativ, a zejména o represích, referovaly informační periodika opozičních skupin v obou zemích.¹⁷³ Podle pramenů byly některé přednášky, s výjimkou ROPCiO, nahrávány na pásky, aby byly následně přepisovány, šířeny mezi nezúčastněné nebo k náhradě za zadržného přednášejícího.¹⁷⁴

---

nemobilizační charakter, protože nebyly „odpovědí na důležité cíle, kterých je možné dosáhnout organizovanou činností“, in: KURONÍ, Jacek, Macie teraz złoty róg, in: *BIS*, n 23, 7. června 1982, s. 13–16, konkr. cit. s. 14.

¹⁶⁷ Program KOS-u po půl roku, in: *BIS*, n 50, 20. ledna 1983, s. 6.

¹⁶⁸ *Péče o duši II*, s. 394, 397; *Péče o duši III*, s. 824, 833–834.

¹⁶⁹ T. R. Korder je označení magnetofonu Tape ReCorder, který přednášky nahrával. Např. KORDER, T. R., *Konec tradičního Japonska – Platon v Syrakusách: další výklady a diskuze k „hledání aktuálního pojetí dějin: výběr záznamů průběhu bytového filosofického semináře paralelní kultury v Československu*, Praha: Nové cesty myšlení, 1986; KORDER, Voegelin & Patočka: *výběr záznamů průběhu bytového filosofického semináře paralelní kultury v Československu*, Oxford: Athenaem – Rozmluvy, 1988.

¹⁷⁰ Např. [RICOUER, Paul] Paul Ricouer v Praze, in: *PARAF*, č. 4, 1986, s. 46–55; ANKERSMIT, Frank Rudolf, Historiografie a postmodernismus, in: *PARAF*, č. 9, 1988, s. 67–88.

¹⁷¹ Pro české prostředí může být zajímavé vydání souboru textů T. G. Masaryka, iniciované TKN, in: *Tomaz Masaryk: výběr písm*, Varšava: NOW, 1979; dále např. *Plotka a monopol informacj*, Varšava: Wydawnictwo Krag, 1981; KELLÉS, Andrzej, *Wegry 1956*, Varšava: NOW, 1981.

¹⁷² Např. *Propozycje programowie dla kól samokształceniowych*, [Varšava, 1983]; *Od października 1956 do grudnia 1970, część II: mała stabilizacja 1958–1967*, [Varšava:] Wydawnictwo Spoleczne KOS, 1986.

¹⁷³ V českém případě především *Infoch*, v polském např. *Biuletyn Informacyjny*.

¹⁷⁴ Např. podle zprávy StB o přednášce Heleny Weberové 21. ledna 1985 nahrávalo dokonce šest lidí, což může svědčit o oslovení širšího publika, které se asi obávalo případných postihů za osobní účast, in: ABS, sv. Sáva, arch. č. 844731, *Přednáška pro sign. Charty 77 v bytě Ivana HAVLA*.

Zajištění iniciativ a jejich osvětově-vědeckých cílů vyžadovalo rovněž přístup k nepovolené literatuře a financím. Ten zajišťovali zapojení organizátorů iniciativ a dalších aktérů do pašování zahraniční literatury, vydávání samizdatu a kontaktů s exilem a západními intelektuály. Vedle Edice Expedice bratrů Havlových nebo vydavatelství manželů Müllerových stojí za zmínku oficiálně zasílané knihy díky Markétě Goetz-Stankiewicz z Kanady, „naší Perle moudrosti, která nás tímto písemnictvím zásobila, a tak hnala proud inspirace, která co duch vznášející se nad vodami živila Akademii, VTS, nábřeží (...)“.¹⁷⁵ Odbornou literaturu dováželi také kurýři a přednášející ze západu, nejen z VNJH.¹⁷⁶ Ve prospěch polských iniciativ hrál vedle bohaté sítě tzv. druhého oběhu otevřenější přístup k západu a možnost vycestovat. Se vzděláváním souvisela organizace tzv. létajících knihoven pro studenty od druhé poloviny 70. let, které se zaměřovaly na kolportáž zakázaných knih a po válečném stavu byly součástí osvětové strategie Nezávislé osvěty na lokální úrovni.¹⁷⁷

Finanční a materiální podpora směřovala zejména na výbavu samizdatových vydavatelství a rozmnožování textů, ale i na vědeckou práci iniciativ. Společným sponzorem pro české iniciativy byla VNJH, která necílila pomoc pro celou skupinu, ale formou několikaměsíčních stipendií¹⁷⁸ na soukromé bádání konkrétních aktérů, např. Hejdánka, Kroupu a Bratinku, i jejich přípravu na semináře.¹⁷⁹ Červenka dokonce z peněz od VNJH a Kolegia pro podporu nezávislé vědy, umění a vzdělání poskytoval symbolický plat přednášejícím a sociální a prospěchová stipendia pro posluchače.¹⁸⁰ TKN provozovalo vlastní stipendijní fond ve spolupráci s KOR a Fondem společenské sebeobrany (Fundusz Samoobrony Społecznej) KOR a za podpory Mezinárodní rady pomoci pro TKN v Polsku, sídlící ve Francii.¹⁸¹ Za poskytnutí stipendia na bádání si TKN činil nárok na první publikování a např. Waldemaru Kuczyńskému umožnil poprvé vědecky publikovat.¹⁸² Fond nezávislé osvěty (Fundusz Oświaty Niezależnej), založený

---

¹⁷⁵ Konkr. cit. in: Gaudentia..., s. 61; potvrzuje Ivan Havel, in: WOLHMUTH MARKUPOVÁ, s. 124–125.

¹⁷⁶ DAYOVÁ, s. 76–78; GRAEVENITZ, s. 51.

¹⁷⁷ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 96–101; „Biblioteka latająca“, in: *BIS*, n 61, 4. května 1983, s. 11; Biblioteki wolnego Słowa, in: *BIS*, n 57, 15. března 1983, s. 8.

¹⁷⁸ Standardní měsíční stipendium stanoveno na 60 liber (cca 10 Kčs za libru), in: DAYOVÁ, s. 74.

¹⁷⁹ DAYOVÁ, s. 72–74.

¹⁸⁰ GRAEVENITZ, s. 48–54.

¹⁸¹ Členy rady byli jak polští intelektuálové v emigraci (Zygmunt Bauman, Leszek Kołakowski či Czesław Miłosz), tak západní vědci ze západní Evropy jako Michel Foucault a Charles Taylor, zapojený později do VNJH, in: Międzynarodowy Komitet Pomocy dla TKN w Polsce (Free Learning in Poland – International Support Committee), in: *Aneks*, nr 22, 1979, s. 158–160; více, in: TERLECKI, s. 192–211.

¹⁸² Jednalo se o rozbor ekonomické situace v zemi *Po wielkim skoku* (Po velkém skoku), in: rozhovor s Waldemarem Kuczyńskim, 31. ledna 2018, Varšava.

na přelomu let 1982 a 1983, na podporu autorů, vydávání a sebevzdělávacích skupin spravoval finance sbírané od podzemní Solidarity, občanů nebo zahraničních výborů Solidarity.¹⁸³

Podle vytyčené typologie jsou evidentní rozdíly mezi převažující českou a polskou formou organizace. Zatímco české skupiny iniciovala nebo vedla jedna ústřední osoba, v Polsku se prosadil model kolektivního vedení, který v Československu reprezentovala pouze Akademie. Odlišnosti vyplývají jak ze vzdělávacích cílů organizátorů, tak ze společenského kontextu. Dlouhodobě fungující filozofické semináře, s ambicí prohlubovat vlastní poznání, mohly fungovat lépe v uzavřeném kruhu pravidelně docházejících účastníků. V případě „autorských“ seminářů šlo především o „paternalistický“ vztah učitele, který měl hlavní „organizačně-filozofické“ slovo na setkáních, a posluchačů, kteří přesto semináře spoluutvářeli zapojením do diskuze nebo svými referáty. Navzdory více přednášejícím fungoval obdobný model i na Večerní univerzitě, jejíž chod narušovali mladí účastníci nevyklí na formální vzdělávání a zapálení do dění na konci 80. let. Brněnská setkání a Pondělky byly stylizovány jako otevřená osvětová platforma, takže vyžadovaly „pouze“ kvalitní organizátorské zázemí pro zajištění přednášky a výběr účastníků. Výjimečná, téměř komunitní podoba Kampademie vycházela z úzkých vazeb mezi členy, jejich věkové spřízněnosti a rovné možnosti iniciovat témata diskuze. Zejména u Kampademie, ale i ostatních českých iniciativ se potvrzuje tendence uzavírat se do vlastního světa nebo vytvářet alternativní prostor mimo režim, bez jasné ambice ho měnit, což bylo dáno výrazně tvrdšími dlouhodobými represemi než v Polsku. Naopak polské iniciativy před i po srpnu 1980 měly ambici osvětovou činností oslovit širší okruh lidí, což vyplývalo ze zastoupení disentu i vzdělané veřejnosti mezi organizátory. Navzdory vlnám zásahů SB zůstávaly přednášky částečně otevřené a jejich organizátoři expandovali do dalších regionů, což se Československu projevovalo u některých návštěvníků více seminářů a západních intelektuálů. Tuto tendenci v Polsku ovlivňovala komunikace s centrem iniciativy a míra organizačních možností v daném městě, které vedly jak k nezávislým aktivitám, tak ke kolísavé frekvenci přednášek. Před rokem 1980 se iniciativy v PRL a ČSSR nacházely v obdobné společenské situaci, a proto kořeny v odlišné formě činnosti leží v motivaci samotných organizátorů. Po nástupu Solidarity převládala, po vzoru fungování nových odborů, decentralizovaná koncepce vzdělávacích iniciativ, které působily nezávisle na hlavní politické aktivitě Solidarity. Na druhou stranu představitelé Solidarity vystupovali jako kolektivní zástupci vůči režimu nebo ovlivňovali neoficiální vzdělávání skrze vydávání publikací a výklad

---

¹⁸³ Počáteční investice od Regionální výkonné komise NSZZ Mazovského regionu, v jejímž čele stáli Bujak s Kulerským coby hlavní podporovatelé ON, činila půl miliónu zlotých, BOCHWIC, s. 224; KULERSKI, Wiktor, Fundusz Oświaty Niezależnej, in: *BIS*, n 61, 4. května 1985, s. 10.

sebevzdělávání jako součásti protirežimního postoje. V Československu lze tuto logistickou a propojující funkci ztotožňovat se západní VNJH, která spolupracovala s mnoha iniciativami v Praze, Brně a Bratislavě. V obou zemích byly iniciativy z existenčních důvodů výrazně propojeny s neoficiální sférou, a zejména v Polsku s církevními institucemi.

5 Personální složení

K pochopení pozice bytových přednášek poslouží analýza jejich personálního složení. Profesní zaměření, příslušnost ke generaci nebo míra opoziční aktivity mohou poskytnout jasnější obraz o atmosféře neoficiálního vzdělávání, pozadí pro motivace účastníků nebo potvrzení úspěšnosti cílení seminářů na určitou či širší skupinu, jak deklarovali organizátoři setkání. Personální profil jednotlivých iniciativ tvoří životopisy hlavních organizátorů a schématické zhodnocení ostatních účastníků, podle dostupnosti jejich detailních biografii.

Skupinu pravidelně docházející na Patočkovy soukromé semináře lze vnímat jako „následovatele“ svého odborného i osobního mentora do vynuceného důchodu. Autorita Jana Patočky (1907–1977) vyplývala nejen z generačního odstupu od posluchačů, ale také z jeho odborné filozofické praxe v meziválečném období, kdy studoval u Husserla a Heideggera, na které ve fenomenologii navázal a o kterých přednášel. Po čistkách na UK v roce 1949 působil jako vědecký pracovník v několika ústavech a svou přednáškovou činností se pohyboval na polooficiální úrovni až do jmenování řádným profesorem během pražského jara.¹⁸⁴ Zájemci o jeho soukromé přednášky se rekrutovali zejména z jeho působení na UK v letech 1968 až 1972. Nejpočetnější skupinu tvořili dvacátníci a třicátníci,¹⁸⁵ převážně studenti filozofie, ačkoli např. organizátor seminářů Chvatík nebo Patočkův zeť Jan Sokol se živil počítačovým programováním. Účastnili se někteří o generaci mladší Patočkovi kolegové-filozofové, např. manželé Jiří a Jaroslava Peškovi, Milan Sobotka a Stanislav Sousedík. Většina účastníků pracovala ve vystudovaném oboru nebo v rámci vědeckých institucí¹⁸⁶ a pokračovala ve studiu fenomenologie i po Patočkově smrti. Chvatík, Peškovi, Rezek či Sousedík dokonce vedli, paralelně nebo následně, vlastní bytové semináře.¹⁸⁷ V období Patočkových setkání nebyli účastníci opozičně aktivní.¹⁸⁸ Pouze Patočka se ke konci angažoval v procesu s Plastic People a v Chartě 77 coby její mluvčí až do smrti v březnu 1977. Přesto Chvatík, Kouba, Marika Křištofová nebo Petříček přispěli do alternativní sféry vydáváním Patočkova díla

---

¹⁸⁴ Jan Patočka, in: DANIEL', Alexandr, GLUZA, Zbigniew (eds.), *Slovník disidentů: přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956 - 1989*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, s. 179–181.

¹⁸⁵ Např. Jan Sokol, Jiří Polívka, Ivan Chvatík a Jiří Michálek (narození mezi 1936 a 1941) a Petr Rezek, Miroslav Petříček a Pavel Kouba (nar. 1948–1953).

¹⁸⁶ Výjimky nacházíme v případech Michálka nebo Polívky. Michálka pro styk s Patočkou propustili v roce 1977 z PŘF UK a 80. léta strávil s Rezkem v pražském Okresním ústavu národního zdraví. Polívka se po vyhazovu z politických důvodů z MFF UK v roce 1980 živil jako dělník.

¹⁸⁷ HERMANN, s. 196; Jiří Pešek, dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/pesek.html> (vid. 01.12.2019) [online]; rozhovor s Chvatíkem.

¹⁸⁸ Chartu 77 podepsali pouze Patočka a Sokol.

v samizdatu.¹⁸⁹ Soukromých seminářů se příležitostně účastnili filozofové Tomin, Hejdánek nebo Jiří Němec, a na otevřenějších přednáškách o Platónovi nebo ke *Kacířským esejům* Patočka pravděpodobně ovlivnil formující se disent, např. Václava Havla.¹⁹⁰

Stálou sestavu Akademie tvořili účastníci tzv. Kecandy – Tomáš Halík, Zdeněk Kratochvíl, Daniel Kroupa, Zdeněk Neubauer a Martina Palouše –, hostitel setkání Radim Palouš, Pavel Bratinka, později Helena Webrová a bratři Havlové.¹⁹¹ Většinu účastníků spojoval zájem o Patočkovu filozofii a katolické vyznání, s výjimkou Havlů. Integrující význam víry dokládají jak Kroupovy vzpomínky na seznámení se s ostatními na tajných bohoslužbách,¹⁹² tak ambice Bendy, Bratinky a Kroupy z konce 80. let vytvořit křesťansko-demokratickou politickou stranu. Z tohoto konzervativního okruhu vyčníval levicově-liberální disident a dramatik Václav Havel, jehož cestu do Kampademie formovala filozofující korespondence s mikrobiologem Neubauerem a Radimem Paloušem během jeho uvěznění. Navzdory generačnímu odstupu se Martinův otec Radim rychle zapojil mezi mladší diskutéry díky dřívějšímu studiu u Patočky, vlastnímu propojení filozofie a výchovy mládeže nebo zkušenosti s odsunutím z intelektuální sféry v 50. letech.¹⁹³ Kromě psychoterapeuta Halíka a redaktorky Webrové se diskutující živilo jako topiči nebo programátoři,¹⁹⁴ u mnohých kvůli postihům za signaci Charty. Jejými mluvčími se stali oba Paloušové, Václav Havel a častý návštěvník Benda.¹⁹⁵ Všichni se více či méně¹⁹⁶ aktivně zapojili do intelektuálního chodu pražské neoficiální sféry: organizačně¹⁹⁷ či autorsky v samizdatu, v podzemní církvi nebo přednášeli na jiných bytových seminářích. Coby okruh

---

¹⁸⁹ Dějiny Archivu..., s. 53–72.

¹⁹⁰ Rozhovor s Chvatíkem; Ivan Chvatík, dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/chvatik-ivan-20180320-0> (vid. 09.12.2019); Jaroslava Pešková, dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/peskva.html> (vid. 01.12.2019); Jiří Michálek, dost. z: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/michlk.html> (vid. 01.12.2019); PhDr. Jiří Polívka, dost. z: <http://www.cfb.cuni.cz/html/lide/polivka.htm> (vid. 01.12.2019); Prof. Jan Kouba, dostupné z: <http://www.cfb.cuni.cz/html/lide/kouba.htm> (vid. 01.12.2019); Prof. Milan Sobotka, Dr.Sc., dostupné z: <http://ufar.ff.cuni.cz/8/prof-milan-sobotka-drsc> (vid. 01.12.2019); Prof. PhDr. Stanislav Sousedík, CSc., dostupné z: <https://filosofie.upce.cz/cs/prof-phdr-stanislav-sousedik-csc> (vid. 01.12.2019); Zemřel doc. Josef Vinař, dostupné z: <https://www.divadelni-noviny.cz/zemrel-josef-vinar> (vid. 01.12.2019). [online]

¹⁹¹ S výjimkou Radima Palouše (1924–2015) tvořily Akademii dvě generační skupiny: bratři Havlové a Neubauer (nar. mezi 1936 a 1942) a ostatní narození v letech 1946 až 1952. Občas se Kampademie účastnil Václav Benda a Radimův druhý syn a astronom Jan (1949).

¹⁹² Rozhovor Kroupy s Otáhalem, s. 289.

¹⁹³ *Dobrodružství pobytu...*, s. 73–92, 111.

¹⁹⁴ Ivan Havel, Neubauer a Martin Palouš spolu pracovali v programátorském družstvu invalidů Meta, což jistě prohloubilo jejich intelektuální souznění uvnitř Akademie, jehož projevem byly např. svatojánské výlety.

¹⁹⁵ Chartisty dále byli Bratinka a Kroupa.

¹⁹⁶ O Heleně Webrové není příliš mnoho informací.

¹⁹⁷ Např. Edice Expedice bratří Havlů, Bratinkova edice Svíce a edice Nové filosofické myšlení Radima Palouš.

blízký Václavu Havlovi se kampadematici aktivně zapojili do Hnutí za občanskou společnost, Občanského fóra a porevolučního politického a univerzitního života.¹⁹⁸

Dochovaný spis StB „Strojník“ nabízí detailní vhled do dosud nepříliš prozkoumané vzdělávací skupiny kolem Julia Tomina (nar. 1938). Vystudovaný psycholog a filozof působil do normalizace jako vědecký pracovník na FF UK se zájmem o starořeckou filozofii a účastnil se Machovcových křesťansko-marxistických a Patočkových seminářů. Ze studia Marxova díla během pobytu ve vězení¹⁹⁹ se inspiroval ke skloubení filozofické práce a zaměstnání strojníka v první polovině 70. let, jak doložil v protestním dopisu prezidentu Husákovi z 1979.²⁰⁰ Určitá deziluze o nemožnosti kompromisního soužití přišla v polovině 70. let, kdy systém Tominovi neumožnil vydat filozofické texty, po letech mimo obor se vrátit do akademické sféry i vstoupit do KSČ. Zjevně i režimní nedodržování helsinských závazků o občanských právech přispěl k Tominově otevřenému odporu vůči režimu po podpisu Charty, kdy vedle protestních dopisů organizoval hladovky proti pronásledování Charty a VONSu a stal se známý svým pasivním odporem při styku s Veřejnou bezpečností. V tomto kontextu je nutné vnímat jeho angažmá v bytových seminářích, cílené zprvu na potomky chartistů, např. Aleše Lederera. Lukáše Tomina, Jáchyma Topola a čtyři z osmi dětí Jiřího Němce.²⁰¹ Dalšími mladými účastníky byli studentští sympatizanti Charty Luděk Bednář, Lenka Dvořáková, Aleš Havlíček nebo Tomáš Liška, kteří byli pro opoziční činnost vyloučeni ze studia. Vedle filozofa Machovce, který zpočátku s Tominem přednášel, začali na výklady britských intelektuálů či otevřené semináře docházet chartisté a organizátoři vlastních seminářů, později navázaných na VNJH, např. Paloušovi, Ivan Dejmal a Alena Hromádková. Otevřené přednášky občas navštívili i signatáři mimo disidentské a intelektuální kruhy, kteří se připojili nanejvýš pod petice za propuštění VONS,²⁰² např. poštovní pracovník Milan Daler, sanitář Pavel Šmída a pracovnice v Geodezii Naděžda Cachová.²⁰³

---

¹⁹⁸ KROUPA, s. 15–19, 32–39; Rozhovor Kroupy s Otáhalem, s. 288–292, 302–306, 322–323; *Václav Havel...*, s. 198–205.

¹⁹⁹ V roce 1957 za odmítnutí vojenské služby, útěk z vojny a snahu přes Polsko emigrovat do Indie.

²⁰⁰ „Fascinovala mne Marxova myšlenka, že skutečná svoboda duchovní činnosti, v níž se uskutečňuje co nejuplněnější rozvoj člověka, je možná jen tehdy, podaří-li se organicky spojit práci fyzickou a duchovní činnost, je-li člověk připraven zoprávnit svou svobodnou existenci účastí na tvorbě materiálních hodnot uspokojujících základní životní potřeby společnosti.“, in: ABS, sv. Strojník, arch. č. 705731, sv. 2, *Otevřený dopis prezidentu republiky (3.4.1979)*.

²⁰¹ Konkrétně David, Markéta, Ondřej a Pavla. Mezi 13 zaznamenanými dětmi chartistů nacházíme dále Jana Bednáře, Terezu Kohoutovou, Jana Rumla, Jana a zřejmě Ondřeje Vaculíkovy, in: ABS, sv. Strojník, arch. č. 705731, sv. 2.

²⁰² 1979, 18. prosinec, Praha – Žádost o okamžité osvobození nespravedlivě stíhaných členů VONS a signatářů Charty 77 s podpisy 789 občanů, zaslaná Nejvyššímu soudu ČSSR, dostupné z: <http://www.csd.scs.cz/cs/g6/3685-DS.html> (vid. 28.12.2019). [online]

²⁰³ Seznam a profily některých osob sestaven ze zpráv StB, in: ABS, sv. Strojník, arch. č. 705731, sv. 2.

Část Tominových posluchačů po Tominově emigraci převzal filozof Ladislav Hejdánek (nar. 1927). Po získání doktorátu nemohl pro náboženské názory vědecky působit a mimo léta 1968 až 1971 na ČSAV pracoval v dokumentačním oddělení a za normalizace jako hlídač nebo topič. Podílel se na vzniku evangelického hnutí Nová orientace na konci 50. let a byl v kontaktu s intelektuály veřejné a neoficiální sféry, např. s Karlem Kosíkem a Patočkou. Výrazně se zastával významu neoficiálního vzdělávání – od organizace semináře V Jirchářích, přes vlastní semináře až po spolupráci se zahraničními intelektuály. Protirežimní postoje otevřeně projevoval za normalizace, kdy počátkem 70. let byl odsouzen za narušování voleb a koncem dekády se stal dvakrát mluvčím Charty. Do neoficiální sféry přispěl *Dopisy přáteli*, reflexí a obhajobou chartistického hnutí, nebo založením nakladatelství OIKOYMENH.²⁰⁴ Spolupracovníkem a podle zápisů ze seminářů aktivním diskutérem byl Aleš Havlíček, který přišel od Tomina s Lenkou Dvořákovou či Tomášem Liškou. Dalšími pravidelnými návštěvníky seminářů byli Rezek nebo chartista a tiskař Martin Šimsa z Brna. Semináře v 80. letech navštěvovali jak evangelíci a mladí studenti filozofie a teologie z dřívějších setkání, tak nováčci, kteří se o iniciativě dozvěděli ze samizdatu nebo vysílání Rádia Svobodná Evropa. Vyšší účast měly spíše přednášky britských, francouzských a nizozemských intelektuálů, na kterých kromě Hejdánka tlumočili z angličtiny Liška nebo Martin Palouš a z francouzštiny topič a vyloučený kněz Miloš Rejchrt.²⁰⁵ Vzhledem k provázanosti pražského disentu a atraktivitě zahraničních návštěv k Hejdánkovi docházeli lidé z Charty nebo Pondělků a studenti.

Ivan Miloš Havel reprezentoval zajímavé rozkročení mezi disentem a tzv. šedou zónou. Navzdory obtížím s buržoazním původem mohl vystudovat na ČVUT, dosáhnout ve Spojených státech Ph. D. v kybernetice a většinu 70. let vědecky působit na Ústavu teorie informace a automatizace. V souvislosti s bratrovou opoziční činností a vzhledem k vědeckým stykům ze Západem se stal zájmovou osobou StB, přestože sám Chartu nepodepsal. Přesto se udržel v oboru, když v 80. letech programoval v Metě a zůstával v kontaktu s vědeckou obcí prostřednictvím konferencí a občasných přednášek. Protichartistické represe přiměly Havla ujmout se organizace pražské neoficiální sféry, totiž vedení Edice Expedice a pokračování Salónu Dáni Horákové.²⁰⁶ Sám sebe zpětně nepovažuje za disidenta, přesto jeho

---

²⁰⁴ Ladislav Hejdánek, in: *Slovník českých filozofů*, Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 167; *Slovník disidentů...*, s. 161; Ladislav Hejdánek, dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/hejdane-ladislav-20060905-0> (vid. 30.12.2019). [online]

²⁰⁵ DAYOVÁ, s. 67–88.

²⁰⁶ Životopis z hlediska orální historie a dokumentů StB, in: WOLHMUTH MARKUPOVÁ.

pozice neodpovídá ani občas do disentu zapojené šedé zóně.²⁰⁷ Personální složení Pondělků odpovídalo okruhům lidí, se kterými byl Havel v kontaktu. Nejčastěji přednášeli kampadematici, filozofičtí žáci od Patočky, Jiří Němec nebo Milan Machovec – zkušení účastníci bytového vzdělávání. Z Charty docházeli např. Jiří Dientsbier, Petruška Šustrová, pozdější hostitelka setkání Dana Němcová, v samizdatu aktivní Jan Lopatka a Jan Vít, spisovatel Zdeněk Urbánek a básník Andrej Stankovič. Šedou zónu na Pondělcích zastupovali matematici Petr Vopěnka z MFF UK a Petr Kůrka z ČSAV, programátor Jiří Fiala nebo Havlovi kolegové z Mety Pavel Navara a Zdeněk Pinc, mimochodem Patočkův student, chartista a organizátor seminářů. Z málo zastoupené mladší generace je možné zmínit Němcovy děti či Alexandra Vondru. Neoddělitelnou součástí skupiny byly družky bratrů Havlových – Olga Havlová, Jitka Schánilová, Květa Havlová a Dagmar Lantajová.²⁰⁸

Brněnské přednášky VNJH navazovaly na předchozí vzdělávací iniciativy pouze v osobě Jiřího Müllera (nar. 1943) s aktivní opoziční minulostí. Během studia na ČVUT v 60. letech byl představitelem studentského hnutí a vystupoval proti vlivu KSČ v Československém svazu mládeže, za což byl vyloučen ze školy. Po roce 1968 zintenzivnil opoziční činnost a za šíření protivolebních letáků strávil ve vězení první polovinu 70. let, a záhy po propuštění podepsal Chartu. V Brně se účastnil diskuzí u Komárkové a organizoval nelegální dovoz zahraniční literatury, za který byl v souvislosti s akcí Kamion po celá 80. léta stíhán a který díky VNJH rozšířil i na pašování počítačové techniky. Přímou odpovědnost za semináře nesl hostitel Petr Oslzlý (nar. 1945), který v mládí zažil obvyklá omezení pro buržoazní původ – zákaz studia na střední škole a preferované Divadelní akademii múzických umění, a vnucené dělnické zaměření. Po roce 1968 mohl vystudovat dějiny umění a divadelní vědu a stal se dramaturgem Divadla Na provázku, ve kterém udržoval neideologizovanou experimentální tvorbu. Přestože nepodepsal Chartu, jeho opoziční postoj dokazovaly styky s Václavem Havlem, odmítnutí podpisu tzv. anticharty nebo signace *Několika slov*. Oslzlý získával potenciální účastníky seminářů mezi kulturně činnými přáteli a mladými, kteří docházeli na volnočasový program do divadla. Různorodost účastníků odrážela tematickou pluralitu přednášek, na které proto docházeli hudebníci, výtvarníci a intelektuálové Oslzlého generace nebo ekologičtí aktivisté a studenti humanitních oborů. Například sochař Jan Šimek a malíř Rostislav Pospíšil, překladatel Miroslav Pospíšil, dramaturg HaDivadla Josef Kovalčuk, informatik na UJEP Jiří Zlatuška a filozof Pavel Floss, organizující bytové semináře v Olomouci.²⁰⁹ Přednášek se občas účastnili

---

²⁰⁷ Rozhovor s Havlem.

²⁰⁸ Seznam osob sestaven na základě zpráv StB, in: ABS, sv. Sáva, arch. č. 844731.

²⁰⁹ Pavel Floss, dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/flosp.html> (vid. 27.12.2019). [online]

Jaroslav Blažek a Milan Jelínek, hostitelé pozdějších přednášek německých a francouzských intelektuálů. Vedle Oslzlého synovců Aleše a Martina Filipů zastupovali mladou generaci např. budoucí politologové – katolický student češtiny a historie Petr Fiala a topič s oficiálním vzděláním Pavel Barša. Na nich Day prezentuje ideovou různorodost účastníků – Fiala jako obdivovatel konzervativce Davida Levyho, zatímco Barša se přiklání k levicovému Johnu Keanovi.²¹⁰ Podle Müllerova záměru se přednášek z bezpečnostních důvodů neúčastnil on ani jiní disidenti, oproti setkání s Francouzi u Jelínka. Na pomezí neoficiálních aktivit se pohybovali čelní představitel ekologických aktivistů Miroslav Kundra nebo František Rychlík, vydavatel brněnské mutace samizdatové *Střední Evropy*.²¹¹

Přednášející Večerní univerzity spojovaly narození v meziválečném období, akademická praxe v oboru před 1968, odsunutí z politických důvodů a minimálně od 80. let publikování v samizdatu. S výjimkou historika Jana Křena všichni vystudovali literární vědu nebo bohemistiku a působili na UK nebo ČSAV. Miroslav Červenka, Jiří Brabec, Květa Sgallová a Jan Křen byli z akademického života odsunuti pro nesouhlas s normalizačními změnami v institucích, a Květoslava Neradová až po zastání se Charty. Jistou výjimkou byl Alexandr Stich, kterého sice z ČSAV propustili z politických důvodů, ale pracoval v nakladatelství Československý spisovatel. Ostatní zůstali blíže svému oboru na pozici knihovníka, zatímco chartisté Křen a Brabec zastávali dělnické profese. Všichni se zákazem oficiálního publikování využívali k prezentaci soukromého výzkumu samizdat, v rámci kterého byli v kontaktu s disentem, a např. Neradová a Křen navíc skrze oborová diskuzní setkání. Různorodá a generačně široká škála posluchačů²¹² zahrnovala děti disidentů a opoziční aktivisty, kterým režim neumožnil plnohodnotně studovat, a menšinu studentů oficiální bohemistiky.²¹³ Většina posluchačů měla koncem 80. let bohaté zkušenosti s neoficiálními až protirežimními aktivitami. Z deseti zdejších chartistů zastávala polovina funkci mluvčího. Petruška Šustrová a Anna Šabatová měly za sebou účast v radikálním Hnutí revoluční mládeže na počátku 70. let a ve VONS, zatímco Jáchym Topol a Petr Placák založili v roce 1988 nekonformně protestní České děti. Vystudovaný geograf Alexandr Vondra se angažoval od undergroundové hudební scény, přes Polsko-česloslovenskou solidaritu až po spoluautorství *Několika vět*, za což byl do listopadu 1989 ve vězení. S Topolem a Ivanem Lamperem ho spojovalo pašování knih a

---

²¹⁰ DAYOVÁ, s. 137.

²¹¹ Tamtéž, s. 135–141, 154–177; *Podzemní univerzita...*; rozhovor Müllera s Urbáškem, s. 575, 596; Rozhovor Petra Oslzlého s Janou Noskovou (únor, březen, květen 2004, Brno, in: *Vítězové?...*, s. 677–706.

²¹² Graevenitz ve svém výzkumu zaznamenala 20 až 24 posluchačů, kteří se generačně rozprostírají od Aleny Hromádkové (1943) po Tomáše Glance (1969), in. GRAEVENITZ, s. 43.

²¹³ Tomáš Glanc, Tomáš Kafka, István Lékó, Kamila Míková a Martin Weiss.

redakce samizdatového časopisu *Revolver Revue* a revolučního *Informačního servisu*.²¹⁴ Do samizdatu přispívali také František Stárek s *Voknem* nebo Šustrová coby redaktorka *Střední Evropy*. Ideovou různorodost Večerní univerzity reprezentovali jak mladí posluchači kolem *Revolver Revue* a Českých dětí, kteří podporovali aktivnější opoziční činnost než disidenti, zejména účast na demonstracích, tak konzervativně-katolická starší generace. Konkrétně v souvislosti Hromádkové a Neradové Graevenitz píše o napětí na Večerní univerzitě kvůli jejich výhradám vůči účasti Křena coby bývalého člena KSČ.²¹⁵

ROPCiO bylo příkladem úzkého propojení vzdělávací a politické činnosti a zahrnutí jak antikomunistických nacionalistů, tak levicových obhájců občanských práv napříč Polskem. Pozice přednášejících a organizátorů KSD se zpočátku ujali zakladatelé hnutí a jejich okolí, narození ve 30. letech a za války, s právním, historickým nebo technickým vzděláním, blízkými kontakty s katolickou církví a se zkušenostmi s antirežimními aktivitami – většinu spojovalo zapojení do legalistického Nezávislý proud (Nurt Niepodległościowy, NN). Přestože Leszek Moczulski byl krátce členem PZPR²¹⁶ a psal do *Trybuny Ludu*, vždy vyznával antisovětské a nacionální postoje o ztrátě polské suverenity. Od 60. let popularizoval dějiny AK, o kterých přednášel v rámci ROPCiO, kvůli zákazu publikování působil v samizdatu a byl opakovaně zatýkán i vězněn. Za vrchol jeho opoziční činnosti lze pokládat založení Konfederace nezávislého Polska (KPN), politické strany požadující zavedení samospráv a směřování k získání nezávislosti. Ideově s Moczulským souzněli zástupci Hnutí svobodných demokratů (Ruch Wolnych Demokratów) z Lodže a Vratislavi, v čele s Karolem Głogowskim.²¹⁷ V Lodži převažoval vliv skupiny kolem bratrů Andrzeje a Benedykta Czumů, kteří v druhé polovině 60. let založili antikomunistické Hnutí, požadující demokratizační reformy, a léta 1971–1974 strávili ve vězení za pokus podpálit Leninovo muzeum. Andrzej si po rozkolu s Moczulskim udržel redakci časopisu *Opinia*, účastnil se protestních hladovek a manifestací při národních výročích. Na iniciativě NZWN samizdatového redaktora Leszka Skonky se měli podílet zejména lidé z Czumova okruhu – právník a spoluzakladatel KOR Wojciech Ziemiński,

---

²¹⁴ V redakci nástupnického *Respektu* působila vedle redakce RR i Kafka, Lékó a Weiss, se kterými mohli pravděpodobně navázat kontakt na Večerní univerzitě.

²¹⁵ GRAEVENITZ, s. 40–45.

²¹⁶ V letech 1948 a 1949, vyloučen za podporu Gomulkovy „národní cesty“ ke komunismu.

²¹⁷ Głogowski (1933) se coby právník angažoval v petici proti změnám ústavy, v registraci NZS v Lodži a soudní obhajobě katolické církve, vůdci stávek a KPN po vyhlášení válečného stavu.

historik a spolupracovník SKS Tadeusz Szczudłowski či technik a hostitel KSD Mieczysław Ustasiak. S výjimkou Moczulského se většina ROPCiO zapojila do Solidarity.²¹⁸

ROPCiO se osvětou zaměřovala na mladou generaci a zejména v Gdaňsku, Poznani a Štětíně spolupracovala s církevními *duszpasterstwy*, do kterých někteří mladí docházeli v 70. letech. Početné mládežnické jádro v Lublinu tvořili studenti Lublinské katolické univerzity, kteří se účastnili přednášek KIK, angažovali v NN a kolem samizdatového časopisu *Bratniak*. Svěbytné uskupení v rámci ROPCiO fungovalo na Pobřeží, které zároveň tvořilo místní SKS. Byli mezi nimi studenti historie a medicíny, technici a dělníci kolem historika a šéfredaktora *Bratniaka* Aleksandra Halla (nar. 1953). Mnozí šířili počátkem 70. let antikomunistické letáky a připojili se k NN. Ve sporu uvnitř ROPCiO se zpočátku zastali Moczulského, ale časem se vyprofilovali do samostatného Hnutí mladého Polska (RMP), které kombinovalo program lidských práv a národní nezávislosti. I vzhledem ke geografické pozici skupina spolupracovala s KSS KOR na rozvoji dělnických samospráv a se Svobodnými odbory Pobřeží. Proto se pochopitelně připojila k Solidaritě. V ROPCiO přednášeli Hall a Sergiusz Papież v gdaňském bytě studenta medicíny Piotra Dyka nebo ve Štětíně u Ustasiaka.²¹⁹

TKN²²⁰ s KOR byla v polské opozici výjimečný svým generačním rozptylem. Tvořili ho především lidé narození před druhou světovou válkou – třetina dokonce před koncem první světové války oproti asi deseti členům v čase lidového Polska.²²¹ Většina členů působila v době TKN na univerzitách ve Varšavě, Vratislavi, v Krakově, Lublinu a Gdaňsku nebo na Polské akademii věd napříč společenskými a přírodními vědami,²²² a mnozí působili jako spisovatelé, básníci a publicisté i v rámci Svazu polských spisovatelů. Profesně vyčnívali kněz Aleksander Hauke-Ligowski a opozičně aktivní herečka Halina Mikołajska. Značnou část TKN tvořili lidé bez výrazné opoziční minulosti, maximálně účastí na bytových diskuzích nebo v KIK. Přesto o určitém nesouhlasu s režimem, byť založeném spíše na osobním než politickém postoji,

---

²¹⁸ WALIGÓRA, s. 23–33, 108–111, 113–119; Leszek Moczulski, dostupné z: http://www.encysol.pl/wiki/Leszek_Moczulski (17.05.2020); Andrzej Czuma, dostupné z: http://www.encysol.pl/wiki/Andrzej_Czuma (17.05.2020). [online]

²¹⁹ BIERNACKI, Leszek, *Gdy wieje wiatr historii...: studenci z robotnikami, Gdańsk 1976–1980*, Varšava: IPN, 2014, s. 93–110; Ruch Młodej Polski w Szczecinie, dostupné z: http://www.encysol.pl/wiki/Ruch_M%C5%82odej_Polski_w_Szczecinie (17.05.2020), [online]; WALIGÓRA, s. 26–28, 111–113.

²²⁰ Personální analýza TKN zahrnuje 89 signatářům zakladatelské deklarace TKN, Jacka Kuroně, Stefana Kisielewského s Janem Strzeleckim, kteří v rámci organizace přednášeli, přestože se závěry vztahují i na další příležitostně přednášející.

²²¹ Věkový rozdíl mezi nejstarším členem Edwardem Lipińskim (1888–1986) a nejmladším Pawłem Śpiewakiem (1951) byl 63 let.

²²² Společenské a humanitní vědy vůči exaktním v poměru 2:1.

vypovídal např. odchod devíti osob ze PZPR po vyloučení Kołakowského v roce 1966.²²³ Události roku 1968 mobilizovaly především aktéry TKN narozené během a po druhé světové válce coby studenty – Michnika, Jakuba Karpińskiego, Marcina Króla nebo Celińskiego –, ale také staršího Amsterdamského k otevřené podpoře studentského hnutí nebo k vystoupení ze PZPR v případě Jedlického či Władysława Bieńkowského, komunisty od roku 1942 a ministra osvěty po Gomulkově nástupu. V rámci TKN byl výjimečným případem mnohaleté otevřené kritiky režimu Jacek Kuroń. Za protirežimní výstup integrující všechny ideové a generační skupiny TKN lze považovat připojení se k vlně otevřených dopisů proti změnám ústavy na přelomu let 1975 a 1976. Pro některé oficiálně působící vědecké pracovníky, např. literární historiky Andrzeje Kijowského a Mariu Janion, to znamenalo první otevřený nesouhlas s režimem a impulz k angažovanosti v neoficiální sféře.²²⁴ Zejména režimem perzekuovaní po 1968, ale i několik oficiálně působících členů mělo aktivní kontakt se samizdatem. TKN podpořilo vznik Solidarity, když Cywiński, Geremek nebo Kuczyński vstoupili do komise expertů už v srpnu 1980. Asi polovina členů se v Solidaritě angažovala na pozici poradců centrálních a regionálních orgánů nebo jako členové svazových organizací na univerzitách a vědeckých institucích. TKN sdružoval umírněný, liberální střed politického spektra v neoficiální sféře. Nejpočetnější skupina pocházela z levicově liberálního KOR, zčásti z řad bývalých komunistů. Umírněné konzervativní a katolické křídlo představovali např. Władysław Bartoszewski, Tadeusz Mazowiecki a Hanna Małewska z KIK a kolem časopisů *Tygodnik Powszechny* nebo *Więź*. Liberálně-konzervativní postoje reprezentovali Jedlického studenti z redakce *Res Publicy* Król, Wojciech Karpiński a Paweł Śpiewak.²²⁵

Mnozí z TKN měli zkušenost s dřívějšími formami neoficiálního a polooficiálního vzdělávání. Bartoszewski a Edward Lipiński se podíleli na tajném vzdělávání za německé okupace. Katoličtí intelektuálové a historici Cywiński a Mirosława Chamcówna nebo právník Mazowiecki přednášeli a podíleli se na organizaci v rámci KIK, kde někteří z TKN dříve i paralelně hostovali. Vedle KKK se další zapojovali do výše představených diskuzních kroužků nebo do seminářů v prostorách katolické církve. Zhruba polovina členů TKN přednášela nebo zastávala funkce v orgánech Solidarity, leckdy paralelně. Ostatní se mohli účastnit a spoluorganizovat setkání nebo zůstat garanty vzdělávací činnosti. Na zajišťování bytů ke

---

²²³ Odešli spisovatelé Jacek Bocheński, Kazimierz a Marian Brandysovi, Tadeusz Konwicki, Julian Strykowski, Wiktor Woroszyński, publicista Krzysztof Wolicki a básníci Seweryn Pollak a Wisława Szymborska. Vyloučení ekonoma Kuczyńskiego s Kołakowským pravděpodobně nesouviselo.

²²⁴ Především pod *Dopisem 59* a *Dopisem 101* se podepsalo 38 z 92 zkoumaných aktérů TKN, in: Archiwum IPN (dále AIPN), syg. arch. IPN BU 0365/45/2, *Wykaz signatariuszy listów i petycji w sprawie zmian w Konstytucji*.

²²⁵ TERLECKI, s. 43–81, 250–275.

konání přednášek se podílel i sám účastnil širší okruh novinářů, umělců, vědců, kolegů členů TKN ze zaměstnání a spolupracovníků KOR. Například herec Maciej Rayzacher poskytoval svůj varšavský byt pro Michnikovy přednášky a jako Teresa Bogucka nebo Marek Prusak organizoval projekt „létající knihovny“. Literární kritik Jan Walc nebo spisovatel Stefan Kisielewski pod záštitou TKN přednášeli o literatuře a historii.²²⁶

Hlavní skupinu posluchačů a spoluorganizátorů bytových přednášek byli studenti. Na poptávce a organizování přednášek mimo Varšavu se významně podílely SKS ve velkých městech. Podle seznamů profilů SB se z 381 zaevidovaných členů a sympatizantů SKS 166 (44 %) průběžně účastnilo bytových přednášek UL a TKN, nejvíce v Krakově, Varšavě a Vratislavi.²²⁷ Jednalo se o generaci narozenou v 50. letech, která v druhé polovině 70. let většinou studovala nebo čerstvě absolvovala. Vedle předpokládaných humanitních oborů – 31 studentů polonistiky, 10 jiné filologie nebo 14 z historicko-filozofických fakult – zastupovalo technické zaměření především 18 studentů polytechniky. Shodně po 13 studentech pocházelo z uměleckých nebo přírodních věd a ekonomie, a zajímavé rozšíření spektra reprezentovalo 7 studentů z krakovské Hornicko-hutní akademie.²²⁸ Dworaczkův výzkum vratislavského SKS potvrzuje dominanci polonistů, sympatizanty z matematiky, fyziky či historie. Minimum studentů práva nebo politologie vysvětluje jejich pragmatickou snahou uchytit se v oboru, silným zastoupením Socialistického svazu polských studentů (Sojalistyczny Związek Studentów Polskich, SZSP) a v případě polytechniky i nízkou ideologizací výuky, která na humanitních oborech více provokovala.²²⁹ Výše představený specifický případ pobřežní mladé opozice mezi dělnickými a lidskoprávními aktivisty podtrhuje zastoupení praktických oborů – dominující technika, ekonomie, právo, medicína, ale i sochařství. Aktivní členové SKS zastávali po Pyjasově smrti jednoznačný antirežimní přístup, když požadovali restrukturalizaci SZSP a depolitizaci univerzit. Ideové postoje jednotlivých SKS ovlivňovaly opoziční vlivy a specifické podmínky jednotlivých měst. Zatímco ve Varšavě nebo Vratislavi lze předpokládat na základě spolupráce s KOR levicově-liberální orientaci, v Krakově nebo Poznani se prolínaly korovské a katolické vlivy. SKS Trojměstí a ve Štětínu se personálně prolínaly s pravicovým ROPCiO.²³⁰ Někteří studenti sami přednášeli a vedli semináře pro své spolužáky a SKS, např. ve Vratislavi Leszek

---

²²⁶ Další účastníci seminářů dohledatelní ve spisech SB, in: *Kryptonim "Pegaz"...*

²²⁷ Konkrétně: 86 účastníků v Krakově, 25 ve Varšavě, 21 ve Vratislavi, 16 v Poznani, 16 v Gdaňsku a 2 ve Štětínu, určeno podle: AIPN, syg. arch. IPN BU 01232/204, *Kartoteka dzialaczy i sympatików SKS (Gdańsk, Kraków, Poznań, Szczecin, Warszawa, Wrocław), nazwiska na litery A–M*; AIPN, syg. arch. IPN BU 01232/205, *Kartoteka dzialaczy i sympatików*.

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ *Studencki Komitet..., tom I*, s. 69–75.

²³⁰ *Gdy wieje..., s. 111–144; Studencki Komitet..., tom I*, s. 66–87; *Kartoteka dzialaczy i sympatików SKS...; Kartoteka dzialaczy i sympatików*.

Budrewicz o studentském hnutí a Mariusz Wilk o literatuře²³¹ nebo v oblasti Trojměstí Andrzej Butkiewicz o moderních polských dějinách.²³²

Vzhledem k otevřenější a sebevědomější atmosféře v období legální Solidarity se samozřejmě změnilo personální složení režimem nekoordinovaných přednášek. Novou sociální skupinou posluchačů se stali dělníci a rolníci, jejichž poptávka po přednáškách o zamlčovaných tématech a aktuálním dění souvisela se zakládáním nových odborů. Přednášky v univerzitních aulách cílily i na neangažované studenty a veřejnost. Rovněž se změnila řada přednášejících, kdy vedle představitelů TKN přebírali iniciativu vysokoškolští a vědečtí pracovníci z historie, práva nebo ekonomie.²³³ Učitelé základních a středních škol v Solidaritě se vedle snahy transformovat oficiální školství účastnili přednášek a s žáky i rodiči diskutovali na vlastních setkáních. Personální profil se po ústupu do podzemí nezměnil.²³⁴ Na neoficiálním vzdělávání se v 80. letech významně podílel učitel biologie a umění Wiktor Kulerski (nar. 1935). Přes neoficiální sbírky peněz pro pronásledované a spolupráci s KOR se vypracoval na předního představitele mazovské Solidarity a do jejího vedení v roce 1986. Po vyhlášení válečného stavu spoluzakládal a organizoval Nezávislou osvětu nebo Společenský výbor pro vědu, propagoval význam sebevzdělávání a u kulatého stolu prosazoval změny ve vědě a školství.²³⁵

V prvé řadě analýza potvrdila obecně míněný předpoklad, že se neoficiálního vzdělávání v obou zemích účastnili především aktéři opozice nebo lidé vyloučení ze škol nebo akademické sféry z politických důvodů. Ti vnímali bytové přednášky jako součást alternativní kultury a svého protirežimního postoje kvůli přístupu k neideologizovaným informacím. Červenková, Hejdánková a Tominova iniciativa či TKN na tuto poptávku výslovně reagovala. Tuto skupinu tvořily jak válečná, tak socialismem vychovaná generace spolupracujících s Chartou, KOR nebo dalšími opozičními skupinami. Oproti českému případu mohli mnozí opozičně aktivní Poláci studovat nebo pracovat v oboru, vzhledem ke vstřícnějšímu začátku Gierkovy éry. Normalizační postihy v Československu vehnaly řadu zúčastněných do dělnických profesí nebo minimálně mimo oborové uplatnění a zbavily možnosti publikovat. Ve srovnání s Československem bylo zapojení tzv. šedé zóny nebo lidí, pro které bylo neoficiální vzdělávání vstupem do aktivní opozice, snadnější v Polsku díky otevřenosti přednášek a relativně bezpečnější situaci až do vyhlášení válečného stavu. Značnou část členů TKN a účastníků

²³¹ *Studencki Komitet...*, tom I, s. 175.

²³² BIERNACKI, s. 132–134.

²³³ Seznamy zapojených odborníků, např. in: *Wszechnice związkowe*, s. 281; *Wszechnica Górnośląska*, dost. z: http://www.encycol.pl/wiki/Wszechnica_G%C3%B3rno%C5%9B%C4%85_ska (vid. 29.12.2019). [online]

²³⁴ BOCHWIC, s. 32–54; *Wszechnice związkowe...*, s. 279–288.

²³⁵ Wiktor Kulerski, in: *Slovník disidentů...*, s. 676–677.

sebevzdělávacích kurzů za Solidarity tvořily osoby z vědecké, kulturní a školské oficiální sféry, ale i dělníci a rolníci v rámci *wszechnic*. Zatímco v Praze se šedá zóna účastnila v minimální míře Pondělků a občas filozofických přednášek, v Brně tvořila záměrně valnou část osazenstva. Touto perspektivou lze vnímat i Patočkovu skupinu před Chartou. Manuální pracovníci, kteří nebyli do profese vnučeni režimem, ani nebyli cílovou skupinou českých iniciativ.

Čeští a polští účastníci se pochopitelně shodují v zájmu o společenské a humanitní vědy, většinou na základě vlastního vzdělání a zaměření v oboru. V obou případech se objevily výjimky v podobě lidí s technickým nebo přírodovědným vzděláním a profesí. Chvatík, část kampaďemiků a účastníků Pondělků se živilo počítačovým programováním, přesto si skrze matematiku či kybernetiku nacházeli cestu k filozofii. Přednášek mimo svůj obor se účastnili jak matematictí a biologičtí odborníci z TKN a osvětových iniciativ Solidarity, tak studenti a absolventi polytechnik. V porovnání s polskými byly české iniciativy méně nebo vůbec politicko-ideologicky profilované, s výjimkou převážně katolicko-konzervativní Akademie. Přesto se i jediný zachycený bývalý komunista Jan Křen potýkal se spory s konzervativními členkami Večerní univerzity. Většinu kolektivů tvořili levicově-liberální či prochartisticky smýšlející lidé a v menší míře příslušníci různých církví, kteří nevyžadovali ideové vymezení celé iniciativy. Polský případ naopak nabízel ideovou pluralitu, která zahrnovala katolické vyznání, antisovětské vlastenectví nebo levicově-liberální postoj. Zatímco ROPCiO se vymezovalo jasně nacionálně, TKN a SKS nabízely prostor pro středové a liberální varianty obou stran politického spektra. O takovém rozkročení svědčila účast některých bývalých i tehdejších členů PZPR, přestože se u nich mohlo jednat více o kompromisní způsob soužití než politické přesvědčení. Ideové založení mnoha sebevzdělávacích skupin v 80. letech bylo pravděpodobně ještě více různorodé, s ohledem na výraznější odpor ke komunistickému režimu a spolupráci s katolickou církví. Z ideologického hlediska se většina českých příkladů a TKN s SKS jevila výhradně jako platforma pro prohlubování jakkoli neideologizovaného vědění a získávání znalostí nebo maximálně pro dialog mezi ideovými pohledy. Zatímco členy frakcí uvnitř ROPCiO a Akademie spojoval podobný ideově vymezený světonázor, který se upevňoval aktivitami mimo bytové přednášky, v těchto případech v redakci *Bratniaku* a na tzv. sympóziích na Hrádečku.

6 Motivace a obhajoba

Důvody vzniku neoficiálních forem vzdělávání je třeba vnímat v kontextu vymezování se vůči politizovanému veřejnému prostoru a školství. Tento vztah vygradovala praktická netolerance orgánů ČSSR a PRL k helsinským závazkům, které legitimizovaly potřeby a zájmy účastníků seminářů: právo na vzdělání, přístup k informacím a realizaci v oboru.

Charta 77 se tématu porušování zmíněných práv soustavně zabývala po celou dobu své existence. Již *Prohlášení Charty 77* dokládalo důležitost práva na vzdělání, které autoři obhajovali hned po svobodě projevu: „V rozporu s článkem 13 druhého paktu, zajišťujícím všem právo na vzdělání, je nesčetným mladým lidem bráněno ve studiu jen pro jejich názory anebo dokonce pro názory jejich rodičů. Bezpočet občanů musí žít ve strachu, že kdyby se projeví v souladu se svým přesvědčením, mohli by být buď sami, anebo jejich děti zbaveni práva na vzdělání.“²³⁶ Koncem ledna 1977 Charta v *Prohlášení k diskriminačnímu omezení práva na vzdělání mládeže v Československu*, které podepsal ještě Patočka, požadovala nápravu systému jako celku, ve kterém nešlo „o objektivní oceňování schopností“, ale „o odměnu za politickou ‚angažovanost‘ a konformitu“.²³⁷ Podle textu mělo školství demoralizující vliv na mezilidské vztahy, který narušoval i zájmové sféry režimu, jako ekonomiku a kulturu.²³⁸ Tento postoj mluvčí Charty průběžně propagovali v dopisech státním orgánům, ve kterých upomínali na diskriminační praktiky, nejen v případech dětí disidentů. Na jaře 1980 zveřejnila Charta řadu prohlášení k vlně zásahů bezpečnostních složek na několika bytových seminářích. Zejména v druhé polovině 80. let se vyjadřovala ke školskému systému vzhledem k chystané reformě a nástupu glasnosti, kdy kritizovala trvající diskriminační přístup, přerozdělování žáků na střední školy podle potřeb státní ekonomiky nebo ideovou neotevřenost v oborech a školní praxi.²³⁹

Do diskuze přispěl v roce 1978 Václav Benda s textem *Paralelní polis*, který lze považovat za ztělesnění výzvy chartistického disentu – vzhledem k osvojení pojmu z názvu – vytvářet alternativní vzdělávací struktury, přestože jich už několik fungovalo. Paralelní formace ve všech sférách společnosti měly „vycházet z mravního závazku a poslání jako jednotícího momentu a zdroje dynamiky“ a „alespoň v omezené míře suplovat chybějící obecně prospěšné

---

²³⁶ *Charta 77... 1977–1983*, s. 1.

²³⁷ Tamtéž, s. 14.

²³⁸ Tamtéž, s. 13–15.

²³⁹ Např. připomínky a dopisy Federálnímu shromáždění, předsedovi vlády ČSSR Lubomíru Štrougalovi, Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČSSR a *Učitelským novinám*, in: *Charta 77... 1984–1989*, s. 610–614, 1156–1157.

a nezbytné funkce; tam, kde to jde, je třeba využít i existujících struktur a ‚humanizovat‘ je‘.²⁴⁰ Vzdělávání se nacházelo mezi prvními body navrhovaného projektu: ‚Paralelní struktura školství a vědeckého života má již určitou tradici, v posledních dvou letech však spíše stagnuje.‘²⁴¹ Benda odůvodnil zorganizování osvětových iniciativ jejich charakterem integrovat ideově různorodý disent a za nezbytné považoval získání podpory ze zahraničí, která by zajišťovala vedle prostředků i určitou míru ochrany před zásahy režimu.²⁴² Téměř o dekádu později Benda, navzdory pozitivnímu hodnocení vývoje disentu, přiznal v roce 1987 selhání nezávislého vzdělávání. Kritizoval iniciativy vyznačující se ‚přílišnou exkluzivností (nejen co do okruhu účastníků, ale hlavně co do obsahu a forem výuky), značnou zranitelností represemi a nedostatkem cílevědomé, odpovědné velkorysosti‘.²⁴³ Upozorňoval na ‚barbarství, opuštění rozumu i vzdělanosti, (...) tradice i paměti‘, způsobené režimem, a vyjádřil obavy z nastupující generace v církvi nebo Chartě, která se místo sebevědomím vyznačovala ‚proklamováním své nedostatečnosti a svalování vší viny na předchozí generaci‘.²⁴⁴ I proto text vyzněl jako výzva k paralelním vzdělávacím aktivitám, které měly připravovat společensky uvědomělou reprezentaci pro případ krize režimu, kdy ‚bude slyšet naše jasná řeč, ne zmatené a defenzivní koktání vlády‘.²⁴⁵ Přesto Benda nenabízel konkrétní postupy k překonání jím zmíněných nedostatků.

Vzhledem k dynamičtějším vývoji v Polsku se do diskuze o národním vzdělávání zapojilo více organizací než v ČSSR. Do nástupu Solidarity se uskupení pohybovala v lidskoprávní argumentaci, podobně jako Charta 77. KSS KOR podporoval především osvětové aktivity TKN a SKS a ve svých sděleních (komunikátech) upozorňoval na represe proti nim, v menší míře pak na diskriminaci a situaci ve školství. Sdělení z konce roku 1977 se vymezovalo vůči potlačování kritiky pracovních podmínek učitelů, zaostávání vědy vůči Západu nebo jednostranné interpretace moderních polských dějin.²⁴⁶ V roce 1979 Výbor protestoval proti ‚likvidaci zbytků univerzitní autonomie a samosprávy‘ v případě návrhu jmenování rektora Varšavské univerzity ministrem a posílení dohledu PZPR nad vzdělávacími programy. To KOR považoval za ‚důkaz nejvíce zpátečnických a antidemokratických tendencí‘.²⁴⁷ Vylučování studentů a vědeckých pracovníků vnímal jako projev ‚sebevražedné politiky‘ pro celou

---

²⁴⁰ BENDA, Václav, Paralelní polis, in: BENDA, Václav, *Noční kádrový dotazník a jiné eseje*, Praha: Agite/Fra, 2009, s. 57, 59.

²⁴¹ Tamtéž, s. 61.

²⁴² Tamtéž, s. 61, 64.

²⁴³ BENDA, Václav, O situaci, perspektivách a smyslu paralelní polis, in: *Noční kádrový...*, s. 240.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 241.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 241–248.

²⁴⁶ *Dokumenty Komitету...*, s. 198–199.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 391–392.

společnost: „Po desetiletí si mládež v naší zemi osvojuje ideovou pasivitu a oportunistus. Vyrůstá jedna generace za druhou, kterým postup vlády vůči projevům samostatného myšlení a postoje přikazuje, že pro stát je potřebný výlučně občan zbavený autentické vášně v aktivitě, tvorbě, pocitu odpovědnosti za osud společnosti a země. Je to otřesný proces likvidující polskou inteligenci.“²⁴⁸

ROPCiO reflektovalo demoralizující vlivy ekonomické situace Polska na konci 70. let na mládež a vyzývalo „všechny, kteří mysleli a zajímali se o budoucnost národa a státu Poláků, k podniknutí aktivit, jejichž cílem je rozpoznání příčin šířícího se zla a následně vytváření pozitivních programů nápravy republiky“.²⁴⁹ Hnutí obhajovalo své diskuzní kluby zájmem „pозdvihnout úroveň sociálních a ekonomických znalostí a obohatit politickou a morální kulturu polské společnosti“.²⁵⁰ Nástupnické RMP vnímalo politizované školství jako ohrožení kulturního vývoje společnosti: „Škola přestává patřit národu a začíná sloužit na nástroj politického vlivu. Ideály humanistické a národní výchovy jsou podřízeny často důrazným zájmům vládnoucí strany.“²⁵¹ Mladopolské hnutí vystoupilo apelem „Výuka bez lži“, aby se učitelé a studenti postavili direktivnímu režimu a informační cenzuře i vytvářením sebevzdělávacích kroužků na školách nebo mimo ně, s odkazem na již fungující TKN nebo SKS.²⁵²

Nástup Solidarity umožnil řadě studentů a učitelů, kteří se dosud do neoficiálních aktivit nezapojili, připojit se k otevřené kritice státního školství a ke snaze o jeho reformu. Podpora forem svobodnějšího vzdělávání se propojila s profesními zájmy pedagogických pracovníků, jak dokládá zápis z prvního valného shromáždění NSZZ PNTiO: „Polský učitelský svaz už dávno nesplňuje navzdory své mnohaleté a cenné tradici své základní povinnosti vůči svým členům, jelikož nevytváří pro ně reálné možnosti naplnění v autentickém způsobu jejich úkolů vzdělávání a výchovy.“²⁵³ Vzdělávací agenda legální Solidarity vyvrcholila na celostátním sjezdu Solidarity na podzim 1981, který deklaroval výchovu mladé generace jako prioritu svazu: „Chceme, aby národní vzdělávání respektovalo práva našich dětí na život v pravdě, k úplnému myšlenkovému a duchovnímu rozvoji. Vzdělávací systém má být systémem demokratickým, který umožní rovné šance na vzdělávání se a rozvoj každému člověku,

---

²⁴⁸ Tamtéž, s. 254.

²⁴⁹ *Dokumenty uczestników...*, s. 76.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 76.

²⁵¹ *Wybór źródeł...* s. 45.

²⁵² Tamtéž, s. 46–48.

²⁵³ *Wybór źródeł...*, s. 66.

v souladu s jeho možnostmi a touhami.²⁵⁴ Na to měla dohlédnout Rada národního vzdělávání v čele „všeobecného osvětového systému svazu na různých úrovních vzdělávání“ skrze demokratizaci a autonomizaci školství.²⁵⁵ Po ústupu do ilegality se vyhrotila argumentace Solidarity proti „bourání národního vědomí a lámání charakterů“,²⁵⁶ a vznikla avizovaná REN: „Význam tohoto dalšího kroku na cestě k samostatné organizaci Podzemní společnosti nelze podceňovat. Vyjadřuje se tak vůle zachovat a rozvíjet naši lidskou důstojnost, občanskou subjektivitu a kulturní a národní identitu.“²⁵⁷ Samizdatová edice *ZEN* měla „umožnit svobodnou, cenzurou neomezenou výměnu myšlenek; inspirovat popularizační tvorbu ve všech humanitních oborech; vytváření podmínek pro rozvoj mimoškolního systému vzdělávání, v souladu s reálnými zájmy a potřebami jeho účastníků“.²⁵⁸

Samotní účastníci, více či méně z disentu, vnímali bytové semináře jako prostor svobodného projevu a přístupu k necenzurovaným a normálně nedostupným informacím. Podobně jako Charta kritizovali organizátoři seminářů vzdělávací systém, který Hejdánek označil „spiknutím neschopných“: „V celé zemi neexistuje žádná institucionalizovaná možnost, jak se seznámit se skutečným stavem filosofie ve světě, celá řada oborů ovšem sdílí tento osud s filosofií, zejména pokud jde o tzv. humanitní disciplíny.“²⁵⁹ Celospolečenský význam neoficiálního vzdělávání, spojeného s vlastním oborem, vyjádřil Hejdánek v roce 1980: „Jedním z nejvýraznějších nástrojů zápasu o osvobození kultury je rozšíření kritického, neideologického myšlení do nejširších vrstev společnosti. Pro tento veliký úkol zůstává nepostradatelnou úloha kritické, moderní a poučené filosofie; je to úloha, v níž filosofie nemůže být nahrazena ani zastoupena žádnou jinou disciplínou, a už vůbec žádnou institucí. Pro filosofii je však nesmírně důležité porozumění ze strany umělců, vědců, techniků, ale také věřících a vůbec všech občanů a příslušníků společnosti.“²⁶⁰ Tomin ve zvacím dopisu pro západní intelektuály zdůvodnil zájem o přednášky z různých oborů: „Chceme rozumět světu, ve kterém žijeme (...) Uvítáme mezi sebou přírodovědce, kteří se nám pokusí otevřít svět přírodních věd jako oblast lidského zápasu o porozumění světu. Chceme rozumět společnosti, v níž žijeme – uvítáme mezi sebou ekonomu, sociologa...“²⁶¹ Podle Halíka měla Kecanda coby intelektuální prostor pro mnohé účastníky

---

²⁵⁴ Tamtéž, s. 267.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 267.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 301.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 309.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 321.

²⁵⁹ Případ filosofa..., s. 9.

²⁶⁰ HEJDÁNEK, Ladislav, *Dopis přáteli č. 61* [10.04.1980], dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/939?q=dopis%20p%C5%99%C3%ADteli> (vid. 28.07.2019). [online]

²⁶¹ LP, fond VONS, inv.č. 308, sg. II/3, *Chceme navázat vědecké kontakty* [Zvací dopis Tomina z 20. května 1978 univerzitám v Oxfordu, Harvadu, Heidelbergu a Svobodné univerzitě v Západním Berlíně].

„větší přínos než celá univerzitní studia“ a „vyzařování duchovní a politické“.²⁶² Ivan Havel vzpomíná na „ryze intelektuální zájem“ o interdisciplinární setkání u Horákové a na Pondělících, i na vzrušení „z té svobody v moři nesvobody“: „Já bych to spíš nazval ‚ostrůvek svobody‘ nebo ‚ostrůvek volného myšlení‘. (...) v té šedi vnějšího světa, to byl vždycky takový malý zázrak (...) Už to, jak jsme se setkali, jak byly ty debaty vedeny, a všichni najednou pookřáli, když tam přišli.“²⁶³ Intelektuální stimulace a chvilkový únik od normalizační reality umožňovaly účastníkům promýšlet vlastní pozici ve společnosti a vztah k ní²⁶⁴: „A byl jsem přesvědčen, že to se nestane pouhou negací, ale tím, že člověk musí promyslet vlastní pozici. A to byl pro mě tam nejsilnější motiv, který mě vedl k vytváření těch neustálých společností, ve kterých jsem se pohyboval a které jsem zakládal.“²⁶⁵

Obdobné důvody shrnul pro polský případ *Zakladatelská deklarace* TKN z 1978, které vyšlo vstříc „přáním po rozšíření, obohacení a doplnění vědomostí, které se objevily od jistého času v kruzích studentské mládeže a mladé inteligence“.²⁶⁶ Tato společenská poptávka plynula podle autorů z potřeby „intelektuálního oživení“ a „prohloubit vlastní sebepoznání“, které jim oficiální sféra neumožňovala: „Bez hledání pravdy o světě a sobě samých se totiž nemohou tvořivě a samostatně formovat občanské postoje lidí.“²⁶⁷ Historik Bartoszewski souhlasil s kulturně-identitárním a kompenzačním významem sebevzdělávání: „Hlavní příčinou utvoření TKN tedy bylo zaplnění mezery, která vznikla v důsledku toho, jak politický systém panující ve východním bloku, ve východní Evropě, zacházel se společenskými vědami, humanitními vědami, a celkově se vším, co mělo utvářet osobnost, spiritualitu, názory člověka.“²⁶⁸ Přestože Śpiewak do roku 1976 pracoval v akademické sféře, vzpomínal především na osobní přínos soukromých předčítání nepovolených textů, „která se stala výchozím bodem k myšlení. Mám dojem, že jsem se na nich vychoval (...).“²⁶⁹ Pro Jedlického bylo formování vzdělávacích setkání projevem hlubší potřeby pro sebe samu: „Současně, ve stínu tohoto společenského hnutí a v rozličném kontaktu s ním, se rozvíjelo, aniž by tomu věnovalo pozornost, určité duševní hnutí, které si zatím nestanovilo žádné jiné cíle než vlastní uspokojení účastníků. Podobou

---

²⁶² K dějinám Kecandy..., s. 14.

²⁶³ Rozhovor s Havlem.

²⁶⁴ Anketa mezi pamětníky ohledně motivace, in: *Filosofie v podzemí...*, s. 36–43; GRAEVENITZ, s. 69.

²⁶⁵ Rozhovor Kroupy s Otáhalem, s. 300–301.

²⁶⁶ Deklaracja założycielska Towarzystwa Kursów Naukowych z dn. 22. 01. 1979 r., in: *Bakcył: o Towarzystwie Kursów Naukowych*, nr 4, 1981, s. 3.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 3.

²⁶⁸ Z rozhovoru Bartoszewského pro *Stadium Papers* v roce 1984, in: *O Towarzystwie Kursów Naukowych*, in: BARTOSZEWSKI, Władysław, *Warto być przyzwoitym: Teksty osobiste i nieosobiste*, Poznań: W drodze, 1990, s. 238

²⁶⁹ *Zależy mi na języku...*, s. 39; podobně in: rozhovor s Pawłem Śpiewakem, 15. prosince 2017, Varšava.

tohoto hnutí byly malé domácí semináře, z podstaty elitní záležitosti.²⁷⁰ Později Jedlicki s politickým akcentem hájil společenský přínos TKN: „Naše přednášky byly obžalobou školního a univerzitního pedagogického systému. (...) A my jsme dokázali, že je možné něco dělat, abychom zabránili dalšímu ohlupování mládeže. Ukázali jsme určitou cestu a byli jsme za to bití.“²⁷¹

V souvislosti s filozofickými diskuzemi na seminářích se často prolínala motivace svobodného myšlení a seberealizace v oboru. Chvatík zorganizoval Patočkovy semináře z původně osobních konzultací, protože se fenomenologií nemohl na fakultě zabývat a chtěl, aby Patočkovy „úžasné věci“ slyšeli i jiní.²⁷² Patočkovy přednášky z Filozofické fakulty rovněž inspirovaly Kroupu, aby rozvíjel svůj zájem o filozofii na čteních Kampademie.²⁷³ Červenka svou Večerní univerzitou usiloval o vzdělání mladé generace budoucích samizdatových redaktorů, tedy systematickou výukou bohemistiky pěstovat novinářské řemeslo.²⁷⁴ Zároveň posluchači bohemistických přednášek nepředpokládali, že by získané vzdělání uplatnili v budoucím zaměstnání.²⁷⁵ Čeští a polští aktéři se občas chtěli formou přednášky podělit o nové poznatky, dojmy z četby nepovolené literatury nebo se realizovat ve vystudovaném oboru, jako Kuczyński: „Byla to jednoduše ještě jedna oblast, která mi vyhovovala, protože jsem byl a jsem ekonomem a měl jsem prostě toho hodně co říct těm mladým (...).“²⁷⁶ Obdobně o přínosu mladé generaci uvažoval také Kroupa: „Po smrti Patočky jsem se nemohl smířit s tím, že všichni moji filozofičtí přátelé mají příliš velké ambice vytvořit, založit vlastní filozofickou školu, filozofické dílo, a nikdo se nestaral, co bude s mladou generací. Tak jsem vytvořil okruh mladých lidí, kteří měli zájem, a začal jsem je systematicky vzdělávat v té oblasti filozofie, ve které nás školil Patočka.“²⁷⁷ Celiński se s nastupujícími programovými a personálními změnami na Varšavské univerzitě připravoval, „že hodiny se studenty bude nutné provozovat doma“ a že vyhození pracovníků přinese „vznik armády asistentů, kteří budou moci, už mimo univerzitu, provozovat pravidelné hodiny.“²⁷⁸ Přednášky zahraničních intelektuálů v Československu nabízely pro jazykově vzdělané účastníky uplatnění se v jejich tlumočení,

---

²⁷⁰ *Żle urodzeni...*, s. 45.

²⁷¹ AO, f. Działalność TKN w latach 1977–1981, syg. arch. AO IV/218.1, *Rozmowa Mirosława Kowalskiego z Jerzym Jedlickim o działalności TKN-u*. [nedatovaný strojopis]

²⁷² Rozhovor s Chvatíkem.

²⁷³ KROUPA, s. 18–19.

²⁷⁴ GRAEVENITZ, s. 73.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 74–78.

²⁷⁶ Rozhovor s Kuczyńskim.

²⁷⁷ Rozhovor Kroupy s Otáhalem, s. 296.

²⁷⁸ JANKOWSKA, Janina, CELIŃSKI, Andrzej, *Rozmowa z Andrzejem Celińskim* [leden a únor 1987], in: JANKOWSKA, Janina, *Portrety niedokończone: rozmowy z twórcami „Solidarności“ 1980–1981*, Varšava: Biblioteka „Więzi“, 2003, s. 304–305.

např. pro anglistu Miroslava Pospíšila v Brně.²⁷⁹ Hodnocení pamětníků se shodují, že západní přednášky sloužily k navázání kontaktů se západním vědeckým světem a k rozvoji odborné informovanosti účastníků, jak vzpomenu Rudolf Kučera: „Díky zahraničním přednášejícím jsme opět získali představu, o čem se ve světě mluví. Naučili jsme se debatovat, číst nové práce a přemýšlet o nich.“²⁸⁰

Pro řadu českých a polských pamětníků, zejména mladých studentů a příslušníků tzv. šedé zóny, byla účast na bytových seminářích vstupní branou do neoficiální sféry a prostorem k seznámení s disentem nebo jinými názorovými proudy. Tehdejší vratslavská studentka Renata Otolińska vzpomíná, že účast na přednáškách „už bylo vykročení mimo oficiální prostor a přijetí určitého rizika“.²⁸¹ Ivan Lamper vnímal svou účast na bohemistických seminářích jako výraz podpory disidentskému hnutí a Jáchym Topol prožíval onu „romantickou“ atmosféru podzemních přednášek.²⁸² S tím souvisí upozornění historika a pamětníka Jerzy Holzera, že „docházet na přednášky TKN bylo ale trochu v módě“,²⁸³ což lze jistě vztáhnout i na český případ. Jiří Müller se chtěl vymezit vůči „pražskému“ stylu uzavřených filozofických seminářů a vzpomíná na ideu „budování mostů“ mezi oficiální a neoficiální sférou, i skrze bytové přednášky: „Já to vnímal tak, že své disidentské možnosti musím dát k dispozici nedisidentům.“²⁸⁴ Přestože iniciativy měly primárně vzdělávací činnost a snažily se udržet v linii lidských práv, pro mnohé účastníky byly jen další opoziční činností vedle publikování v samizdatu nebo podepisování petic. Pro Petra Oslzlého představovaly brněnské semináře „další kvalitativní skok v občanském angažování, mělo to pro mě obrovský význam, i pro mé další sebevzdělávání.“²⁸⁵ TKN bylo pro Bugaje „jeden z projevů opoziční činnosti“²⁸⁶ a pro Kuczyńského „oblastí takového intelektuálního boje s PRL a komunismem“: „(...) chtěl jsem být svobodný člověk ve státě, který svobodu neumožňoval. A věděl jsem, že je to riskantní, že za to mohu zaplatit, a trochu jsem platil, ale upřednostňoval jsem být právě svobodným člověkem.“²⁸⁷ A tento opoziční charakter bytových seminářů, který režim potvrzoval svými zásahy v obou zemích, působil samozřejmě na některé návštěvníky demotivačně. Organizátoři tento rozpor reflektovali skrze odsuzující veřejná prohlášení, při organizování setkání a v míře jejich utajení. Tehdejšího studenta a aktivistu SKS Leszka Budrewicze naopak překvapil

²⁷⁹ Rozhovor Petra Oslzlého s Miroslavem Pospíšilem, in: *Podzemní univerzita...*, s. 85–86.

²⁸⁰ Anketa mezi pamětníky ohledně motivace, in: *Filosofie v podzemí...*, s. 39.

²⁸¹ Vzpomínka Renaty Otolińskiej, in: *Studencki Komitet...*, tom II, s. 180.

²⁸² GRAEVENITZ, s. 77–80.

²⁸³ HOLZER, s. 81.

²⁸⁴ Rozhovor Müllera s Urbáškem, s. 602.

²⁸⁵ Rozhovor Oslzlého s Noskovou, s. 677.

²⁸⁶ Rozhovor s Ryszardem Bugajem, 18. ledna 2018, Varšava.

²⁸⁷ Rozhovor s Kuczyńskim.

úspěch vzdělávací aktivity SKS: „Sebevzdělávání pro nás nebylo tak podstatné, dokud časem nenabralo na hodnotě. Nečekali jsme, že se to pro nás stane tak důležité. Podmínky byly tak obtížné, že jsme chvílemi měli pochybnosti o tom, zda to má smysl dělat. Ale ukázalo se, že je tu vůle učit se, a ne demonstrovat.“²⁸⁸

Někteří účastníci chodili na bytové semináře za atraktivními tématy a přednášejícími, známými buď svou odborností nebo politickou kontroverzností. V českém prostředí začal tento trend u Patočky, který vedle seminářů přednášel i na větších setkáních pro širší, nefilozoficky vzdělané posluchače. V Československu vzbuzovaly velký zájem především jména zahraničních intelektuálů, jejichž přítomnost umožňovala živý kontakt se západní kulturou. Například kampademikům imponovaly návštěvy francouzského filozofa Paula Ricoeura, o jehož díle intenzivně diskutovali.²⁸⁹ Pro Kateřinu Dejmalovou byly zahraniční návštěvy „velkým darem“: „(...) otevíraly nové obzory, a to tematicky i metodologicky. Bylo to jako být v domě o tisíci oknech, která se postupně otevírají, a za každým se ukáže kus jiné krajiny. Skutečnost, že za námi zahraniční odborníci dobrovolně přijeli a věnovali nám svůj čas, nás naplňovala vděčností a radostí.“²⁹⁰ Přestože také Oslzlý považuje např. sblížení s britským filozofem Rogerem Scrutonem za „velký klad“,²⁹¹ vzpomíná i na deziluzi posluchačů: „Pamatuji si, jak u první diskuse po přednášce Davida Levyho všechny otázky mířily k řešení naší současné situace. Někteří účastníci snad byli na konci i mírně rozčarováni, protože čekali, že anglický filozof nám sdělí nějaké řešení.“²⁹² Podle některých polských pamětníků přitahovaly zejména přednášky o moderních dějinách Polska, např. Katyni, nástupu komunistů k moci a událostech roku 1956, „které byly takovými bílými místy lživě prezentovanými“ panujícím režimem.²⁹³ Polský historik Andrzej Friszke vzpomíná na posluchačskou popularitu Bartoszewského: „Když se tedy na počátku roku 1978 objevilo jeho jméno mezi zakladateli Sdružení vědeckých kurzů a výklad o polském podzemním státu v plánu přednášek Létaující univerzity, nebylo to překvapení. Nebylo také nic divného na tom, že jeho přednášky přilákají mnoho posluchačů.“²⁹⁴ Vratislavští studenti polonistiky často vzpomínají na polooficiální autorské čtení Stanisława Barańczaka, zakázaného básníka a člena KOR a TKN.²⁹⁵ Vysokou účast mívaly přednášky

---

²⁸⁸ Vzpomínka Leszka Budrewicze, in: *Studencki Komitet...*, tom II, s. 185.

²⁸⁹ KROUPA, s. 28.

²⁹⁰ Anketa mezi pamětníky ohledně motivace, in: *Filosofie v podzemí...*, s. 43.

²⁹¹ Rozhovor Oslzlého s Noskovou, s. 701.

²⁹² Rozhovor Oslzlého s Pospíšilem, s. 89.

²⁹³ Rozhovor s Kuczyńskim.

²⁹⁴ BARTOSZEWSKI, Władysław, FRISZKE, Andrzej, *Życie trudne, lecz nie nudne: Ze wspomnień Polaka w XX wieku*, Krakov: Wydawnictwo Znak, 2010, s. 540.

²⁹⁵ Vzpomínají např. Marek Adamkiewicz, Roman Kołakowski (mluví o účasti až dvou set lidí) a Jarosław Broda, in: *Studencki Komitet...*, tom II, s. 171, 178–179.

Jacka Kuroně a Adama Michnika, kteří se jednak věnovali moderním politickým dějinám, jednak byli známí svou opoziční činností už z 60. let.²⁹⁶ Na druhou stranu známá jména na programu zvyšovala v obou zemích pravděpodobnost, že se daná přednáška neuskuteční kvůli zadržení přednášejících či zásahu přímo na semináři.

V pramenech k československému případu se motivace politické diskriminace mladých v přijímacím řízení ke studiu konkretizovala ve spojitosti s nepřijetím dětí disidentů, např. Alice Battékové a sourozenců Hüblových.²⁹⁷ Milan Šimečka psal v *Obnovení pořádku* z roku 1978 o „traumatu“ rodičů nepřijatých dětí, které měly skrze vyšší vzdělání získat „účinnější obranu proti tlaku sociální manipulace, ve které se zmítají oni“.²⁹⁸ Z osobní zkušenosti líčil, jak se potomci se situací vyrovnávali lépe než rodiče: „Překážky na cestě ke vzdělání jim mnohem výrazněji umožní prozkoumat sebe samé a hledat a třeba i najít jinou a poctivější možnost ke vzdělání než je ta, kterou poskytuje stát. V každém případě si zažijí první vážné zamyšlení nad životem a tak předběhnou ty šťastnější, ale bezproblémové vrstevníky.“²⁹⁹ Onou „poctivější možností“ mohly být bytové semináře, což potvrzuje Tomin: „(...) tak jsem navštívil Vaculíka, Klímu, Grušu, Hejdánka a Němce, o nichž jsem věděl, že tak jako můj syn, i jejich děti jsou vyloučeny z jakékoli naděje na vyšší vzdělání. Navrhl jsem, že bych pro naše děti otevřel seminář, ve kterém bych je seznámil s řeckou filozofií. Nápad se všem zalíbil, a tak jsme začali s Platónem.“³⁰⁰ Rovněž Benda coby rodič-chartista odůvodnil v *Paralelní polis* vznik nezávislého školství potřebami dětí disidentů.³⁰¹ Graevenitz přibližuje příběh Beatrice Landovské, dcery herce Petra Landovského, která se namísto vytouženého oboru dramaturgie účastnila Večerní univerzity coby studijní alternativy bez ohledu na zaměření seminářů, protože „chtěla jsem získat co největší množství informací a mělo to pro mě tenhle význam“.³⁰²

Důvody, proč organizovat a účastnit se bytových seminářů, se v obou zemích v podstatě shodují, protože se utvářely na podobném základě obhajoby občanského práva na vzdělání. Jak z oficiálních textů reprezentující stanoviska disidentských kolektivů, tak postoje jednotlivých aktérů potvrzují propojenost kritiky stávajícího režimu se zájmem o osobní vzdělávání. Organizátoři otevřených přednášek toužili po myšlenkové kultivaci veřejnosti, která by se rozšířila obzory mimo jednostranný prorežimní výklad zvláště humanitních věd. Tato motivace

---

²⁹⁶ *Opozycja polityczna...*, s. 500; vzpomínka Elżbieta Zielińska, in: *Studencki Komitet...*, tom II, s. 173.

²⁹⁷ *Charta 77... 1977–1983*, s. 79–86, 580–582.

²⁹⁸ ŠIMEČKA, Milan, *Obnovení pořádku*, 2. vydání, Londýn: Rozmluvy, 1984, s. 138.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 141.

³⁰⁰ *Cesta do Oxfordu*. [online]

³⁰¹ *Paralelní polis*, s. 61.

³⁰² Citát z rozhovoru Graevenitz s Beatrice Landovskou (29.8.2006, Praha), in: GRAEVENITZ, s. 75–76.

byla zastřešující pro všechny vzdělávací aktivity napříč sledovaným obdobím. Výrazně pak v období legální Solidarity, která měla možnosti reálně zasáhnout širokou veřejnost a vzdělávací strukturu. Bytové semináře vznikaly jako odpověď na poptávku zvláště z řad disentu a mladých po pluralitním přístupu k neideologizovaným informacím a po náhradě nere realizovaného studia. Zejména v československém případě se častěji tematizovala otázka alternativního vzdělávání pro potomky disidentů, přestože se obecně o vzdělání mladé generace zajímaly iniciativy v obou zemích. Důležitou osobní motivací byl pocit spřízněnosti, která se mezi účastníky formovala na základě společné práce či otevřené výměny názorů. Bytová setkání sloužila jako místo sdílení a setkání neangažovaných s neoficiální sférou, které disent vítal jako nástroj k prolomení ghettizační tendence skrze vzdělávání, které nemělo primárně politický antirežimní postoj. Vzhledem k uzavřenosti kolektivu spojovala české filozoficky zaměřené semináře motivace společné odborné práce a diskuze, navíc v případě Prahy i zřejmá snaha pokračovat v „dědictví“ patočkovské filozofie. Na polské přednášky, Pondělky a setkání v Brně docházeli účastníci spíše za tématy nebo přednášejícími osobnostmi. V individuálních důvodech účasti se kombinovaly osobní preference a postoj k režimu, které více než národní specifika ovlivňovaly forma a témata neoficiálního vzdělávání a obdobná společenská nálada v obou socialistických zemích po ratifikaci helsinských dohod.

7 Témata a průběh přednášek

V této kapitole analyzuji přednášená témata a podobu vzdělávacích setkání. U sledovaných iniciativ dominovala společenskovedná a humanitní témata, která byla obsahově dostupnější a lépe uchopitelná pro předpokládané posluchače, u kterých se nepočítalo s odbornou znalostí. Jak jsem naznačil výše, zájem o historii, filozofii nebo literaturu pramenil z jejich ideologizace ve veřejné sféře oproti přírodním vědám a z touhy seznámit se s jejich objektivní podobou. Přestože se všechny analyzované iniciativy zabývaly vývojem celkové společnosti a dotýkaly se různých témat, lze je pracovním rozdělit do dvou skupin: oborově zaměřené a multidisciplinární. Zkoumáním průběhu setkání je možné problematizovat zažité souhrnné označení „semináře“. V kapitole postupuji po dominantních společenských tématech – historie, filozofie a politické myšlení – napříč iniciativami v chronologickém sledu.

Polský neoficiální prostor výrazně dráždila ideologická tendenčnost oficiálního narativu zejména nejnovějších dějin. Proto i na základě poptávky studentských posluchačů zahájila na podzim 1977 Létaující univerzita svou činnost přednáškou o politických dějinách PRL, kterou Michnik pravděpodobně navázal na svou předchozí účast v historických seminářích. Cyklus zahrnoval jak polsko-sovětské vztahy za druhé světové války, tak samostatně pojaté protesty 1956 až 1970. Podle zprávy SB z roku 1979 Michnik na přednášce o stalinistickém Polsku „operoval s mnoha faktografickými zkratkami, ale ne chaoticky“, kritizoval dobové podřízení Polska sovětskému vlivu a zabýval se spory uvnitř PZPR.³⁰³ S obdobnými přednáškami objížděl do roku 1980 vojvodské centrály SKS. Rovněž třetí akademický rok TKN zahájila 2. listopadu 1979 historická přednáška, tentokrát od známého historika Władysława Bartoszewského. Výklad *Polský podzemní stát 1939–1945 (nástin problému)* představil téma v kontextu jeho negativní prezentace marxistickou historiografií. Obsáhle zmapoval vznik, fungování a osobnosti domácího odboje, snahu o pluralismus mezi politickými skupinami ve jménu společného odporu a klima mezinárodní politiky a zároveň neidealizoval polskou jednotu na příkladech kolaborace. Bartoszewski přednášku zakončil represemi prosovětské vlády a vyzdvižením až světové výjimečnosti formy polského odboje.³⁰⁴ Poslední větou téma aktualizoval, totiž že zkušenosti podzemního státu „ovlivnily postoje lidí, volbu cest a způsob jednání jak v prvních letech po druhé světové válce, tak v roce 1956 a ještě v pozdější době“.³⁰⁵

³⁰³ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 233–235.

³⁰⁴ BARTOSZEWSKI, Władysław, *Polskie państwo podziemne: zarys problemu*, in: *Warto być przyzwoitym...*, s. 121–147; ke srovnání pozdější samizdatová verze k samostudiu: BARTOSZEWSKI, Władysław, *Polskie państwo podziemne 1939–1945*, Varšava: Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1980.

³⁰⁵ *Polskie państwo podziemne: zarys problemu*, s. 147.

Přednáška symbolicky ukončila cyklus přednášek z předchozího roku a mohla inspirovat fungování neoficiální sféry v době, kdy se TKN potýkalo s vytrvalým nátlakem režimu a vnitřními spory.

Historizující přístup ke všem tématům TKN obhajovalo textem *Proč tradice? (Dlaczego tradycja?)* ze září 1978, ve kterém kritizovalo režimní monopol na formování černo-bílé národní identity a podporovalo názorový pluralismus: „V naší historické tradici je stále přítomná, leč výjimečně vítězná idea otevřené společnosti: otevřené vůči sousedním národům a vůči myšlenkovým proudům evropské civilizace, otevřené vůči jiným kulturám a vírám, osvobozené od úzkosti z různorodosti a od utiskující tyranie průměrnosti a konformismu.“³⁰⁶ TKN především vyzdvihovalo identitární funkci jazyka vůči propagandě a hlásilo se k vytrvalému připomínání tradice polského boje za hodnoty, o které usilovala i soudobá opozice, např. lidská práva a parlamentarismus.³⁰⁷ Proto se UL nejen dějinám věnovala z různých perspektiv. Tadeusz Kowalik dlouhodobě vedl v letech 1977–1979 semináře o hospodářských dějinách poválečného Polska, od komunistického plánování po analýzu krize 1970. Bartoszewski se věnoval polsko-židovským vztahům a Cywiński církevním dějinám (1979/1980).³⁰⁸ V dubnu 1979 také proběhlo kolokvium asi 20 účastníků o polské kultuře, které shrnul samizdatový text *Nelíbí se nám, o čem přemýšlíme, čili o některých dilematech národního principu*. Problematizoval právo na sebeurčení, fenomén „cizího“ a demokracii jako dilemata nacionalismu a rizika jeho absolutizace bez ohledu na duchovní či občanský prvek identity.³⁰⁹

Oproti různorodé interpretaci TKN předkládalo ROPCiO vlastenecký až nacionalistický výklad dějin. Přednášky se věnovaly politickému konzervatismu a polskému národu od 19. století do nástupu komunismu. V Moczulského výkladech o morálních hodnotách Poláků ve druhé světové válce se projevovalo výrazné antikomunistické a nacionální zapálení, když podle materiálu SB kritizoval německo-sovětskou okupaci na začátku války a deportaci Poláků na Sibiř nebo vyzdvihoval národní význam mariánského kultu.³¹⁰ O jeho radikální vztahu k SSSR

---

³⁰⁶ *Dlaczego tradycja?*, in: *Bakcył*, s. 12.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 10–13; text s rozpisem konkrétních témat, in: AO, f. Działania edukacyjne TKN (dále DE TKN), syg. arch. AO IV/218.2, *Dlaczego TRADYCJA?* [širší, pravděpodobně pracovní verze].

³⁰⁸ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 366; AO, f. DE TKN, syg. arch. AO IV/218.2, *Tadeusz Kowalik: konspekt wykładów na temat "Historia gospodarcza i historia myśli ekonomicznej Polski współczesnej"*.

³⁰⁹ AMSTERDAMSKI, Stefan, KOWALIK, Tadeusz (eds.), *O czym myśleć nie lubimi czyli o niektórych dylematach zasady narodowej*, Varšava: NOW, 1980.

³¹⁰ AIPN, [f. Informacje dot. sytuacji społeczno-gospodarczej i politycznej na terenie kraju w latach 1977–1978], syg. arch. IPN BU 0296/191, t. 1, *Informacja dot. ocen zaprezentowanych przez L. Moczulskiego na spotkaniu z młodzieżą w ośrodku duszpasterstwa akademickiego w Szczecinie*.

svědčí hlášení SB o přednášce z roku 1978: „(...) jestli ve druhé světové válce okupanti, protože to přece nebyli jen Němci, zabili 6 miliónů lidí, tak to během posledních 20 letech v důsledku politiky úřadů zemřelo přes 10 miliónů nenarozených Poláků.“³¹¹ Sergiusz Papież přednášel na jaře 1979 o vývoji konzervatismu, federalismu a politiky Romana Dmowského. Paralelně měl vést Aleksander Hall cyklus o typech odbojů, varšavském povstání či pojaltském uspořádání.³¹²

Význam historie pro polskou společnost dokazovalo množství veřejných přednášek a zájem o ně v době legální Solidarity, jejíž osvětová složka paralelně vyjednávala o deideologizaci výuky nejen dějin na školách. Vznikající *wszechnice* při podnicích uspokojovaly hlad dělníků po nejnovějších dějinách Polska, o čemž svědčí jejich vysoký podíl v celkové nabídce.³¹³ Malopolská pobočka nebo varšavskými učiteli organizovaná lokální setkání se zabývaly historií PPS, lidového hnutí, církve či formování opozice.³¹⁴ Vedle publikování přednášek se představitelé TKN zapojili do formování kolektivní paměti na dosavadní protirežimní protesty. Za nejvýznamnější lze považovat konferenci na Varšavské univerzitě k třináctému výročí březnových událostí 1968 ve dnech 8. – 28. března 1981. Převážně zástupci TKN nabídli např. antisemitský rozměr událostí, filozofickou perspektivu nebo pohled dělníků.³¹⁵ Texty obsahovaly osobní dojmy a nescházela aktualizace, která nejen podle Amsterdamského propojovala 1968 se Solidaritou do řetězce vývoje opozice: „Ty hodnoty, kolem kterých se točil boj v Březnu, totiž zůstávají dnes neméně aktuální, než byly před 13 lety, a neméně hodné obrany a realizace.“³¹⁶

Po vyhlášení válečného stavu se mohly soukromé sebevzdělávací kroužky orientovat v historických tématech za pomoci rozvrhů a publikací od Nezávislé osvěty. Navržený sylabus shrnoval polské dějiny v klíčových bodech a zaměřoval se na vybrané fenomény, např. šlechtický parlamentarismus, národní význam křesťanství a církve a formy odporu. Značná část se věnovala totalitám sousedních mocností a protestům v PRL. Zatímco autoři rozvrhu zdůraznili příslušnost Polska k evropské a moderní civilizaci, národní katastrofy propojili se zahraničními vlivy, např. antisemitismus „s vlivy přicházejícími z Ruska“, a v samostatné

---

³¹¹ AIPN, f. Informacje dot. sytuacji społeczno-gospodarczej i politycznej na terenie kraju w 1978 roku, syg. arch. IPN BU 0296/191, t. 3, "Fragmenty wystąpienia L. Moczułskiego w ośrodku duszpasterstwa w Szczecinie w dniu 20. 01. 1978 r. nt. Wartości moralnych Rzeczypospolitej".

³¹² *Dokumenty uczestników...*, s. 255–257.

³¹³ Dworaczek na příkladu *wszechnic* v Horním Slezsku, Varšavě a Vratislavi spočítal, že se 63 ze 173 přednášek věnovalo dějinám, in: *Wszechnice związkowe...*, s. 284.

³¹⁴ BOCHWIC, s. 443; *Informator o programie...*

³¹⁵ AMSTERDAMSKI, Stefan, *Marzec 1968*, Varšava, NOW, 1981; *Marzec 68: sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981*, NOW, [asi 1983].

³¹⁶ *Marzec 68: sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981*, s. 35.

kapitole rozvíjeli „zrádcovský“ narativ o Targowické konfederaci.³¹⁷ Obdobně pracovali s poválečným obdobím v doplňujících kapitolách o tom, „v čem spočívá chyba Západu ohledně Polska“ a jeho „krátkozrakost a nedocení role Polska v Evropě z hlediska vlastních zájmů Západu“.³¹⁸ Že rozvrhy nebyly automaticky přejímány, svědčí kritika v *Tu Teraz* o nedostatečném rozpracování údajně poptávaných témat, např. ideologií v 19. století, starších dějin a jasnějšího ideového rozlišení Piłsudského od endecji. Podle autora kritiky program rozvíjel pocit národní ukřivdění, místo aby Poláky povzbuzoval: „Takové vzdělání může zrodit pouze člověka ‚rozjímavého‘ typu, ne politicky aktivního.“³¹⁹ Publikace z edice *ZEN* měly plnit funkci skript a doplňovat historickou samizdatovou produkci. *ZEN* věnované rozboru polského vývoje od 1956 do 1970 obsahovaly jak interpretační texty, tak úryvky z dobového tisku, oficiálních dokumentů a beletrie.³²⁰ V sebevzdělávacích diskuzích rezonovaly především poválečný vývoj, začlenění Polska do sovětské sféry a důraz na rozvoj mentality boje za nezávislost.³²¹

Oproti faktografické revizi v Polsku přistupovaly české iniciativy k historii především z hlediska filozofie dějin a celospolečenského vývoje. Skupiny kolem budoucí Charty oslovily *Kaciřské eseje*, jejichž vydání předcházely cyklus sedmi přednášek pro širší okruh lidí od září 1974 do června 1975.³²² Patočka kombinoval fenomenologické postavení člověka konajícího v konkrétní situaci se starořeckou polis coby veřejným prostorem svobodného jednání, kde „člověk je jako dějinná bytost, až při určitém pojetí dějinné úlohy, takovém, že ta úloha je na jedné straně schopna kontinuity a na druhé straně variace a zevšeobecnění pro další a další lidstva“.³²³ Protože „dějiny nejsou nějaký lidský evoluční zákon, nýbrž dějiny vyvstávají z lidské svobody jako úloha, které s lidskou svobodou souvisí (...)“³²⁴ odmítal Patočka smysl dějin daný zvenčí božskými vlivy nebo třídním vědomím, čímž se opakovaně stavěl nejen proti marxistickému narativu. Celkově kritizoval racionálně nastavenou společnost, ovlivněnou světovými válkami, a skeptický pohled na realitu, kterou v Československu v podtextu spojoval s posrpnovou deziluzí. Řešení nacházel – v návaznosti na cyklus *Péče o duši*, kterému se věnuji níže – v sokratovském problematizování „samozřejmého“ života. K následným diskuzím

---

³¹⁷ *Propozycje programowe...*, zde s. 22.

³¹⁸ *ZEN* propozycje: historia, socjologia, nowe działy, in: *TT*, nr 15, 1.4.1983, s. 3.

³¹⁹ NEON, *ZEN* propozycje: historia, in: *TT*, nr 13, 1.3.1983, s. 5.

³²⁰ Např. *Od października 1956 do grudnia 1970, część II*.

³²¹ BOCHWIC, s. 221–223, 230–235; *Z pracy kół...*, s. 5.

³²² Kvůli předpokladu vyššího posluchačů se cyklus konal v ateliéru Jaroslava Krejčího na Kampě, s výjimkou první přednášky u malíře Pavla Brázdy na Vinohradech, in: *Péče o duši III*, s. 825.

³²³ Tamtéž, s. 384–385.

³²⁴ Tamtéž, s. 298–299.

musel Patočka posluchače nejdříve důrazně vybízet,³²⁵ a ty se nesly v duchu filozofické debaty a prohlubování tématu, s minimálním zpochybňováním Patočkova pojetí.³²⁶

Vhled do průběhu setkání Akademie nabízí publikovaný záznam šesti seminářů z let 1983 a 1984 o pojetí dějin u Patočky a filozofa Erica Voegelina.³²⁷ Setkání začínala přednáškou jednoho z účastníků, která se zanedlouho proměnila v živou diskuzi. Moderátor Radim Palouš se obvykle snažil dovysvětlit teze ostatních, ale vystupoval i jako rázný diskutér. Od první přednášky se táhl spor o vymezení *dějiny*, *historie* a dějinného konání, ve kterém Martin Palouš a Daniel Kroupa zastávali Patočkův počátek dějin v polis. Tomu oponovali Radim Palouš a Zdeněk Neubauer, opírající se o Voegelina, příklady společností ze Starého zákona, dějinně aktivních dříve než starověké Řecko, nebo zahrnutím Velkého třesku do historie.³²⁸ Na druhou stranu panovala shoda v kritickém hodnocení aktuální racionalizované společnosti zbavené duchovního přesahu,³²⁹ projevující se např. marxistickou ideologií a otupováním režimními rituály. Náboženské ukotvení, specifické vzdělání, filozofická průprava a sečtěllost účastníků se projevovala v jejich argumentaci, exkurzech do dějin filozofie a analogiích k beletrii nebo dění v Československu. Martin Palouš přirovnával patočkovský vznik polis a vystoupení z mýtického vidění světa k výpravě hobitů z *Pána prstenů*.³³⁰ Kroupův výklad tematicky korespondoval s rokem 1984, když zasazoval příklady Orwellova *1984* do konfrontace Patočkovy politické společnosti s tou totalitární.³³¹ Vydání těchto záznamů doceňovala VNJH jako „unikátní záznam zájmů, postupů a výsledků podzemní vzdělávací sítě v Československu“.³³²

Na Pondělcích se historie probírala zejména v obecných úvahách o civilizaci. Radim Palouš (1985) filozoficky promýšlel eurocentrickou periodizaci dějin a nástup tzv. světovku vzhledem technologickému pokroku a hrozbám „globálního charakteru“. Počátek světovku datoval do poválečného období, kdy lidé procházeli existenciálním deziluzí a kritikou pokroku, a konkrétně hovořil o roce 1969, „kdy poprvé lidé viděli Zemi jako celek“, se kterým se ve

---

³²⁵ Např. v úvodu jedné diskuze Patočka sám naznačoval problematická místa vlastního výkladu a považoval za „nejhorší“, že nikdo nereaguje, in: tamtéž, s. 319.

³²⁶ Tamtéž, s. 283–373, 424–429.

³²⁷ KROUPA, s. 24–25; *Voegelin & Patočka...*

³²⁸ Ukázky diskuzních sporů, in: tamtéž, s. 39–50, 79–90.

³²⁹ V tomto ohledu mohl být Voegelin Akademií sympatický, protože kritizoval racionalizaci a sekularizaci, které vedly od Achnatona, přes Hobbse k Hitlerovi, a Neubauerovými slovy odvrátily „dějiny z dosažené diferenciaci zpět do temnot barbarismu, zpět před Zjevení“, in: tamtéž, s. 75.

³³⁰ Tamtéž, s. 12–14.

³³¹ Tamtéž, s. 132–152.

³³² Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření, Moravské zemské muzeum (dále ODKAZ), f. VNJH, sv. Prague Reports (dále PR) 1983–1986, *Publication Projects Proposed by The Jan Hus Educational Foundation*, s. [1].

vesmírné prázdnotě mohli identifikovat. Palouš coby příznak nového věku zdůraznil návrat k transcendentálnímu vnímání světa a k přírodě, jejíž je člověk součástí a nikoli pouze pozorovatelem a pánem z racionálního pohledu novověku.³³³ Stanislav Sousedík (1987) v nahrávce připustil „kazatelský“ charakter svého příspěvku o krizi vlastenectví české společnosti, jejíž zaměření na historické chyby a „přemrštěné sebemrškačství“ vedlo ke ztrátě národní identity. Sousedík nabízel řešení v drobné obrozenecké práci, intenzivním vztahu se Slováký a v Palackého koexistenci křesťanských věrouk: „Naším programem musí být národní, mravní, a já bych pro svou osobu dodal jako věřící člověk, náboženská obroda.“³³⁴

Polskému faktografickému přístupu se podobaly dva české příklady. Jan Sokol ve třech přednáškách pro Pondělky (1983–1984) hovořil o vývoji vztahu společnosti a náboženství ve středověku a raném novověku a hájil tezi o náboženství coby primárním základu civilizace,³³⁵ protože „civilizace stojí na kultuře a kultura stojí na náboženství“.³³⁶ Pro Večerní univerzitu pronesl Jan Křen dvě přednášky o českých dějinách v kontextu středoevropského vývoje, soužití s Němci či Židy a s „oním puzením k západu“.³³⁷ K vlastnímu pojetí ho motivovala jak ideologická účelovost oficiální historiografie, tak neznalost u mladých lidí, jejich „apriorní odpor ke všemu, co vychází z oficiálních zdrojů“ a „sklon ke zkratkám a stereotypům, jež prostě na ruby obracejí ustálená klišé“.³³⁸ Křen představil – po vyvracení protikatolických a protiněmeckých prvků v kolektivní paměti – tezi o celkové restrukturalizaci společnosti v letech 1938 až 1969, kdy „otřesná zkušenost nacistické okupace vpravila do nich [Čechů, pozn. V. S.] značnou dávku reformní otevřenosti a smyslu pro sociální změny“,³³⁹ které normalizace ukončila. Křen zdůraznil přínos kritického pohledu na dějiny, že český národ se, mimo jiné, „vždy pozvedal ze svých pádů, znovu a znovu obnovoval své úsilí o vyrovnání se s pokročilou Evropou a našel k tomu i vůdčí síly potřebných kvalit – dřív či později“.³⁴⁰

Filozofické semináře jsou dnes nejznámější formou československého neoficiálního vzdělávání. Na čtecích seminářích Patočka s okruhem posluchačů diskutoval o různých filozofických přístupech i o svých nových textech, předčítal a překládal texty z originálu. Od

---

³³³ LP, fond nahrávek (dále FN), *PRES 0096–0097 PALOUŠ, Radim, Konec eurověku a začátek světověku, vol. 1, 2.*

³³⁴ LP, FN, *PRES 0113–0114 SOUSEDÍK, Stanislav, O lásce k vlasti, vol. 1, 2.*

³³⁵ LP, seznam nahrávek, s. [19, 172–173].

³³⁶ LP, FN, *PRES 0091–0092 SOKOL, Jan, Náboženství, kultura, civilizace, vol. 1, 2.*

³³⁷ KŘEN, Jan, Historické proměny češství, in: TENTÝŽ, *Historické proměny češství*, Praha: Karolinum, 1992, s. 25.

³³⁸ Tamtéž, s. 14.

³³⁹ Tamtéž, s. 87.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 92.

podzimu 1973 do 28. prosince 1976 proběhlo 98 seminářů o *Bytí a času*, a 19 paralelních seminářů o *Krizi evropských věd a transcendentální fenomenologii* od listopadu 1974. Zatímco na těchto seminářích probíhaly odbornější filozofické debaty, otevřenější výklady Patočka prokládal úvody k jednotlivých pojmů, protože neočekával, „že tam sedí samí fenomenologové“.³⁴¹ Pro širší okruh posluchačů zorganizovali Chvatík s Rezkem cyklus 11 přednášek *Péče o duši* z roku 1973, kde Patočka nabízel Platónovu filozofii jako nástroj „orientace v dnešní situaci světa“.³⁴² Propojoval starořeckou a fenomenologickou filozofii s kulturním vývojem Evropy, protože „jedině v Evropě došlo ke vzniku filosofie v tom smyslu (...) probuzení člověka z tradice do přítomnosti universa“, což bylo podle Patočky v podobě promyšleného vztahu ke státu Platónovým odkazem formujícím západní Evropu.³⁴³ Politika se na seminářích probírala spíše na filozofické úrovni, ohledně svobodnějšího přístupu k životu a kritice moderní společnosti.³⁴⁴

Na podzim 1977 Tomin s Machovcem koncipovali úvody do filozofie pro mládež téměř neznalou filozofie: Machovec přednášel o pojmech a konceptech a Tomin pak o starořeckých autorech. Poté pouze pod vedením Tomina se seminář věnoval Platónovým dialogům, Aristofanovým *Vosám* nebo Aristotelovi, na které se připravoval vlastním překladem řeckých originálů. Pro zdokonalení jazykových dovedností posluchačů plánoval na léto 1979 v úzkém kroužku studium originálů děl Martina Bubera a Bertranda Russella. Přizvané západní návštěvy rozšiřovaly dosavadní témata. První zahraniční přednášku vedla Kathy Wilkesová o Aristotelovi, poté o nových metodách v neurochirurgii. Filozofii se věnoval také Alan Montefiore, zatímco Charles Taylor a poté Roger Scruton její aplikaci na jazyk.³⁴⁵ Podle StB Tomin během výkladu komentoval společenskou situaci a analogicky k ní vztahoval probíraná antická díla.³⁴⁶

Hejdánek na svých seminářích prezentoval vlastní filozofický pohled na vybraná témata, která obohacovaly časté zahraniční návštěvy. Do 1984 se pořádala především tematicky neprovázaná setkání o filozofickém uchopení pravdy nebo *Vědě a světovém názoru*, na pokračování se diskutovalo např. o *Otázce po Bohu a ateismu*. Rovněž se probíraly přístupy Kierkegaarda, Hromádky nebo Heideggera. Sami posluchači mívali vlastní referáty, např. Jan Kozlík

---

³⁴¹ *Péče o duši III*, s. 377.

³⁴² *Péče o duši II*, s. 149; zde evidentní ideová propojenost s cyklem ke *Kacířským esejům*.

³⁴³ Tamtéž, s. 227.

³⁴⁴ HERMANN, s. 170–173; *Péče o duši II*, s. 149–355, 397; *Péče o duši III*, s. 374–423, 833–834; rozhovor s Chvatíkem.

³⁴⁵ ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2; DAYOVÁ, s. 20–63; Filozofické večery, s. 19–20.

³⁴⁶ ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, *Akce STROJNÍK – záznam o provedeném opatření*, 3.4. 1980, s. 1.

o Boženě Komárkové a Rezek o Platónovi. Od akademického roku 1984/1985 tvořily Hejdánkovy semináře výhradně seminární cykly prokládané návštěvami ze západu: *Dějiny* (1981/1982), *Filosofická kosmologie a Přirozený svět* (1984/1985), *Víra* (1985/1986), *Etika* (1986/1987), *Logika* (od podzimu 1987 do konce 1988), *Politická filosofie* (od začátku 1989). Podle osobního archivu si Hejdánek vždy v bodech připravil teze k prezentaci, ale záznamy přednášek potvrzují, že se semináře pod vlivem brzkých dotazů účastníků stočily jinam, i k analogiím ke stavu společnosti.³⁴⁷ Na příkladu cyklu *Víra* lze sledovat průběh filozofického semináře. Hejdánek usiloval o předefinování pojmu *víra* coby něčeho nad fenomenologickým a náboženským pojetím, „co nějak je spoluodpovědné za to, že se vůbec něco jeví a jak se to jeví“.³⁴⁸ Hejdánek předem zadal domácí četbu Jaspersovy *Filosofické víry*, která obsahově korespondovala s cílem semináře a měla sloužit k rozvíjení a konfrontaci tezí účastníků. Na setkáních Hejdánek většinou představil vlastní pojetí v kontrastu k vývoji víry v dějinách filozofie a k *Bibli*, a posluchači spíše v druhé polovině večera reagovali, žádali dovysvětlení nebo i rázněji diskutovali s přednášejícím.³⁴⁹ Potvrzuje se tak koncepce výše zmíněného autorského semináře, kdy Hejdánek coby organizátor využíval semináře jako brainstormingovou laboratoř.

U Hejdánka se v letech 1980 až 1989 vystřídalo mnoho intelektuálů zejména z Francie, Nizozemí, Velké Británie.³⁵⁰ Zahraněční přednášky zahájil filozof Paul Ricoeur 11. září 1980 přednáškou o *Ztrátě subjektu*. Mezi návštěvníky pochopitelně dominovali filozofové a jejich výklady o dějinách filozofie nebo o vlastních filozofických přístupech od poloviny 80. let. V menší míře dojížděli teologové, psychologové nebo historici. Hejdánek postupně prosazoval model, kterého se ujali zejména Nizozemci, aby menší počet intelektuálů přijížděl častěji a mohli tak vést vlastní témata na pokračování.³⁵¹ Za zmínku stojí nizozemský filozof Theo de Boer, který obvykle i několik dní za sebou přednášel o Lévinasově filozofii. V průběhu 80. let

---

³⁴⁷ ALH, *Bytový seminář*, dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/All?&docType=Bytov%C3%BD%20semin%C3%A1%C5%99> (vid. 10.08.2019), [online]; ALH, *Myšlenkové deníky* z let 1980, 1985–1989, in: <https://www.hejdanek.eu/Archive/All?q=my%C5%A1lenkov%C3%BD+den%C3%ADk> (vid. 10.08.2019), [online]; AUK, f. LH – BS, sign. NAD 194 – IV e), vlastnoručně psané rozvrhy seminářů, texty přednášek; DAYOVÁ, s. 67–71.

³⁴⁸ ALH, *Víra jako kosmický činitel I*, dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/1738?q=v%C3%ADra> (vid. 18.02.2020), s. [3]. [online]

³⁴⁹ ALH, soubor přepisů cyklu *Víra/Víra jako kosmický činitel*, dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/All?q=v%C3%ADra&docType=Bytov%C3%BD%20semin%C3%A1%C5%99> (vid. 18.02.2020). [online]

³⁵⁰ Poměr přednášek návštěv z Nizozemí, Francie a Velké Británie – 65 : 57 : 27. Z dalších států (také z Belgie, Švédska, Švýcarska, Západního Německa a USA) minimálně, in: AUK, f. LH – BS, sign. NAD 194 – IV e), vlastnoručně psané rozvrhy seminářů; DAYOVÁ, s. 249–260.

³⁵¹ ODKAZ, f. VNJH, sv. PR 1983–1986, DAY, Barbara, *Report on Telephone Conversation with Herman Parret*, 26. June 1986, s. [2].

Hejdánka navštívili např. teolog Hendrik J. Adriaanse, filozofové Gertrude van Asperen, Roger Scruton a Jacques Derrida.³⁵² Ze Scrutonovy zprávy pro VNJH vyplývá, že Hejdánek s posluchači usiloval také o psaní esejů a žádal o seminář s návštěvníkem nad metodikou psaní,³⁵³ ale o jeho realizaci nejsou informace. Setkání většinou tvořila průběžně tlumočená přednáška, následovaná diskuzí.³⁵⁴ Posluchači často sami v přednáškovém jazyce prezentovali svůj pohled na filozofický problém a diskutovali o něm s návštěvníkem i ostatními účastníky.³⁵⁵ Ve zprávách VNJH návštěvníci většinou pozitivně hodnotili „dobré klasické základy“ filozofických znalostí a snahu účastníků, navzdory nedostatku aktuálních poznatků.³⁵⁶

Témata Akademie určovali všichni účastníci, kteří na základě svých zájmů předkládali náměty a díla ke společnému čtení. Po pochopitelném začátku s Platónem přednášeli Kroupa o Husserlovi, Radim Palouš o Komenském či Kratochvíl o před Sokratovské filozofii. Navzdory absenci čistě teologických témat kampaďemici podle Putny „intelektualizují víru spíše s pomocí tradice fenomenologické, s volným navázáním na tradici platónskou, jak obé zdědili právě od Jana Patočky“.³⁵⁷ Putna vyzdvihuje Neubauera jako toho, který především přinášel nebo prožíval prvky z přírodního mysticismu nebo New Age.³⁵⁸ Otevřenost novým duchovním podnětům dokládala díla Carla G. Junga, Lao-c’ e, Tolkiena nebo mystika Carlose Castanedy, která podle Putny tvořila kánon Akademie.³⁵⁹ Část kampaďemiků filozoficky analyzovala příběhy od Homéra, přes *Jiříkovo vidění* až k *Pánu prstenů* na základě Neubauerova prohlášení, že „devadesát procent křesťanské představivosti pochází z Vergilia“.³⁶⁰ Různorodé pozice účastníků dokazovala diskuze o filozofii dějin, po které zpětně Kroupa došel k rozdělení jejich chápání filozofie. S Bratinkou reprezentovali tzv. tvrdé pojetí filozofické diskuze uchopitelné v základních pojmech, aby si zajistila „takový stupeň vnitřní závaznosti, který ji zabránil být bezpředmětnou“, zatímco „měkké“ chápání Neubauera a Radima Palouše zastávalo rozvolněnou formu.³⁶¹ Filozofický rozbor pojmů se rovněž rozvíjel na hrádečkovských sympóziích, kde přednášel i Václav Havel o Josefu Šafaříkovi. Uzavřenost setkání a menší

---

³⁵² AUK, f. LH – BS, sign. NAD 194 – IV e), vlastnoručně psané rozvrhy seminářů, texty přednášek; DAYOVÁ, s. 67–71, 81–94, 249–260.

³⁵³ ODKAZ, f. VNJH, sv. PR 1983–1986, [SCRUTON, Roger,] *Report on Visit to Prague, 13th to 18th October 1983*, s. 2.

³⁵⁴ Podle nahrávek byl tlumočník-moderátor evidentně jedním z pravidelných účastníků seminářů vzhledem k náročnosti překladu pojmů a jeho orientaci ve filozofii.

³⁵⁵ Např. LP, FN, *PRES 0684–0685 DE BOER, Theo, Tělesnost u Lévinase I, 2*; *PRES 0850–0851 DERRIDA, Jacques, J. Derrida I., II.*; *PRES 0815–0816 KIRWAN, Christopher, Augustin o Bohu a zlu I, 2.*

³⁵⁶ Např. *Report on Telephone Conversation with Herman Parret, 26. June 1986*, s. [1].

³⁵⁷ *Václav Havel...*, s. 198.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 201–205.

³⁵⁹ „Když píšu...“, s. 41–47.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 47.

³⁶¹ KROUPA, s. 22–23.

počet členů obhajoval Radim Palouš tím, „aby bylo možno obeznámeně diskutovat“.³⁶² Akademie byla všemi účastníky formovanou diskuzní platformou, kde se díky různorodému zaměření členů a vzájemné otevřenosti mohly rozvíjet originální filozofické interpretace a prožívání kombinace filozofie, vědy, víry i popkultury.³⁶³

S historickými a filozofickými tématy úzce souvisely dějiny politického myšlení a politická filozofie, které se vztahovaly k promýšlení postoje k režimu. Vedle přednášek ROPCio o tradici konzervativního a nacionalistického myšlení se tématy zabývali intelektuálové z TKN, většinou z Jedlického politologického kroužku. Sám Jedlicki vedl v letech 1979–1980 cykly přednášek a seminářů k dějinách politického myšlení, od liberalismu a konzervatismu v 19. století po kapitalismus a komunismus. Podle sylabů se měl zabývat jak ideovými střety jednotlivých směrů, jejich společenským vlivem a extrémistickými formami, tak např. u komunismu i vnitřními radikálními či revizionistickými tendencemi. Cywiński navázal na svůj výzkum ke knize *Rodokmenům nepokorných* a v cyklu *Polská situace v politickém myšlení a společenské mentalitě v době záborů* (1977/1978) rozebíral ideově-společenský vývoj jednotlivých hnutí v 19. století. Poválečnému politickému vývoji z ideologicko-kulturního hlediska se ještě v rámci UL věnoval Jan Strzelecki. V posledním akademickém roce TKN přednášeli o polském politickém myšlení Marcin Król a pravděpodobně v návaznosti na Cywińského Michnik o polské inteligenci po roce 1815.³⁶⁴

Zejména na politických tématech se u Hejdánka mohly projevat kulturně-společenské odlišnosti mezi zahraničním přednášejícím a osazenstvem. V roce 1983 představil Jean-Claude Eslin tezi Arendtové, že člověk může svobodně jednat pouze ve veřejném prostoru, se kterým ho spojuje tradice, jinak má tendenci „dát kredit světu fiktivnímu“, totalitárnímu. Diskutéři problematizovali politické jednání vlastní zkušeností s limity československého veřejného prostoru, což Eslin chápal, přesto s odkazem na Arendtovou obecně zpochybňoval uzavírání se do vnitřní duchovní svobody. Výraznější debata se nesla kolem utváření paměti na jednání, kdy Eslin uznal své filozofické nedostatky vůči posluchačům.³⁶⁵ Odlišné porozumění pojímům se

---

³⁶² *Dobrodružství pobytu...*, s. 171.

³⁶³ KROUPA, s. 22–29, 65–91; „Když píšu...“, s. 41–47; *Václav Havel...*, s. 194–205.

³⁶⁴ AO, f. DE TKN, syg. arch. AO IV/218.2, *Bohdan Cywiński: konspekt wykładów na temat "Sprawa polska w myśli politycznej i w mentalności społecznej epoki zaborów"*, *Jan Strzelecki: konspekt wykładów na temat "Przegląd wielkich dyskusji trzydziestolecia powojennego"*, *Jerzy Jedlicki: konspekt wykładów na temat "Ideologie społeczne i polityczne (od Rewolucji Francuskiej do II Wojny Światowej)"*, *Jerzy Jedlicki: konspekt wykładów na temat "Współczesne ideologie polityczne"*, *Plan wykładów i seminariów, semestr, 1977/78, Warszawa, Plan wykładów i seminariów, semestr III, 1978/79, Warszawa, Plan wykładów i seminariów, semestr IV, 1978/79, Warszawa; Kryptonim "Pegaz"...*, s. 364–365, 416.

³⁶⁵ LP, FN, *PRES 0824–0825, ESLIN, Jean-Claude, Arendtová 1, 2.*

projevilo také po příspěvku Kanadana Gerryho Cohena o etickém rozměru vykořisťování podle marxismu a výzvách socialistických stran v Evropě. Cohenovo pojetí vykořisťování ze strany talentovanějšího či schopnějšího člověka český diskutér vztáhl na situaci domácích univerzit, kde byli talentovanější lidé nahrazováni méně schopnými. Na to Cohen opatrně odmítl upřednostňování talentovanějších, ale i jejich diskriminaci. Na obecnější rovině obdobně rezonovala Cohenova teze o roli svobodné volby a etiky při vstupu do ekonomických vztahů.³⁶⁶

V úvodu k Hejdánkově cyklu *Politická filozofie* lze sledovat filozofův postoj k politické angažovanosti a k režimu, když kritizoval nelegitimitu a „dočasnou úlohu“ státu a jeho odhucování pouhého nástroje moci od suverénní společnosti.³⁶⁷ Prosazoval rozšíření politického vědomí mimo polis jak směrem vzhůru, tedy vztahování se k evropské civilizaci jako celku, tak dolů, „že politika zasahuje i do těch nejnižších rovin, které ještě jsou nepolitické, nebo nejsou ještě politické“.³⁶⁸ Z propojenosti soukromé a veřejné sféry lze odvozovat Hejdánkovo přesvědčení o političnosti neoficiálního vzdělávání. Během setkání se diskutovalo o mezinárodních vztazích a celkové krizi technokratického Východu i Západu, kdy Hejdánek kritizoval neschopné vedení Československa – „čím mají míň myšlenek, tím lépe, poněvadž nebudou je realizovat“ – i „idiotství“ kapitalismu, a řešení viděl v postupné liberalizaci socialistického režimu a kulturní provázanosti mocenských bloků.³⁶⁹

Jak bylo evidentní na cyklu o dějinách, politický rozměr filozofie v Kampademii výrazně rezonoval, zejména od poloviny 80. let a především u Bratinky, Kroupy a Martina Palouše. Oni totiž rozvíjeli hojně diskutované téma totalitarismu a překládali dílo Arendtové a Voegelina. Bratinka a Palouš navíc zkoumali konkrétní příklady politicko-společenského vývoje – Bratinka historii Japonska a Palouš aplikaci platónské společnosti v Syrakusách. Do politických diskuzí na Hrádečku více přispíval Václav Havel, který s kampademiky probíral připravované eseje nebo kritickou hru *Pokoušení*. Putna naznačuje, že konzervativní prostředí Akademie ovlivnilo Havlův posun z liberálně levicových postojů.³⁷⁰ Antikomunismus skupiny se rovněž projevil při přednášce Steva Lukese o marxismu, která se zvrtila podle Kroupy v politickou diskuzi o sovětském zneužívání západního pacifismu.³⁷¹ Ostatní kampademici posuzovali politická témata spíše filozoficky. Dosud nezmíněný Halík přispíval do Akademie

---

³⁶⁶ LP, FN, *PRES 0695–0696*, COHEN, Gerry A, *Marxismus a současná politická filozofie 1, 2*.

³⁶⁷ ALH, *Politická filozofie I*, dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/1742?q=politik%C3%A1%20filozofie> (vid. 22.02.2020), s. [5]. [online]

³⁶⁸ Tamtéž, s. [10].

³⁶⁹ Tamtéž, s. [10–24], zde s. [22–23].

³⁷⁰ *Václav Havel...*, s. 228.

³⁷¹ KROUPA, s. 28.

propojováním filozofie s psychoterapií. Vzhledem k napojení na Ivana Havla poskytovaly Pondělky další platformu pro prezentaci témat kampademiků.³⁷²

Pondělky svým tematickým nevymezením odpovídaly interdisciplinárním zájmům organizátora Ivana Havla, který přednášející oslovoval na základě osobních vazeb nebo doporučení. Často promlouvali osobnosti filozofických seminářů, proto také dominovala filozofii blízká témata nebo úvahový výklad. Vedle kampademiků přednášeli např. Jiří Němec o fenomenologii a Rezek o *Věci, prostoru a času*. Do roku 1980 občas probíhaly filozofické debaty mezi více řečníky, např. o trestu smrti. Mnoho řečníků prezentovalo své dojmy z četby nedostupných textů ze svého oboru. Teologickým tématům se věnovali Milan Machovec, Jan Sokol či Václav Malý. Z historicko-kulturního hlediska rozebírali Bratinka Japonsko, Zdeněk Urbánek Irsko a Jan Vít střední Evropu. Chvatík využil dvě setkání k obhajobě Patočkova díla v reakci na text Erazima Koháka. Některé večery se třeba věnovaly psychologickým hrám nebo výkladu horoskopů. Jedinou zahraniční přednášku 21. března 1983 pronesl Theo de Boer o Lévinasově etické filozofii. Sám Havel hovořil o konceptu filozoficko-vědecké literatury *fifi*, četbě Castanedy a kvantové fyzice.³⁷³ Pragmaticky odmítal vyloženě politická témata, protože „museli jsme se trochu hlídat, abychom přežili“.³⁷⁴ Přestože setkání tvořil sled přednášky s následnou jasně vyhlášenou diskuzí, Havel podporoval průběžné dotazování, aby vedle oddechu mohl řečník vidět, „že je odezva“.³⁷⁵ Tak probíhala Havlova přednáška o mozkové aktivitě, do které účastníci volně vstupovali s doplňky a polemikami, aniž by narušovali přátelskou a neformální atmosféru. Po rozsáhlém terminologickém vymezení Havel srovnával kyberneticko-biologické téma o neuronovém přenosu informací s šířením drbů a prokládal ho filozofujícími momenty o myšlení a představách v mozku.³⁷⁶ Lze to vnímat jako příklad strategie interdisciplinárního přesahu a zpřístupňování přírodovědných témat.

Přestože Tomin ve zvacím dopisu západním univerzitám požadoval přednášky napříč obory, přijížděli do Prahy především filozofové. Zato brněnská iniciativa zdůrazňovala a udržovala spolupráci s VNJH pokrývající společenskovednou i uměleckou oblast.³⁷⁷ Müller na začátku žádal Scrutona o přednášky k „například dějinám etiky, politické morálce, etice v umění“.³⁷⁸ Přesto semináře zahájil koncem 1984 David Levy *Politickým řádem*. Rok 1985 se vyznačoval

---

³⁷² Tamtéž, s. 22–34; *Dobrodružství pobytu...*, s. 171–176; *Václav Havel...*, s. 222–235.

³⁷³ Rozhovor s Havlem; LP, seznam nahrávek; soupis přednášek, in: WOLHMUTH MARKUPOVÁ, s. 199–207.

³⁷⁴ Rozhovor s Havlem.

³⁷⁵ Tamtéž.

³⁷⁶ LP, FN, *PRES 0103–0104 HAVEL, Ivan M., Goldschlagerův model mozkové činnosti, vol. 1, 2.*

³⁷⁷ Přehled přednášek, in: *Podzemní univerzita...*, s. 63–65.

³⁷⁸ ODKAZ, f. VNJH, sv. Brno Reports (dále BR) 1985–1986, dopis Jiřího Müllera Rogeru Scrutonovi, z 22. srpna 1984.

výklady o politickém myšlení, např. o Voegelinovi a konzervatismu Edmunda Burkeho. V únoru 1985 John Keane v přednášce *Občanská společnost a stát* představil v historickém vývoji koncept občanského státu, který by podle něj měl propojovat socialistický ideál beztřídní společnosti se zachováním administrativních institucí „proti zneužití státní moci, aby státní moc nemohla nabýt formy všeobecného útisku“.³⁷⁹ Keane se do Brna ještě vrátil s přednáškami o antipolitice a kritice parlamentarismu. Oslzlý průběžně vyžadoval opětovné návštěvy oblíbených přednášejících, např. Levyho či Francise Dunlopa, a pestrost přednášených oborů, zejména na základě poptávky generačních a oborových skupin posluchačů, např. ekologii, u mladých populární asijskou filozofii a praktické aspekty tvůrčí práce.³⁸⁰ Proto se posluchači v následujících letech mnohé dozvěděli o každodenním provozu britského umění, hudby a literatury. Oslzlý vděčně vzpomínal na prezentaci malířky Jessicy Douglas-Home a „její výklad dvou linií, jedné posedlé popisem detailů všedního dne, druhé směřující často přes drsný výraz k metafyzickému pohledu na realitu (...)“.³⁸¹ Od roku 1987 se profileovaly dva oborově vymezené programy o vážné hudbě a literatuře. Spisovatelé v rámci projektu prezentovali svou tvorbu i v oficiálním Anglickém klubu pro brněnské angličtináře a veřejnost. Od konce roku 1988 Oslzlý provozoval dva typy setkání: uzavřený pro pravidelné účastníky, s politicko-filozofickými tématy, a otevřený pro širší osazenstvo.³⁸² U většiny setkání docenili západní návštěvníci živou diskuzi a zájem posluchačů o témata, což dokládalo zaujetí přednáškami Paula Flathera z listopadu 1985 o Gándhího nenásilném odporu a o významu nových technologií pro moderní demokracii díky analogiím k československé realitě. Flather totiž – podle Oslzlého vzpomínek – „přirovnal disidentské akce ke Gándhího činům a o našem semináři řekl, že je podle jeho mínění takovým ohniskem nenásilného odporu“³⁸³ a diskutující zaujala „role technologie v nabourávání autoritářských struktur“.³⁸⁴ Oslzlý se při výběru témat snažil udržovat rovnováhu, pluralitu a přínos témat na základě poptávky od posluchačů.³⁸⁵

---

³⁷⁹ KEANE, John, *Občanská společnost a stát*, in: *Podzemní univerzita...*, s. 127–150, zde s. 150.

³⁸⁰ ODKAZ, f. VNJH, sv. BR 1985–1986, *Report of a Visit by Paul Flather to Czechoslovakia*, [s. 5]; ODKAZ, f. VNJH, sv. BR 1985–1986, *Report on Visit to Czechoslovakia 1 – 30 August 1986*.

³⁸¹ *Podzemní univerzita...*, s. 45–46.

³⁸² ODKAZ, f. VNJH, sv. Brno Reports 1988–Dec 1989 – Bratislava Reports Oct 87–Dec 89 (dále BR – BR), DAY, Barbara, *Prague/Brno/Bratislava 28th Oct – 2nd Nov 1988*, s. 6; ODKAZ, f. VNJH, sv. BR – BR, DUNLOP, Francis, *Seminar Visit to Brno: 12 – 15 May 1989*.

³⁸³ *Podzemní univerzita...*, s. 47.

³⁸⁴ *Report of a Visit by Paul Flather to Czechoslovakia*, [s. 4].

³⁸⁵ DAYOVÁ, s. 135–140; ODKAZ, f. VNJH, sv. BR 1985–1986, sv. BR Jan 1987–June 1988, sv. BR – BR; *Podzemní univerzita...*

Výuka Večerní univerzity byla koncipovaná podle oficiální výuky bohemistiky z Červenka vysokoškolskému působení v 60. letech. Přestože byla zároveň obohacena o odsunutý strukturalismus jako hlavní interpretační přístup nebo o zakázané autory, podle Graevenitz neusilovala primárně o to „obsahově se ‚vypořádat‘ s oficiální bohemistikou, ale systematicky zprostředkovat základy oboru dorostu nezávislé kultury“.³⁸⁶ Červenka a Alexandr Stich vedli semináře k teorii literatury a jazyka, kdy se věnovali i *Jazykové politice a kultuře*. Květoslava Neradová se zaměřila na nejstarší literaturu do poloviny 19. století, s důrazem na myšlenkový odkaz Palackého nebo nemarxistickou interpretaci husitské literatury. Jiří Brabec vykládal zejména o tabuizovaných oblastech moderní literatury. Graevenitz popisuje Brabcův přístup k výuce v kombinaci snahy o interpretační různorodost, adekvátní chápání díla v historickém kontextu a upozornění „před unáhlenými soudy“ jak oficiální ideologie, tak protirežimně nastaveného disentu.³⁸⁷ Na setkáních, tvořenými přednáškou a seminářem, měli vyučující představit z tématu to podstatné a směřovat posluchače k individuálnímu studiu. K tomu mohli využívat jak oficiální skripta a knižní produkci, tak soukromé knihovny přednášejících, ve kterých se nacházela zakázaná beletrie i odborná literatura. Přestože žádný posluchač nebyl vyloučen ani neklasifikován, Červenka pro určité nedostatky posluchačů v pravopisu nebo ve čtenářské disciplíně a kvůli vlivu opozičních aktivit na jejich absenci rozšířil studijní plán ze tří na čtyři roky, který mohl zanedlouho dokončit na Karlově univerzitě.³⁸⁸

TKN se také průběžně věnovalo situaci ve vědě, výchově či literatuře. Amsterdamského cyklus *Společenské problémy současné vědy* tvořily přednášky a semináře o vývoji vědeckého poznání v kontextu institucionalizace a politicko-ekonomických změn, včetně ideologizace vědy. Probíhaly diskuze o hitlerovské a stalinské vědě, o projektu *Manhattan* jako příkladu pozice vědců za války, o technokratických a finančních vlivech a nesvobodě socialistického bádání.³⁸⁹ V přednášce z února 1980 Amsterdamski prezentoval kariéru agronoma Trofima Lysenka coby příklad politizace sovětské vědy, jak „vnutit přírodním vědám ve své zemi na 35 let názory, které lze stěží nazvat falešnou teorií, a rolnictvo zase (...) aplikovat neskutečné a navíc katastrofální praktiky“.³⁹⁰ Publikování textu v roce 1981 lze vnímat jako otevřenou kritiku systému vědy: „Skutečné fungování pravidel vědeckého života je totiž nemožný v takovém režimu, který z podstaty netoleruje žádných na něm autonomních oblastí společenského

---

³⁸⁶ GRAEVENITZ, s. 61.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 58.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 54–61, 63–67.

³⁸⁹ AO, f. DE TKN, syg. arch. AO IV/218.2, *Stefan Amsterdamski: konspekt wykładów na temat "Społeczne problemy nauki współczesnej"*.

³⁹⁰ AMSTERDAMSKI, Stefan, *Życie naukowe a monopol władzy (casus Łysenko)*, Varšava: NOW, 1981, s. 1.

života.³⁹¹ Kuroń se po celou dobu UL/TKN věnoval formám občanského hnutí a společenskému významu pedagogiky, včetně psychologii dětí a fungování školství. Dále TKN organizoval několik cyklů o polské a ruské literatuře.³⁹²

Poptávku mimovaršavských studentů naplňovaly SKS prostřednictvím organizace setkání s TKN, odborníky a představiteli kultury ze svého města, někdy přednášeli i sami studenti. Ve všech SKS obecně panovala poptávka o historická, literární a filozofická témata, kterou naplňovali přednášející z TKN, ROPCiO i neangažovaní odborníci.³⁹³ Sledovat studentský vývoj zájmu o jednotlivá témata nabízí Dworaczek na příkladu vřatislavského SKS, u kterého datuje „počátek nezávislé osvětové činnosti“ v literárních přednáškách Jana Walce na jaře 1978.³⁹⁴ Vzhledem k zastoupení studentů polonistiky byla dominantním tématem literatura, proto byla organizována polooficiální předčítání básníků z TKN Adama Zagajewského nebo Stanisława Barańczaka. O zájmu o literaturu a historii svědčily neoficiální přednášky učitelů Jaroslawa Brody a Krzysztofa Grzelczyka na všeobecných gymnáziích. Michnik nebo Lipski párkrát hostovali s přednáškami o vývoji polské opozice na příkladech KKK a března 1968. Od začátku 1979 organizovali členové SKS vlastní semináře, např. Leszek Budrewicz o studentském hnutí ve světě a Jan Malec o socialistické kultuře.³⁹⁵

Zájem o literaturu, praktické informace a analýzy polské společnosti se zintenzivnil také za legální a podzemní Solidarity. Dělnické *wszechnice* odborářům přednášely o právních aspektech odborářské činnosti, zabezpečení pracovišť nebo stavu ekonomiky.³⁹⁶ Reagovaly na poptávku po přípravě na fungování občanské společnosti a po populárních analýzách aktuálního dění,³⁹⁷ např. tříhodinové přednášky o válce v Afghánistánu se účastnilo asi 500 lidí.³⁹⁸ Publikace *ZEN* se tematicky zaměřovaly spíše na odborněji vzdělané spolupracovníky podzemní Solidarity a poskytovaly informace o lidských právech, ekonomické a politické situaci země nebo *Politické psychiatrii v SSSR*.³⁹⁹ ON kladla důraz na mediální a interpretační

---

³⁹¹ Tamtéž, s. 40.

³⁹² AO, f. DE TKN, syg. arch. AO IV/218.2, *Wykłady Jacka Kuronia na temat "Wychowanie a społeczeństwo"*, 1979 październik 23, Warszawa, s. 416; *Plan wykładów...*, semestr II; semestr III; semestr IV; TERLECKI, s. 287–292.

³⁹³ *Analiza porównawcza...*, s. 176–180.

³⁹⁴ *Studencki Komitet...*, tom I, s. 171.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 170–186.

³⁹⁶ *Wszechnice związkowe...*, 281–286.

³⁹⁷ Podle Dworaczekovy analýzy tří *wszechnic* předčilo 66 setkání k aktualitám těch 63 o historii, in: tamtéž, s. 284.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 283.

³⁹⁹ BOCHWIC, s. 222–223, 232–237.

gramotnost společnosti, a proto vydávala opakovaně texty o fenoménu *nowomowy*,⁴⁰⁰ jejíž praktické projevy se např. jeden kroužek gymnaziálních studentů učil rozpoznávat v televizním vysílání.⁴⁰¹ Samostatné a kritické myšlení vůči systému měla rozvíjet také filozofie, kterou ale podle části filozofů předkládali autoři *ZEN* pouze jako nástroj k diskreditaci marxismu: „Filozofie existovala před marxismem a není důvod, aby mladý člověk, který se poprvé setká s filozofií, měl omezené mínění o ní stejně jako ti všichni, kteří filozofickými otázkami určují svou poznávací perspektivu za pomoci jediného kritéria: „co o tom tématu míní marxismus a křesťanství?“⁴⁰² ON dodávala osnovy pro studium psychologie, sociologie, literatury nebo náboženství.⁴⁰³

Přestože v obou zemích převládal obdobný zájem o společenskovedná témata a „očistění“ od oficiální ideologie, lišily se národní iniciativy v interpretačních postupech a účelovosti setkání. Jako zastřešující myšlenka polských přednášek z výzkumu vyplývá úsilí o obrodu společenské identity narušené oficiálním narativem skrze faktografickou revizi a formát přednášky dostupné co nejvíce lidem. TKN a ROPCiO se sice ideologicky lišily, ale obě zdůrazňovaly národní tradici boje za nezávislost, s různou mírou protiruského/sovětského akcentu. Strategii vybavit veřejnost odideologizovanými fakty a kritickými nástroji, jak odhalit režimní manipulaci a porozumět soudobé politicko-ekonomické a duchovní krizi, lze vnímat jako aktivní, mobilizační kroky opozičních skupin vůči režimu. Tento trend se stal zřetelnějším a masovějším s nástupem Solidarity a po vyhlášení válečného stavu i ráznějším proti systému. Například od relativně objektivního hodnocení nejnovějších dějin a tradic různorodých ideologií u TKN se přešlo k přístupu vlastenecké adorace a místy i ke slepému odmítání všeho oficiálního a cizího. Důvodem byl radikální obrat ve společnosti spojený se Solidaritou a následný definitivní rozchod s kompromisním přístupem k vedení PRL.

Oproti tomu české iniciativy takto výrazný mobilizační akcent postrádaly, případně se nacházely v pasivnější formě. Část filozofických seminářů hledala a poskytovala mentální osvobození spíše k přežití nebo pozvolnému narušování oficiálního systému skrze filozoficky kritické myšlení a osobní růst. Diskuze o dějinách nebyly tak konkrétní a faktograficky inovativní, jako spíše obecnějšího rázu s cílem pochopit dějinné procesy a promýšlet pozici společnosti v nich. Samozřejmě že témata odrážela nesouhlas s režimem, ale s výjimkou Hejdánka se iniciativy

---

⁴⁰⁰ *Nowomowa*, [neznámé bibliografické údaje]; PIECZYSKI, Bartosz, *Nowomowa: materiał do dyskusji w kołach O. N.*, in: *TT*, nr 17/18, 15.5.1983, s. 7.

⁴⁰¹ *Z pracy kół...*, s. 5.

⁴⁰² ZESPÓŁ FILOZOFICZNY, Program filozoficzny ZEN, in: *TT*, nr 14, 15.3.1983, s. 5.

⁴⁰³ *Propozycje programowe...*, s. 18–36.

snažily udržet apolitický charakter seminářů, které měly zůstat „oázou“ svobodného myšlení a ochráněny před represemi. Proto ve srovnání s polskými příklady převládala u oborově vyhraněných iniciativ forma dlouhodobých uzavřenějších seminářů pro menší počet lidí. S výchovným aspektem polských iniciativ korespondovali zřetelně Tomin, Hejdánek a Červenka. Zacílením na širší okruh posluchačů a pestrostí zájmových oborů se polským příkladům podobaly Pondělky a brněnská setkání. U českých a polských iniciativ se tematický repertoár utvářel kombinací odborných zájmů organizátorů a přednášejících s poptávkou cílových posluchačů. Větší tendenci shora určených témat byly evidentní u autorských filozofických seminářů v Praze – s výjimkou jasně konsenzuálního rozhodování v Akademii – a polských skupin. Poptávka domácího publika hrála větší roli v Oslzlého organizaci zahraničních návštěv a také v případech SKS nebo samostatně působících kroužků v 80. letech, využívající podklady ON jako doporučení a nikoli jako dogma.

V obou zemích se ovšem lišil rámec, ke kterému se objekty přednášek vztahovaly. Polské iniciativy se zřetelně zaměřovaly na domácí témata, v menší míře na dění v sousedních zemích, SSSR nebo na obecný vývoj ideologií. Souviselo to s pocitem kulturní deformace a živé tradice odmítání systému instalovaného Ruskem/ Sovětským svazem. Tímto zájmem lze vysvětlit absenci fenoménu zahraničních přednášek v Polsku.⁴⁰⁴ Naopak české neoficiální vzdělávání reflektovalo obecný či konkrétně evropský rozměr témat, jako při promýšlení krize moderní společnosti nebo práce se zahraničními texty. Za důsledek tohoto trendu lze považovat spolupráci s VNJH, skrze níž český neoficiální prostor udržoval kontakt se Západem, ke kterému se ideově hlásil. Příčinou tohoto rozdílu byla pravděpodobně přísnější informační izolovanost normalizačního Československa než v Gierkově Polsku. A především ona potřeba českých iniciativ, nikoli účelově, legitimizovat své přístupy a závěry v kontextu západního poznání a moci alespoň v soukromí rozvíjet nezávisle své myšlení a obor. Přestože se obě země shodovaly ve studovaných oborech, jejich odlišná interpretace souvisela s tím, jak jednotlivé iniciativy vnímaly neoficiální vzdělávání coby součást otevřeného protirežimního postoje i nástroje.

---

⁴⁰⁴ V rámci TKN přednášel jediný západní návštěvník - sociální demokrat a sociolog Sten Johanssen ze Švédky v letech 1977 a 1979, in: TERLECKI, s. 26, 126.

8 Mezi disentem a režimem

V poslední kapitole propojují výše analyzovaná kritéria zasazením do vztahů mezi disentem/opozicí a oficiální sférou režimu. Ze samotné podstaty iniciativ vyplýval značný nesouhlas s politickým systémem v obou zemích. Míru jejich opozičního postoje určoval kontakt s disentem a represivními složkami, ale i s dosud neangažovanými lidmi.

Vzhledem k úspěšné konsolidaci společenských poměrů a pravděpodobně k uzavřenému charakteru bytových setkání československý režim nevnímal v první polovině 70. let jako opoziční hrozbu, přestože byl informován např. o Patočkových a Hejdánkových seminářích.⁴⁰⁵ Chvatík potvrzuje, že Patočka i posluchači vnímali setkání jako akt vzdoru, přestože o společenských tématech diskutovali pouze na filozofické rovině⁴⁰⁶ a kromě Patočky nebyla většina z nich režimem perzekuována. Třebaže se StB o Patočku intenzivně zajímala od jeho obhajoby Plastic People, přednášky pouze sledovala a nechala pokračovat až do prosince 1976.⁴⁰⁷

Nástup Charty ovlivnil jak obraz seminářů v očích režimu, tak charakter a organizaci iniciativ. Patočka pro StB ztělesňoval spojení mezi Chartou, která přejímala jeho filozofii ke své legitimizaci, a nebezpečí vyplývající z bytových setkání. Proto se také ve spisech k dalším vzdělávacím iniciativám ujala označení *Patočkova univerzita*⁴⁰⁸ a kriminalizující *antiuniverzita, nelegální* či *ilegální univerzita*.⁴⁰⁹ Vlna represí proti Chartě na jaře 1977 tedy narušila chod zaběhnutých iniciativ v Praze a Brně a StB propříště iniciativy sledovala pozorněji, zejména přednášky západních návštěvníků, a aktivně je narušovala.

Organizátoři iniciativ – většina z nich signatáři nebo sympatizanti Charty – získali podpisem dohod z Helsinek a vznikem Charty právní oporu pro legitimizaci vzdělávacích aktivit. Charta se od začátku zastávala svobodného přístupu k oficiálnímu vzdělání a uplatnění v oboru.⁴¹⁰ Personální propojení s Chartou a represe vedly k diskuzím o politizaci neoficiálního

---

⁴⁰⁵ BLAŽEK, Petr (ed.), „*Kéž je to všechno ku prospěchu obce!*“: Jan Patočka v dokumentech Státní bezpečnosti, Praha: Academia, 2017, s. 92.

⁴⁰⁶ Podle Chvatíka přednáška *Duchovní člověk a intelektuál* vložena do cyklu o *Kacířských esejích*, v reakci na prorežimní vystoupení Bohumila Hrabala a Jiřího Šotoly, in: rozhovor s Chvatíkem.

⁴⁰⁷ Více ke vztahu StB a Patočky, in: „*Kéž je to všechno...*“

⁴⁰⁸ Např. pro Tominovy semináře v roce 1978, in: *Návrh na další opatření v rozpracované akci „Strojník“*, 5.1.1978, s. 1; nebo pro Pondělky v roce 1985, in: ABS, sv. Sáva, arch. č. 844731, *Návrh na opatření s cílem zamezit přednáškové činnosti v bytě ing. Ivana Miloše Havla*, 21.10.1985.

⁴⁰⁹ ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, *Zpráva číslo 121*, s. 1, *Pořádání nelegální univerzity v bytě Juliusa TOMINA – návrh opatření*, s. 1; ABS, sv. Sáva, arch. č. 844731, *Ing. Ivan HAVEL, CSc. – organizování pravidelného pokračování antiuniverzity za účasti signatářů charty a pravicově orientovaných osob – zpráva*, 15.11.1985.

⁴¹⁰ *Charta 77... 1977–1983*, s. 13–15.

vzdělávání. Jako příklad uvádím výměnu názorů organizátora brněnských přednášek, signatáře a kritika Charty Jana Tesaře a Hejdánka na stránkách *Dialogů* z října 1977. Tesař se podivil „nad úzkoprsou omezeností“ některých chartistů, kteří podle něj vnímali bytové semináře jako další prostor k vymezení se vůči režimu a jako „jakési fórum, na němž by mohli ovlivňovat mládež svými názory“.⁴¹¹ Za dostatečnou politickou angažovanost Tesař považoval omezenou realizaci svobodného vzdělávání a šíření informací s odkazováním na lidské práva, nezávisle na Chartě. Hlavním cílem měla být „jen a jen kultivace myšlení mladých lidí“: „(...) opravdový úspěch našeho projektu by znamenal překonání pocitu zmarnění, který je tolika mladým lidem u nás vlastní (...).“⁴¹² Hejdánek souhlasil v hodnocení zásahů a odmítání politizace seminářů v úzkém slova smyslu. Naopak zastával širší politický a společenský rozměr vzdělávání a kultury: „Politické je vše, co se nějak dotýká obce a občanů, tj. občanských záležitostí a života občanů.“⁴¹³ Přestože Hejdánek považoval neoficiální přednášky za „svépomocná, ale náhražková řešení“, zdůrazňoval jejich přínosy vůči „pozitivistické“ a oborově roztržité oficiální vědě: mezigenerační sdílení, hledání pravdy bez mocenských zájmů a znovuobjevování „cesty k novému typu sjednocení vědění a bádání“.⁴¹⁴ Hejdánkovo širší politické pojetí korespondovalo s lidskoprávním a patočkovským charakterem Charty. Pražské vzdělávací iniciativy se tedy integrovaly do disidentské sítě, ale udržely si diskuzně-informativní charakter a nestaly se dějištěm opozičně-politických setkání, nanejvýš na osobní úrovni nebo pro předávání samizdatu. Naopak Müller v polovině 80. let zvolil jako depolitizační strategii odmítání účasti chartistů na brněnských přednáškách,⁴¹⁵ pravděpodobně kvůli vymezení se vůči pražskému disidentskému centru i vzpomínce na likvidaci přednášek na konci 70. let.

Navzdory disidentskému charakteru se někteří organizátoři snažili svou vzdělávací činnost přenést do oficiální sféry. Tomin v letech 1977 a 1978 několikrát kontaktoval SSM FF a PF UK, aby získal nové posluchače, fakultní přednáškové prostory a aby „byla na FF známa odborná úroveň“ jeho seminářů.⁴¹⁶ Svazové reprezentace tyto i Tominovy pozdější žádosti

---

⁴¹¹ TESÁŘ, Jan, *Co počít ve vlkové bříše: práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980*, Praha: Triáda, 2018 s. 232, 236.

⁴¹² Tamtéž, s. 235.

⁴¹³ ALH, *Reakce na Jana Tesaře* [Dialogy 1977/1], dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/1784?q=tesa%C5%99> (vid. 15.04.2020) [online], s. 2.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 1–2.

⁴¹⁵ Rozhovor Müllera s Urbáškem, s. 599.

⁴¹⁶ Přímá citace Tomina, in: ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, *Julius TOMIN – signatář CH-77 – organizování schůzek pravicových intelektuálů ve svém bytě*, 13.12.1977, s. 2.

o podporu proti zásahům na bytech odmítaly a informovaly o nich StB.⁴¹⁷ Později se Hejdánek pokoušel dohodnout s úřady na „eventuální registraci vzdělávacího spolku, na jehož bázi bychom mohli pracovat veřejně“, od čehož po incidentu s Derridou v roce 1981 upustil.⁴¹⁸ V 80. letech Ivan Havel s Neubauerem několikrát přednášeli pro odbornou veřejnost, např. na seminářích Vědeckého technického střediska a brněnského UJEP.⁴¹⁹ StB tuto činnost intenzivně sledovala, protože Havel údajně „svými pravicovými názory se snaží ovlivňovat i osoby z oblasti vědy, především na různých seminářích a mezinárodních akcích“.⁴²⁰ Za úspěšný průnik do oficiální sféry lze považovat Anglický klub Miroslava Pospíšila v Brně, kde návštěvníci z VNJH přednášeli o světovém dění a společenských tématech pro několik desítek učitelů a studentů angličtiny i veřejnost.⁴²¹ Díky VNJH a Müllerovým kontaktům se podařilo zrealizovat několik ekologických přednášek Toma Burka pro československou vědeckou komunitu v druhé polovině 80. let.⁴²² Minimální snahy o pronikání do oficiální vědecké nebo vzdělávací sféry a jejich úspěšnost ovlivnily jak strach veřejnosti z minimálního kontaktu s disidentskou sférou a režimní represe, tak disidentská uzavřenost coby ochranná strategie.

Vlivem sledování a hrozby možného zásahu StB rozvinuly iniciativy metody, jak setkání zabezpečit a utajit. Pojetí uzavřených setkání – tedy jen pro zvané a jejich známé v utajovaný čas – v Praze dominovalo, výjimkami byli Tomin a zpočátku Hejdánek. Ivan Havel vzpomíná, jak osobně obcházel známé a předával jim papírky s místem a časem Pondělků. Z okruhu disidentsky neangažovaných kolegů zval jen ty dobře známé.⁴²³ Kampademie používala v telefonní komunikaci přezdívky z *Pána prstenů*⁴²⁴ a pseudonymy v samizdatových zápisech seminářů.⁴²⁵ Zatímco dosud jmenované iniciativy se odehrávaly v místě bydliště organizátorů, Večerní univerzita využívala baptistické modlitebny a následně kulturní dům. Červenka si každého potenciálního posluchače prověřil a s přednášejícími komunikoval výhradně písemně.⁴²⁶ VNJH vypracovala vlastní metodiku pro bezpečný příjezd, chování na místě

---

⁴¹⁷ ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, *Pořádání nelegální university v bytě Juliuse TOMINA – návrh opatření, informace*, s. 4; Julius TOMIN, *signatář CH-TT – hovoří o protestní akci proti nepovolení "tzv. Otevřených kurzů filosofie"*, 18.3.1980, s. 1.

⁴¹⁸ Případ filosofa..., s. 9.

⁴¹⁹ ABS, sv. Sáva, arch. č. 844731.

⁴²⁰ Tamtéž, *Věc: Akce SÁVA – dožádání*, 2.1.1984.

⁴²¹ DAYOVÁ, s. 76–77; konkrétně např. ODKAZ, fond VNJH, sv. BR Jan 1987–June 1988, ROWSON, Richard: *Visit to Brno 12/11/87 – 16/11/87*, s. 2–3.

⁴²² DAYOVÁ, s. 190–198.

⁴²³ Rozhovor s Havlem.

⁴²⁴ „Když píšu...“, s. 45.

⁴²⁵ První písmeno pseudonymu je první písmeno reálného křestního jména, např. Jakub Zeman = Zdeněk Neubauer, in: KROUPA, s. 42.

⁴²⁶ GRAEVENITZ, s. 45–46.

i odjezd svých přednášejících. Návštěvníci například měli létat do Vídně a odtud autobusem do Československa pod zdáním rekreačního výletu, nesměli se hlásit otevřeně k VNJH ani si zapisovat jména – často znali pouze hlavní kontaktní osoby, jako Alenu Hromádkovou nebo Jiřího Müllera.⁴²⁷ Oslzlý byl poněkud otevřenější a s ohledem na Müllerův zákaz disidentů zval širší okruh známých na setkání s předem nejmenovanými „známými“ z Británie.⁴²⁸

Formy nátlaku ze strany StB se měnily především na základě dění na přednáškách. Standardní hlášení informátorů ze setkání u Tomina nebo Havla obsahovalo čas a místo setkání, počet a jména účastníků, pokud je pramen znal, téma přednášky, málokdy poznámky o obsahu a zda nedocházelo k protistátní činnosti. Navíc v obou iniciativách se na konci každého setkání ohlašovaly čas a téma následujícího, což StB umožnilo pravidelný monitoring schůzek. Označení „pravicoví exponenti“⁴²⁹ nebo „pravicově“ či „nepřátelsky orientované osoby“⁴³⁰ pro účastníky z Charty i mimo ni korespondovala s protirežimním vnímání neoficiálního vzdělávání.

Zvýšený zájem StB o Tominovy semináře se projevil po odeslání Tominova dopisu západním univerzitám a nástupu jeho manželky Zdeny do funkce mluvčí Charty v roce 1979. Před bytem hlídkovala SNB a plánovalo se nasazení odposlechu do bytu. Výsledky směřovaly jak na Tomina, který býval den před seminářem upozorňován na protistátní jednání, tak na některé účastníky, ke kterým se přistupovalo podle klíče: „Buď bude nadále pravicově angažovaný a bude spolupracovat s rodinou TOMINOVÝCH, nebo jej bude možno zpravodajsky využít.“⁴³¹ Počátkem roku 1980 si StB vytyčila v rámci akce Asanace za cíl utlumit aktivity Tominových, zpochybnit existenční zabezpečení rodiny obviněním z příživnictví a přimět k emigraci.⁴³² Hodnotila semináře jako významně protistátní: „Obsahem přednášek je rozbor prací řeckých filozofů /Aristoteles, Sokrates/, jejichž díla jsou aplikována na současnou vnitropolitickou a mezinárodní situaci v nepřátelském směru, zejména v otázce tzv. lidských práv. Dochází tím, k negativnímu ovlivňování přítomných a v jejich sebeutvrzování v protisocialistických postojích.“⁴³³ K přímým zásahům začalo docházet od zadržení Williama H. Newtona-Smithe z Kanady na semináři 10. března 1980 – jak vůči otevřeným seminářům, tak západním intelektuálům. Proti těmto jarním zákrokům se postavila Charta řadou prohlášení

---

⁴²⁷ Např. ODKAZ, f. VNJH, sv. BR Jan 1987–June 1988, *Michael Potter: Brno, 2 – 4 January 1987*.

⁴²⁸ Rozhovor Oslzlého s Noskovou, s. 678.

⁴²⁹ *Návrh na další opatření v rozpracované akci „Strojník“*, 5.1.1978.

⁴³⁰ *Návrh na opatření s cílem zamezit přednáškové činnosti v bytě ing. Ivana Miloše Havla*, 21.10.1985.

⁴³¹ ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, *Návrh na pohovor*, 16.7.1979.

⁴³² ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, *Vyhodnocení akce STROJNÍK*, 15.1.1980.

⁴³³ ABS, sv. Strojník, inv. j. 705731, sv. 2, příloha k *Akce STROJNÍK – záznam o provedení opatření*, 3.4.1980, s. 1.

a dopisů státním a univerzitním představitelům.⁴³⁴ Tominovi nakonec na podzim 1980 emigrovali.

StB pokračovala ve sledování západních návštěvníků a proti některým zakročila přímo na seminářích, např. v roce 1985 vyhostila přední osobnost VNJH Rogera Scrutona. Takto narušila pouze čtyři přednášky Hejdánkových hostů. Ke známějším případům patří obvinění z pašování drog a následné vyhoštění francouzského filozofa Jacquese Derridy, které cílilo podle Dayové na diskreditaci seminářů před veřejností a vyvolalo diplomatickou roztržku s Francií.⁴³⁵ Právě ohlas u západních politiků a médií způsobil určitý útlum narušování zahraničních přednášek ze strany StB.⁴³⁶ U Dayové ani ve fondu VNJH nejsou zmínky o zásazích na brněnských přednáškách.

Obdobně jako v Tominově případě zintenzivnila StB dozor nad Pondělky kvůli přítomnosti vlivného představitele Charty. V roce 1983 se totiž do místa konání přistěhoval po propuštění z vězení Václav Havel. Avšak kromě výsledků některých účastníků se tlak omezil na perlustrování návštěvníků u vchodu do domu a instalace odposlechu. Přesto zvýšený zájem přiměl Ivana Havla přesunout přednášky na první polovinu roku 1988 k Daně Němcové. Začátkem roku 1989 StB osobní svazek uzavřela, protože Ivan Havel „nepatří k otevřeným nepřátelům socialistického společenství a státního zřízení, také nepodepisuje různá prohlášení, která CH-77, či ostatní iniciativy vydávají [, a navíc, pozn. V. S.] obsah a charakter přednášek ke svému obsahu není možný hodnotit jako trestnou činnost dle některého ustanovení z TZ.“⁴³⁷

V přístupu polského režimu k sebevzdělávacím iniciativám se v první polovině 70. let odráželo určité uvolnění v intelektuální sféře i politický boj s katolickou církví. Státní orgány sledovaly a do jisté míry tolerovaly menší bytová setkání nezávislé inteligence.⁴³⁸ Na druhou stranu veřejně činným Klubům katolické inteligence úřady nedovolily založení pobočku na Pobřeží nebo v Lodži a radikálně omezovaly počet veřejných akcí. Přesto si KIK zachovaly vnitřní diskuzi o kontroverzních historických událostech nebo politické situaci v zemi a nezávislou publikační činnost.⁴³⁹ K *duszpasterstwam akademickým* přistupovala SB coby konkurenčním místům politicko-výchovného ovlivňování mládeže ze strany církve a ohniskům opoziční

---

⁴³⁴ Např. in: *Charta 77... 1977–1983*, s. 313, 323–330, 340.

⁴³⁵ DAYOVÁ, s. 83–86.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 217–230; MECLOVÁ, s. 87–100.

⁴³⁷ ABS, sv. Sáva, arch. č. 844731, *Vyhodnocení osobního svazku krycím jménem "SÁVA" s návrhem na ukončení rozpracování a uložení do archivu SEO*, 13.1.1989.

⁴³⁸ Podle Lipského salón u Walendowských „chránilo“ americké občanství hostitelky Anny, kdy SB nechtěla riskovat diplomatickou roztržku s věřitelem Gierkova režimu, in: LIPSKI, s. 334.

⁴³⁹ „*Oaza na Koperníka*“ ..., s. 139–154.

činnosti, např. spolupráce s Hnutím. Zde totiž působili k režimu kritičtí kněží, např. Ludwik Wiśniewski a Hubert Czuma, kolem kterých vznikaly skupiny radikálně vlastenecké mládeže – pozdější mladé křídlo ROPCiO a RMP. Proto úřady tyto problematické osoby přesouvaly do jiných vojvodství.⁴⁴⁰ Místo přímých zásahů na setkáních užívaly státní orgány administrativní nástroje k eliminaci tohoto prostoru nezávislého myšlení.

Disidentská uskupení v druhé polovině 70. let v rámci svého občanskoprávního programu podporovala, s důrazem na ideovou pluralitu, iniciativy pro svobodnou diskuzi a na režimu nezávislou výchovu mládeže a intervenovala proti zásahům na přednáškách. Vzhledem k personální a organizační propojenosti lze považovat osvětová setkání ROPCiO za integrální součást hnutí. Jeho představitelé na přednáškách propagovali obranu lidských práv a jejich porušování v zemi a rozvíjeli vlastenecko-konzervativní smýšlení u mladých posluchačů. Organizační důležitost KSD a PKI také dokládá jmenovité přizvání v Moczulského dopisu k jednání o krizi uvnitř hnutí.⁴⁴¹ Jak jsem prezentoval v kapitole o motivacích, ROPCiO podporovalo sebevzdělávání ve jménu morální obrody národa a jako prostor pro hledání řešení systémových problémů.⁴⁴² Proto také spojovalo odsuzování zásahů na přednáškách – s odkazem na konkrétní pasáže mezinárodních dohod – s kritikou režimu, aby se místo svobodných diskuzí zabýval vážnějšími sociálními problémy: „Že by měly vládní orgány zájem na rozvoji alkoholismu a na stoupajícím oblbování polského národa?“⁴⁴³

Šířeji rozkročené mezi disentem a veřejností byly SKS a TKN. Hlavní požadavky Studentských výborů solidarity se týkaly reformy vysokého školství a vytvoření reprezentace studentů mimo kontrolu PZPR, tedy veřejné oblasti školství. K organizaci sebevzdělávacích setkání výbory využívaly zkušenosti, osobnosti a zázemí KOR, ROPCiO nebo *duszpasterstw*.⁴⁴⁴ Tím se přednášky stávaly místem setkání studentských sympatizantů s disidentskými intelektuály a zakázanými spisovateli, tedy součástí strategie pro popularizaci občanskoprávního programu disentu. Podle Dworaczka srovnání jednotlivých SKS sebevzdělávací aktivity poskytovaly

---

⁴⁴⁰ CHOMA-JUSIŃSKA, Małgorzata, Władze administracyjne i aparat bezpieczeństwa wobec Duszpasterstwa Akademickiego o. ludwika Wiśniewskiego w Lublinie w latach 1972 – 1981, in: „*Oaza wolności*“..., s. 38–40; SKOWRONEK, Justyna, Duszpasterstwo Akademickie w Trójmieście w latach siedemdziesiątych XX w., in: „*Oaza wolności*“..., s. 30–34.

⁴⁴¹ *Dokumenty uczestników...*, s. 101, 107–108.

⁴⁴² Tamtéž, s. 71–72, 75–77, 81–83, 86–88.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 76.

⁴⁴⁴ Analiza porównawcza..., s. 176–180; některé dokumenty wrocławského SKS, in: *Studencki Komitet...*, tom III, s. 24–25, 29–31, 78–79.

„možnost silnějšího působení na povědomí představitelů akademické sféry a způsobovaly, že se SKS-y dostávaly blíže širšímu okruhu studentů“.⁴⁴⁵

TKN shodně s ostatními iniciativami usilovalo o svobodnou diskuzi o společensky významných a režimem manipulovaných tématech. Vzhledem k výraznému podílu inteligence působící v oficiálních institucích se TKN snažilo zaštitit sebevzdělávání mezi studenty ve velkých městech a zároveň ztělesňovat neopoziční a nepolitický charakter neoficiálního vzdělávání, s odkazem na svobodný přístup k informacím a shromažďovací právo. Proto po celou dobu své existence se TKN oficiálně nehlásilo k opozici. KSS KOR samozřejmě hrál důležitou existenční roli pro TKN – veřejně se zastával osvětové činnosti, protestoval proti zásahům SB,⁴⁴⁶ zprostředkoval kontakt se samizdatovou produkcí a poskytoval nemalé finanční prostředky.⁴⁴⁷ Zároveň pro několik členů TKN, např. katolické intelektuály Cywińského a Mazowieckého, bylo vysoce problematické personální propojení s KOR, které zvyšovalo zájem SB o vzdělávací setkání. Vedle jiných byly totiž nejčastěji narušovány přednášky Michnika a Kurońe, kteří často vyjížděli do vojvodství a díky atraktivním tématům přitahovali vysoký počet posluchačů. Obtíže „dvojí příslušnosti“ aktivních korovců řešil podle zpráv SB již na jaře 1978 Cywiński, když jim vyčítal výjezdy a přednášky nekonzultované se sdružením, které SB spojovala s TKN. Kuroń připustil chybnou organizaci na obou stranách, ale vymezil se proti vnějšímu kontrolování vlastních aktivit a kritizoval tendence TKN narušovat probíhající činnost opozice.⁴⁴⁸ Vyhrocený spor nakonec vedl k pozastavení přednášek Kurońe a Michnika na jaře 1978.⁴⁴⁹ Navzdory sporům oboustranně výhodná spolupráce pokračovala, a Terlecki hodnotí zapojení intelektuálů z oficiální vědecké sféry za úspěch opozice, za „překonání bariéry strachu mezi lidmi, kteří jsou pro ostatní příkladem, kteří jsou součástí institucí utvářejících názory (...)“.⁴⁵⁰

Opoziční charakter TKN se projevoval v písemných protestech proti zásahům na přednáškách a postihům účastníků⁴⁵¹ a ve výzvách k zastání směřovaným církvi, oficiálním vědeckým

---

⁴⁴⁵ Analiza porównawcza, s. 180.

⁴⁴⁶ O konkrétních úrocích KSS KOR informoval v sekcích *Represje* ve svých *Komunikatech*, např. in: *Dokumenty Komitetu...*, s. 226–229, 349–367, 463–464, 478–480.

⁴⁴⁷ Z Fondu společenské sebeobrany KSS KOR bylo pro TKN na akademické roky 1977/1978 a 1978/1979 učeno dohromady 207 850 zlotých, nejvíce po provozních nákladech KSS KOR a samizdatových vydavatelstvích, in: tamtéž, s. 306, 464.

⁴⁴⁸ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 122–123.

⁴⁴⁹ LIPSKI, s. 309–310; TERLECKI, s. 66–70.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 247.

⁴⁵¹ AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *Oświadczenie Komisji Programowej TKN w sprawie represji wobec osob używających mieszkań na wykłady TKN, Warszawa (5 V 1978); List otwarty uczestników TKN w sprawie pobicia Macieja Kurońa i Henryka Wujca prze bojówkarzy nasłanych przez SB, Warszawa (22 III 1979).*

a akademickým institucím i Polákům v zahraničí.⁴⁵² Obrat k uzavřeným přednáškám v roce 1979 rozvíjel jiné, dosud spíše upozaděné formy veřejného působení – vydávání přednášek v samizdatu coby učebnic pro učitele a sebevzdělávací skupiny a poskytování výzkumných stipendií.⁴⁵³ Výstupem zájmu o oficiální vzdělávání byl otevřený dopis učitelům z června 1980, kde TKN představilo dlouhodobé nedostatky ideologizované a politizované vzdělávací strategie režimu, podle které učitel „má rezignovat na vnitřní svobodu, přijmout, že jsou mu hranice pravdy vytyčené a cíle výchovy interpretované podle osvětové politiky“.⁴⁵⁴ Autoři nenabízeli konkrétní reformu systému, ale spíše myšlenkový stimul pro pedagogy, aby jednali ve své profesi svobodně, „s nadějí, že síla morální citlivosti lidí odpovědných za výchovu mladé generace se ukáže být větší než síla zákroků, které tuto citlivost otupují“.⁴⁵⁵ Za vstup do otevřeně politických pozic u části aktivních členů TKN lze považovat přijetí poradenských funkcí v Solidaritě, jejich identifikace s hnutím a deklarovanou podporu veřejného vzdělávání a organizaci studentů, učitelů a dělníků.⁴⁵⁶ Holzer tento přelom propojil s represemi SB během gdaňských stávek 1980: „(...) tak ohromné zvýšení politické hodnoty představitelů TKN-u ovlivnil fakt, že čelní představitelé KOR-u a KPN se tehdy nacházeli ve vazbě.“⁴⁵⁷

Od podzimu 1980 do prosince 1981 se aktivity neoficiálního vzdělávání a samizdatové diskuze o nápravě veřejného školství a informační cenzuře transformovaly v politické téma Solidarity, které zahrnovalo rozšíření osvěty mezi dělníky, vyjednávání s režimem a formování odborového hnutí jako politického a společenského aktéra. Z činnosti *wszechnic związkowych* lze soudit, že coby prostor vzdělávání a dialogu mezi dělníky a inteligencí sloužily jak k formování politického světonázoru veřejnosti,⁴⁵⁸ tak k získávání politické podpory pro Solidaritu. Od března 1981 s delegací ministerstva osvěty a výchovy vyjednávala Celostátní koordinační komise osvěty a výchovy NSZZ Solidarity, která rozvíjela požadavky stávky učitelů v listopadu 1980 s cílem zlepšit a depolitizovat podmínky vědecké a pedagogické práce. Jednalo se např. o zdvojnásobení rozpočtu ve školství, sociálním a platovém zabezpečení učitelů, autonomii a depolitizaci v rozhodování a organizaci školy, výchovy a výuky, „tak aby

---

⁴⁵² AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *Apel TKN o poparcie i pomoc dla jego działalności. Warszawa (XI 1979)*; *List do Prymasa Polski, KS. Kard. Stefana Wyszyńskiego, Warszawa (25 III 1979)*.

⁴⁵³ AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *Informacja o walnym zgromaszeniu TKN [28 VI 1979]*, *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 132, 227.

⁴⁵⁴ AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *List otwarty TKN do nauczycieli i wychowawców, Warszawa (14 VI 1980)*, konkr. cit. s. 3.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 8.

⁴⁵⁶ *Zadania TKN...*, s. [1–3].

⁴⁵⁷ HOLZER, s. 81.

⁴⁵⁸ *Wszechnice związkowe...*, s. 289.

žák měl možnost poznat národní dějiny a kulturu v plném rozsahu,⁴⁵⁹ a o dostatečné vybavení škol učebními pomůckami.⁴⁶⁰ Politický dialog provázely učitelské a studentské stávky na podporu realizace programu na lokální úrovni a zakládání nezávislých reprezentací při vědeckých a vzdělávacích institucích.⁴⁶¹ Celostátní sjezd Solidarity se na podzim 1981 přihlásil k pokračující politické aktivitě v oblasti školství, prosazování principu samosprávnosti a svobodného přístupu k informacím: „Svaz bude bojovat s obelháváním ve všech oblastech života, protože společnost chce a má právo žít v pravdě.“⁴⁶² Solidarita se projektem Rady národního vzdělávání chtěla stát aktérem a garantem nezávislosti ve vzdělávání a kultuře, které „musí být přístupn[é] každému a vyžaduje péči a pomoc svazu“ a chráněné před zneužíváním státními či stranickými orgány.⁴⁶³

Jak jsem představil v kapitole o motivacích, Solidarita a jí blízké organizace v legálním i podzemním období zdůrazňovaly společenský význam vzdělávání obyvatel s odkazem na obranu polské kultury vůči politizovanému přístupu režimu k výchově mládeže. Tato argumentace zintenzivnila po vyhlášení válečného stavu a přesunu do soukromí, kdy se boj o nezávislý přístup k informacím stal ještě osobnější výzvou. Uskupení Nezávislá osvěta nebo REN využívaly ke koordinaci neoficiálního vzdělávání kontaktů a postupů vybudovaných na počátku 80. let. Z organizačního hlediska se prosadila Kulerského forma volně provázané sítě nezávislých sebevzdělávacích kroužků pod patronátem několika organizací, které díky prostředkům od Solidarity tiskly učební materiály nebo poskytovaly právní podporu represemi postiženým pedagogům.⁴⁶⁴ Od roku 1988, s obnovou osvětové sekce Solidarity, se začaly veřejně projevovat učitelské a osvětové organizace, které se zapojily do formování politického programu k jednání u Kulatého stolu.⁴⁶⁵

Protože iniciativy v druhé polovině 70. let cílily svou činnost na studenty s deklarovanou obrodou polské kultury, ponechávaly většinu doby své přednášky otevřené všem příchozím posluchačům. SKS a samizdat informovaly sympatizující skupiny i širší studentstvo dané univerzity o místě, času a tématu přednášky. Tudiž SB mohla sledovat a narušovat jejich konání poměrně často. Když byl zadržen přednášející TKN při cestě na přednášku, obvykle mimo

---

⁴⁵⁹ *Wybór źródeł...*, s. 99.

⁴⁶⁰ Podrobně se vývoji vyjednávání věnuje Teresa Bochwic, in: BOCHWIC, s. 87–149; JARSKA, s. 156–164; *Wybór źródeł...*, s. 96–104.

⁴⁶¹ BOCHWIC, s. 165–172; JARSKA, s. 161–168; *Wybór źródeł...*, s. 286–288.

⁴⁶² Programové usnesení prvního celostátního sjezdu delegátů nezávislého samosprávného odborového svazu Solidarita, in: *Solidarita: polské nezávislé odbory od svého vzniku až po vyhlášení výjimečného stavu*, Purley: Rozmluvy, 1987, s. 197.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 193–198, 203, konkr. cit. s. 194.

⁴⁶⁴ BOCHWIC, s. 183–185, 219; *Wybór źródeł...*, s. 304–305.

⁴⁶⁵ BOCHWIC, s. 246–251.

Varšavu, někdy se povedlo sehnat náhradníka⁴⁶⁶ nebo si osazenstvo poslechlo některou z nahraných přednášek.⁴⁶⁷ Během vlny násilných intervencí studentských bojůvek zejména na jaře 1979 TKN odvolávalo přednášky, když vědělo o chystaném útoku, a postupně přestupovalo ke konceptu uzavřených a utajených přednášek. Michnik s Kuronem v dubnu rezignovali na pravidelné přednášky do konce akademického roku, obávající se „o zdraví a život našich nejbližších, o studenty, které nechceme vystavit dalším otřesům mozku. Ale základním důvodem našeho rozhodnutí je pocit odpovědnosti za osud naší země.“⁴⁶⁸ TKN od podzimu organizovalo více uzavřených seminářů pro 10 až 20 lidí, konzultace a přípravu podkladů pro samostudium mladých a např. omezilo otevřené přednášky o historii na jednu za tři týdny.⁴⁶⁹ Iniciativy se snažily využít k ochraně přednášek přítomnosti zahraničních návštěvníků nebo církevní záštity, což SB zastavilo pouze částečně. Zatímco dvě přednášky švédského sociologa Stena Johanssona v prosinci 1977 a v lednu 1979 SB pouze sledovala,⁴⁷⁰ obdobná taktika s přizváním západními novináři sice eliminovala zásahy bezpečnostních složek na přelomu 1978 a 1979, ale nezabránila bojůvkám např. proti Kuroňovi jaře 1979.⁴⁷¹ ROPCio a Bochwic představené iniciativy ve Varšavě po roce 1981 často využívaly politické autority katolické církve, v jejíž prostorách se jejich vzdělávací a výchovné aktivity prolínaly.⁴⁷² Navzdory snahám se TKN, kvůli obavám *duszpasterstew* o kompromitaci s opozicí, podařilo jen zřídka uskutečnit samostatné přednášky v kostelních prostorách, avšak někteří jeho členové pravidelně přednášeli v rámci legálních Týdnů křesťanské kultury.⁴⁷³ S vyhlášením válečného stavu se prosadila strategie utajovaných setkání, o kterých oproti 70. letům samizdat informoval velmi nekonkrétně a kam se bylo možné zapojit především díky osobním kontaktům. Vzhledem k charakteru ON coby zastřešujícího průvodce neoficiálním vzděláváním je překvapivé, ale z konspirativního hlediska pochopitelné, že její brožura se zabývala výhradně stylem

---

⁴⁶⁶ Např. 21. listopadu 1979 Cywiński zastoupil zadrženého Antoniho Macierewicze na přednášce v Toruni, in: *Dokumenty Komitetu...*, s. 457.

⁴⁶⁷ Např. když byl 23. října 1979 zadržen Andrzej Werner při své cestě do Poznaň na přednášku o polské kinematografii, posluchači si vyslechli nahrávku z Michnikovy přednášky o politických dějinách PRL, in: tamtéž, s. 454.

⁴⁶⁸ AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *List Jacka Kuronia i Adama Michnika do Komisji Programowej TKN w sprawie zawieszenia ich publicznych wystąpień w związku z atakami bojówek aktywistów SZSP i SZMP, Warszawa (3 IV 1979)*.

⁴⁶⁹ AO, f. Działalność TKN..., syg. arch. AO IV/218.1, *Towarzystwo Kursów Naukowych /zadania – działalność – represje/, Warszawa (XI 1979)*, s. 1–3.

⁴⁷⁰ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 236–237, 243–245.

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 209, 211, 215–218, 257–260, 268–269.

⁴⁷² BOCHWIC, s. 229–235; *Oświata Niezależna*, [Varšava:] Wydawnictwo Społeczne KOS, 1983, s. 9.

⁴⁷³ Úspěšně se odehrálo několik přednášek v krakovských kostelích pod patronátem arcibiskupa Karola Wojtyły, in: *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 206–207, 211 – 214, 322, 367, 422 – 424.

vzdělávání a nikoli typy k zabezpečení iniciativ – kromě doporučení využívat soukromé kontakty při získávání informací.⁴⁷⁴

Služba Bezpieczeństwa spojovala vzdělávací iniciativy z druhé poloviny 70. let s opozičním hnutím a s negativním působením na socialistickou mládež. V užívané terminologii lze sledovat rozdíly ve vnímání iniciativ vzhledem k jejich ideovým postojům a vazbám na disidentské skupiny. Osvětovou činnost ROPCiO vnímala SB především skrze provokativní „pravicové, klerikální a rozhodně antisovětské“⁴⁷⁵ historické přednášky Moczulského, „aby kolem otázek občanských a lidských práv organizoval vlastenecké síly národa“.⁴⁷⁶ TKN bývalo označováno jako „antisocialistické“ a identifikováno coby „patron“ přednášek „v rámci tzv. létajících univerzit“.⁴⁷⁷ Toto slovní spojení odpovídalo deklarované činnosti TKN, ale zároveň s ním identifikovalo i setkání jeho v opozici aktivních členů s mládeží, která TKN jako organizace nezaštiťovala, což vedlo k výše popsaným sporům mezi členy sdružení. Stejně jako u ROPCiO reflektovala SB osvětu TKN – především ve spojitosti s Michnikiem – z hlediska politického ovlivňování mládeže skrze interpretaci historie, která „se zaměřuje na programovou diskreditaci úspěchů tří desetiletí PRL, rozdmýchávání ideologie meziválečného období a stálé naočkovávání mysli akademické mládeže antisocialistickými myšlenkami“.⁴⁷⁸

Dokument SB ze září 1979 rozdělil užívané postupy proti přednáškám a jejich účastníkům do tří kategorií: „preventivní“, „represivní“ a „politické“.⁴⁷⁹ Do první kategorie spadaly varovné pohovory s účastníkem v práci a s jeho rodinou a odrazování od další účasti od tajných spolupracovníků SB. Spisovatel a člen TKN Michał Głowiński vzpomíná na pohovor s vedením PAN jako na „jeden z nejdopornějších rozhovorů v mém životě“, během kterého byl žádán o odvolání podpisu pod zakládajícím textem TKN. Zástupce vedení upozorňoval na antirežimní působení TKN na mládež a na hrozbu radikálních změn ve vědě jako v Československu po nástupu normalizace.⁴⁸⁰ Obvyklé „represivní“ postupy při zajišťování přednášek zahrnovaly zadržení, výslechy, kárná řízení, domácí prohlídky, zhoršení pracovních podmínek a viditelné sledování SB. Zejména při cestě na přednášku mimo Varšavu bývali přednášející TKN buď zavíráni do vazby, nebo posíláni zpět. Při takto nečekaně

---

⁴⁷⁴ *Oświata niezależna*, s. 7.

⁴⁷⁵ AIPN, syg. arch. IPN BU 0296/191/3, *Informacja dot. ostatnich przejawów działalności i zamierzeń tzw. Towarzystwa Kursów Naukowych /TKN/*, s. 2.

⁴⁷⁶ AIPN, syg. arch. IPN BU 0296/191/1, *Informacja dot. ocen zaprezentowanych przez L. Moczulskiego na spotkaniu z młodzieżą w ośrodku duszpasterstwa akademickiego w Szczecinie*, s. 4.

⁴⁷⁷ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 133.

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 135.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 402–404.

⁴⁸⁰ GŁOWIŃSKI, Michał, *Kręgi obcości: opowieść autobiograficzna*, Krakov, Wydawnictwo Literackie, 2010, s. 402–403, konkr. cit. s. 402.

nerealizovaném výkladu byli příchozí posluchači legitimováni.⁴⁸¹ Zásahy SB a MO na přednáškách provázelo násilí, použití slzného plynu a zabavování samizdatových textů a nahrávek výkladů, následované výslechy. Pravděpodobně také proto, že někteří účastníci bývali za účast nebo poskytnutí bytu pokutováni v rozsahu 1 až 5 tisíce zlotých,⁴⁸² byl výše zmíněný rozpočet TKN tak vysoký.⁴⁸³ Místní úřady měly od 1978 za úkol zamezit využívání prostor katolické církve nebo harcovníků k přednáškám,⁴⁸⁴ což se v případě TKN částečně dařilo. Zejména vědce v TKN zasáhl zákaz cestování do zahraničí. Do „politických“ metod patřily pohovory se členy PZPR a bojůvky. Varovné rozhovory nepřinášely na zaměstnanecké, ani na stranické úrovni očekávané výsledky.⁴⁸⁵

Za „nejefektivnější“ nástroj SB považovala tzv. aktivity a bojůvky SZSP,⁴⁸⁶ nasazené proti neoficiálním přednáškám ve Varšavě od února 1978 do jara 1979. Tvořily je desítky vysokoškolských studentů a absolventů loajálních režimu, kteří měli za úkol narušovat chod přednášek. Zpočátku vystupovali jako vášniví diskutéři, kteří „musí ukázat přednášejícím jejich diletantství v probíraných tématech, která je v očích účastníků přednášek kompromituje“.⁴⁸⁷ Michnika nebo Jedlického údajně těšili tito připravení a argumentující studenti.⁴⁸⁸ Od divoké diskuze na politické nebo kulturní téma přecházeli do agresivních slovních útoků a hlasité hádky s přednášejícím, které označovali za „nepřátele Polska“.⁴⁸⁹ Od začátku 1979 začali účastníky přednášek napadat fyzicky, bránit jim ve vstupu do místa konání nebo se do něj dobývali a ničili majetek. Nejznámějším příkladem stupňující se agrese bojůvek bylo působení na Kuroňových přednáškách od ledna do března 1979. Kuroň hodnotil obviňování a chování bojůvkářů jako „politický analfabetismus“, antisemitský a xenofobní nacionalismus a „slepu agresi“: „Jsou ještě dalším projevem rozpadajícího se režimu, jelikož nejděsivější v jejich počínání je jeho celková nesmyslnost.“⁴⁹⁰ Dramatický průběh měl střet 21. března, kdy Kuroň zrušil přednášku kvůli těžce nemocnému otci. Bojůvkáři – později identifikovaní zejména

---

⁴⁸¹ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 88.

⁴⁸² Pokuta 5 tisíc zlotých zejména pro vlastníka bytu, někdy i pro přednášejícího, in: *Dokumenty Komitetu...*, s. 249; *Dokumenty uczestników...*, s. 86–87.

⁴⁸³ Při průměrné mzdě 4 887 za měsíc v roce 1978 mohly tisícové pokuty zejména pro studenty způsobit vážné životní problémy, in: *Przeciętne wynagrodzenie od 1950 r.*, dostupné z: <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach> (vid. 9.4.2020). [online]

⁴⁸⁴ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 112.

⁴⁸⁵ Důsledkem toho byly z PZPR v roce 1979 vyloučeny Maria Janion a Aldona Jawłowska.

⁴⁸⁶ Někdy bojůvky spojovány s Federací Socialistických svazů polské mládeže (Socjalistyczny Związek Młodzieży Polskiej), jehož byl SZSP od roku 1976 součástí.

⁴⁸⁷ *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 112.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 229; LIPSKI, s. 369.

⁴⁸⁹ Ideologiczny odpór aktywu, in: *Biuletyn Informacyjny*, nr 2, únor–březen 1979, s. 31.

⁴⁹⁰ KUROŃ, Jacek, Kto był u mnie?, in: *Biuletyn Informacyjny*, nr 2, únor–březen 1979, s. 33–36, konkr. cit. s. 36.

studenti Akademie tělesné výchovy a Varšavské univerzity – se přesto natlačili do bytu, zbili Kuroňovu rodinu, synovi Maciejovi a přítomnému Henryku Wujcovi způsobili otřes mozku a Kuroňova otce si musela odvézt sanitka. Po incidentu Kuroň s Michnikiem přerušili své přednášky.⁴⁹¹ Tyto bojůvky se účastnily 28 přednášek, 11 přerušily a 17 zkomplikovaly.⁴⁹² SB považoval přechod TKN do uzavřeného formátu, paralyzování několika přednášejících a diskreditaci některých míst konání za krátkodobé úspěchy, které ale TKN neeliminovaly: „Vzhledem k okolnostem, že členové TKN jsou zpravidla lidé s trvale vytvořenými politickými pohledy, otevřeně prezentující své antisocialistické názory, represivní aktivity vůči nim nepřinesly požadované výsledky, a zcela opačně je nejednou utvrdily v jejich slušné a cílevědomé aktivitě v TKN.“⁴⁹³

Po „období klidu“ za legální Solidarity, kdy SB spíše sbírala informace, se kromě bojůvek vrátily obdobné represe ze 70. let, které ukončily všechny veřejně působící vzdělávací iniciativy Solidarity. Někteří bývalí představitelé TKN, tehdy již s vedoucími či poradenskými funkcemi v Solidaritě, byli s vyhlášením válečného stavu internováni, což spočívalo především v jejich izolaci od veřejného působení, jak dokládají Kuczyńského vzpomínky na relativně svobodné možnosti tvořit, stýkat se a přednášet: „Veřejný život v táboře zabral mnoho času, protože odstraňoval to, co bylo na vězení nejhorší – prázdnota a nuda.“⁴⁹⁴ Represe za válečného stavu se zaměřovaly na neaktivnější sympatizanty Solidarity a disentu, tudíž se akční rádius SB rozšířil o učitele a studenty všech stupňů a vědce angažované v nezávislých odborech svých institucí. Z výzkumu Bochwic a Jarské vyplývá, že postupy bezpečnostních orgánů vůči učitelům nesouvisely tolik s praxí neoficiálního vzdělávání, ale spíše s příslušností k Solidaritě a rozvíjením nepovolených aktivit z doby před 13. prosincem. Učitelé a studenti totiž rozvíjeli ilegální formu předchozích organizací, šířili letáky a samizdaty, účastnili se bezpečností sledovaných mší nebo připomínek národních svátků, podepisovali petice nebo pomáhali represemi postiženým lidem. Přestože podle Bochwic učitelé nepatřili mezi masově postiženou profesi,⁴⁹⁵ potýkali se v letech 1982 až 1986 mimo jiné s disciplinárním řízením ve svých institucích za předprosincové aktivity. V důsledku toho bylo zatčeno několik stovek pedagogů, vědeckých pracovníků a studentů a k demisi donuceno 20 rektorů vysokých škol.⁴⁹⁶ Po ukončení válečného stavu v roce 1983 se místo vyhazovů z práce využívalo zákonné

---

⁴⁹¹ KUROŃ, Jacek, *Gwiazdny czas: "Wiary i winy" dalszy ciąg*, Londýn: "ANEKS", 1991, s. 474–480.

⁴⁹² *Kryptonim "Pegaz"...*, s. 389, 404.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 404–405.

⁴⁹⁴ KUCZYŃSKI, Waldemar, *Burza nad Wisłą: dziennik 1980–1981*, Varšava: Iskry, 2002, s. 220 – 227, konkr. cit. s. 227.

⁴⁹⁵ S vyhlášením válečného stavu bylo internováno 112 učitelů, in: BOCHWIC, s. 351–353.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 200.

možnosti přemísťovat učitele na jiná pracoviště.⁴⁹⁷ Zdá se tedy, že sama aktivita neoficiálního vzdělávání nebyla tak výrazným důvodem k represím jako příslušnost k Solidaritě.

V obou zemích iniciativy obhajovaly svou existenci a aktivitu společenským nárokem a právem na svobodný přístup k informacím a vzdělání. Tento požadavek se opíral o legislativu vyplývající z mezinárodních závazků, jak zdůrazňovala disidentská uskupení, ale především o vnitřní touhu a potřebu účastníků po strukturovaně a pravdivě podaných faktech, hovořit o nich svobodně a bez ideologické a politické vyhraněnosti, asociované s oficiální sférou. Politický charakter a opoziční příslušnost bytových seminářů byly dány jejich vnitřní organizací, propojeností s disidentskými skupinami a veřejností a vnějšími vlivy vyplývajícími ze vztahu opozice a režimu, v čemž se oba regiony i jednotlivé iniciativy lišily.

Důsledkem tvrdšího normalizačního prostředí si československé iniciativy udržovaly konspirativní a soukromý charakter, aby zabezpečily svou činnost a účastníky. Pokusy rozšířit posluchačstvo nebo vnést pluralitní diskuzi do veřejného prostoru mařily jak protichartistické kroky režimu, zejména v letech 1977–1982, tak strach šedé zóny z účasti. Proto se pražské iniciativy zakonzervovaly v disidentském ghettu a zaměřily se na svou udržitelnost a rozvoj diskuzních forem. Přestože byly úzce provázané s disidentským prostředím, filozofické přednášky Patočky nebo Hejdánka spíše poskytovaly morální návody k vnitřnímu osvobození v životě direktivně omezeném zvenčí, než že by sloužily k organizaci či propagaci opozice. Výjimečný úspěch brněnské iniciativy v získání nedisidentských posluchačů a povolených veřejných přednášek zahraničních návštěvníků umožnilo Müllerovo protidisidentské vymezení přednášek, určitá tolerance zahraničních návštěvníků ve vzdáleném Brně ze strany úřadů i kontext gorbačovského uvolnění. Oproti československým příkladům byla u polských iniciativ od začátku zřetelná identitárně-obrozenenská rétorika a otevřenost přednášek pro širší veřejnost – studenty, intelektuály v oficiálních institucích, později učitele a dělníky. Solidarita propojila neoficiální vzdělávání s odborovými zájmy učitelů a coby společenský aktér se zapojila do formování oficiálního školství. Zájem polských setkání o veřejnost se také projevoval v obsahu přednášek, které se v porovnání s československými případy více orientovaly na vývoj politiky, ekonomiky a kultury v PRL. K uzavřenému formátu TKN a Solidarita přistoupily až po násilných reakcích režimu, podobně jako Tomin. Podobně jako v Československu přispívalo k opozičnímu charakteru iniciativ jejich personální a organizační provázání s disentem, které vedlo k vnitřním diskuzím o politizaci neoficiálního vzdělávání. Zatímco v TKN „dvojitá příslušnost“ rezonoval a působil organizační neshody mezi levicovými

---

⁴⁹⁷ Tatáž, s. 185–205, 209; JARSKA, s. 169–171.

korovci a katolickými intelektuály, ROPCiO otevřeně integrovalo osvětovou činnost do své celkové opoziční strategie. Z výzkumu vyplývá, že opoziční a politický rozměr neoficiálního vzdělávání byl určen kontextem dalších aktivit a očekávání organizátorů v neoficiální sféře. Zatímco u českých iniciativ převládala osobnostně sebezvýjící význam seminářů, v Polsku dominovaly výrazné ambice a aktivity směřované na obvykle opozičně neangažované posluchače.

Reakce režimu na aktivitu bytových seminářů byly v obou zemích velmi podobné. Dokud se iniciativy personálně nepropojily s disentem nebo organizačně s jinou společenskou institucí, bezpečnostní orgány využívaly přednášky k monitoringu dění v neoficiální sféře. Identifikace přednášek s protistátním hnutím stála především na účasti disidentů a v kontextu represí proti Chartě či KOR. Orgány označovaly iniciativy za „pravicové“ či „antisocialistické“ na základě deklarované příslušnosti organizátorů nebo účastníků k disidentským skupinám. Strategie bezpečnostních složek kombinovala zásahy přímo na přednáškách a vůči příchozím osobám, a nátlak v jiných oblastech života účastníků, např. výslechy, pohovory a postihy v práci a ve školách. V polských případech v druhé polovině 70. let SB na rozdíl od českých orgánů okamžitě přistoupila k násilným útokům na účastníky a později k organizaci studentských bojůvek. Význam společensko-politického kontextu i nedeklarovaná příslušnost seminářů k opozici se odrážel v míře represí, jak dokazují předložené české příklady. Zatímco zásahy u Tomina je třeba vnímat s ohledem na proces s VONS a opoziční aktivitu manželů Tominových, Pondělky nechartisty Ivana Havla byly „pouze“ sledovány a jejich účastníci perlustrováni nebo vyslýcháni. Reálné či předpokládané represe ovlivňovaly organizaci neoficiálního vzdělávání, že Tomin nebo TKN zvolili uzavřenost a utajení setkání. Po čase se navíc v Československu osvědčila jako úspěšná ochrana alespoň samotného konání seminářů přítomnost zahraničních hostů. Kroky režimu proti neoficiálnímu vzdělávání byly součástí širší strategie proti opozici, kterou lze v mnoha případech považovat za úspěšnou v eliminaci veřejného působení seminářů a zastrasování dalších potenciálních účastníků.

9 Závěr

Ve své diplomové práci jsem se zabýval fenoménem neoficiálního vzdělávání v Československu a Polsku mezi lety 1968 až 1989. Srovnával jsem několik příkladů sebevzdělávacích iniciativ napříč vytyčeným obdobím z hlediska jejich historického kontextu, organizačního modelu, personálního složení, motivace účastníků, přednášených témat a vztahu s opozicí a komunistickým režimem. Hlavní badatelské otázky směřovaly k tomu, jaké byly edukativní náplně a účely bytových přednášek, do jaké míry a kým byly chápány jako projev opozičního postoje a součást disentu, a jaké motivace vedly jedince k účasti v těchto iniciativách.

Podmínky pro vznik vzdělávacích iniciativ se víceméně shodovaly, přestože v míře omezení veřejné a akademické sféry v 70. letech se Gierkovo Polsko a Husákovo Československo do určité míry lišily. Cenzura, ideologizace vědění a politizace školství zůstaly zachovány a události mezidobí 1968 až 1971 výrazně ovlivnily postoj části inteligence a studentů k režimu. Iniciativy se formovaly jako alternativní prostor pro sdílení informací, svobodnou diskuzi a pokračování vědecké práce. Tento rozvoj podpořila ratifikace mezinárodních dohod o lidských a občanských právech a vytváření disidentských skupin a samizdatových sítí po roce 1975. Právě v druhé polovině 70. let se polské a české iniciativy nacházely v obdobné situaci jak z hlediska vztahu k disentu, tak reakcí režimu. Nástup Solidarity však znamenal přelom v polském neoficiálním vzdělávání, a to z hlediska personálního rozšíření mimo disent a šedou zónu, a dále ústupu dosavadních iniciativ. S existencí Solidarity se začal vývoj iniciativ v Československu a Polsku výrazněji rozcházet, což značně komplikuje možnost pokračovat v symetrickém srovnávání z hlediska kontextů a personálního složení.

V organizačních modelech a personálním složení se národní případy shodovaly pouze částečně. Podle navržené typologie převládaly v českém prostoru iniciativy, které se vyznačovaly organizací jedním člověkem, který buď i sám přednášel, nebo koordinoval realizaci setkání, dále omezeným přístupem a jistou mírou konspirace. Výjimkou byla až komunitně provozovaná Kampademie. V Polsku 70. let naopak dominoval model kolektivního řízení a otevřených přednášek pro širší okruh lidí, přestože se v důsledku tvrdých represí sebevzdělání v rámci TKN či Solidarity realizovalo v uzavřených setkáních. Zatímco pro české případy platila jednoznačně lokální působnost, polské iniciativy provozovaly vlastní regionální místa pro osvětu, což korespondovalo s jejich společenskými ambicemi a otevřeností. Tyto „pobočky“ ovšem působily nezávisle, protože styk s centrem nebyl často pravidelný. Tento

koncept centrálního patronátu nad autonomními skupinami plně realizovaly ON v Polsku, a do jisté míry VNJH v Československu, které dodávaly finance, literaturu a témata pro přednášky. V porovnání s Polskem, kde iniciativy intenzivněji spolupracovaly s intelektuální šedou zónou, byly specifickým rysem československého neoficiálního vzdělávání přednášky západních intelektuálů. Jednak z hlediska samotné aktivity zahraničních návštěvníků v podpoře neoficiální sféry v Československu, jednak coby projev snahy českých iniciativ kompenzovat deficit kontaktu s domácí vědeckou komunitou a se západním intelektuálním okruhem.

Iniciativ se značnou měrou účastnili lidé aktivní v neoficiální sféře, disentu a Solidaritě, kterým studium nebo realizace v oboru nebyly často z politických důvodů umožněny. V porovnání s Československem se do polských iniciativ ještě před Solidaritou zapojilo mnoho představitelů oficiálních vědeckých a kulturních institucí a angažovaných studentů univerzit. Solidarita do řad organizátorů a posluchačů přivedla dosud otevřeně neangažované vědce, učitele nebo žáky středních škol. Mimo disent byly orientovány brněnská setkání a zčásti Pondělky. Vzhledem k převážně humanitnímu zaměření přednášek tvořili v obou národních prostorech osazenstvo zejména lidé s profesí odpovídající tématu, se společenskovědním vzděláním a z kultury, nicméně část tvořili také matematici nebo programátoři. Zatímco většina posluchačů se narodila v druhé polovině dvacátého století, ve vedení TKN a českých filozofických seminářů stáli starší lidé – věkové autority. Většina studovaných iniciativ nebyla ideově vyhraněná a propagovala názorový pluralismus, a proto je tvořily převážně skupiny levicově-liberálního či konzervativně-liberálního přesvědčení a umírněných katolíků. Výrazně vyhraněnými byly pouze pravicové ROPCiO a zčásti Akademie s převažující konzervativní a katolickou členskou základnou.

Na první badatelskou otázku – nakolik bylo neoficiální vzdělávání projevem „obyčejné“ lidské touhy po vědomostech – lze odpovědět společně s tematickou kapitolou. Bytové přednášky jednoznačně nabízely informace nezátížené prorežimní ideologií a prostor pro svobodnou diskuzi. Poskytovaly tabuizovaná témata a různorodé přístupy. Zatímco Československu převažovaly jednooborové pravidelné filozofické semináře, v Polsku iniciativy s ambicí oslovit širší okruh lidí organizovaly přednáškové cykly na různá témata na základě poptávky a dostupných přednášejících. Na bázi jednotlivých přednášek tento přístup fungoval na Pondělcích a v Brně. Významná pozice historických témat, zastoupených ve všech polských iniciativách, svědčila o krizi identity, který mnozí Poláci v komunistickém a z Ruska importovaném režimu pocítovali. V Československu dominující filozofické semináře sloužily účastníkům k promýšlení vlastního životního postoje a k osvobození od totalitní sevřenosti.

Výrazná role západních přednášejících v Československu rovněž podtrhuje tvrzení o identifikačním významu vzdělávání a jeho hledání lidmi v neoficiální sféře. Zatímco skrze VNJH mohli účastníci upevňovat své osobní či odborné propojení s tradicemi západního myšlení a světa, absenci zahraničních přednášek v Polsku a dominanci domácích témat lze vysvětlit hlubším vztahem k intelektuální a vlastenecké tradici. Pro mnoho přednášejících poskytovaly bytové přednášky vedle samizdatu jedinou příležitost k prezentaci své vědecké a tvůrčí práce a k oborové seberealizaci, například díky stipendiím. Neoficiální vzdělávání tedy bylo spojeno s lidskou touhou po vědě a pochopení světa. Přestože ze své podstaty představovalo alternativu k oficiálnímu vzdělávání, jeho protirežimní charakter byl spíše pasivní než výslovně angažovaný, oproti disidentským aktivitám nebo jak ho vnímaly bezpečnostní složky.

Analýza motivací iniciativ a jednotlivců toto rozkročení mezi čistě vzdělávací a angažovanou sférou potvrzuje. Dobová prohlášení disidentských a vzdělávacích iniciativ se shodovala v podpoře bytových přednášek za účelem kultivace občanského či národního sebeuvědomění, v kontextu obhajoby dodržování občanských práv. Pamětníci v rozhovorech vzpomínají především na prostor pro svobodnou diskuzi, přátelskou atmosféru a možnost úniku od totalitní reality. Toto vnímání je nutné chápat v širším kontextu životní situace a aktivit jednotlivých aktérů v dané době a s ohledem na povahu vzpomínek jako pramenu. Proto s otázkou motivací souvisí i pozice bytových přednášek v neoficiální sféře. Protože v obou zemích se iniciativ účastnili především lidé z disentu nebo minimálně s vazbou na samizdat a organizace přednášek byla existenčně provázaná se základním komunikačním prostředkem neoficiální sféry – samizdatem –, lze bytové vzdělávání zařadit jednoznačně do neoficiální kultury. Ztotožnění bytových přednášek s disentem coby aktivním a otevřeným postojem vůči režimu záviselo na ambicích organizátorů. Zatímco disidenti vnímali setkání jako součást svých aktivit a postavení, pro lidi z tzv. šedé zóny nebo veřejnosti představovaly semináře často maximum osobní účasti na neoficiální sféře. V porovnání s Československem, kde se kvůli uzavřenosti většiny iniciativ zdá jejich disidentská identifikace oprávněná, polské otevřené přednášky fungovaly spíše jako místo setkávání opozice s obdobně smýšlející částí veřejnosti. Bytové vzdělávání bylo tedy obecně projevem a součástí neoficiální sféry, byť se v jednotlivých případech lišilo v míře propojení s disentem.

Na závěr zhodnotím svůj výzkum a předestírám možnosti dalšího bádání neoficiálního vzdělávání. Ve své práci jsem se pokusil analyzovat fenomén bytových přednášek v autoritativních režimech s využitím komparativní metody, abych ho charakterizoval

z hlediska různých kritérií a vnesl trochu systematického pohledu do nepříliš probádaného a přehledného tématu. Přínosem mé práce je tedy představení neoficiálního vzdělávání a jeho různorodých forem z mnoha perspektiv a ve vztahu ke kontextu společenského dění i osudů předních aktérů. Bytové semináře se ukázaly jako prostor odborné seberealizace a duchovní sebekultivace účastníků, který úzce souvisel s publikační činností v samizdatu a politickou aktivitou disentu. Zároveň se potvrdily obecné obtíže výzkumu a rekonstrukce neoficiální sféry, totiž absence či obsahová relevance pramenů samizdatové produkce, rozhovorů s pamětníky a dokumentů bezpečnostních složek. Vzhledem ke srovnávacímu charakteru práce nebylo možné dopodrobna vylíčit aktivity každé iniciativy, což by si samozřejmě zasloužily. Rovněž připouštím, že zejména výzkum dalších archivních pramenů státních orgánů nebo Solidarity může některé mé dílčí závěry podtrhnout, doplnit, ale i zpochybnit.

Téma neoficiálního vzdělávání si rozhodně zaslouží bližší odbornou i veřejnou pozornost. V posledním době mohla česká společnost zaznamenat několik veřejných zmínek o bytových seminářích a jejich přínosu pro neoficiální sféru. Při příležitosti 40. výročí první zahraniční přednášky spojované VNJH byla 14. listopadu 2019 odhalena pamětní deska v místě Tominova bydliště v ulici Keramická.⁴⁹⁸ Záhy obdržel filozof Roger Scruton Stříbrnou pamětní medaili Senátu ČR za aktivitu v organizaci bytových přednášek.⁴⁹⁹ Vzdělávací činnost rovněž připomněly nekrology k úmrtí předních aktérů neoficiálních seminářů – Rogera Scrutona (12. ledna 2020) a Ladislava Hejdánka (28. dubna 2020).⁵⁰⁰ Tyto události potvrzují, že částečně zůstávají formy neoficiálního vzdělávání živé v kolektivní paměti. Mnohem více než v Polsku, ve kterém jsem pobýval v době 40. výročí založení TKN, kdy o něm média ani pamětníci z řad hlavních organizátorů nepsali.

Badatelský potenciál tématu vidím především v přístupu intelektuálních dějin a analýze neprozkoumaných pramenů. Přístupem k tématu se lze inspirovat prací Tomáše Hermanna, který sledoval význam bytových přednášek v intelektuálním vývoji vybraných filozofů. Představuje tak formy neoficiálního vzdělávání coby součást myšlenkového

---

⁴⁹⁸ POLÁK, Michal, Na Letné odhalili pamětní desku připomínající bytové semináře, které dráždily StB, dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/na-letne-odhali-pametni-desku-pripomene-bytove-seminare/r~51fff66804a011ea88f50cc47ab5f122/> (vid. 16.05.2020). [online]

⁴⁹⁹ Pomáhal v době totality: britský filozof Roger Scruton dnes obdržel pamětní medaili Senátu, dostupné z: <https://echo24.cz/a/SeXR9/pomahal-v-dobe-totality-britsky-filozof-roger-scruton-dnes-obdrzel-pametni-medaili-senatu> (vid. 16.05.2020). [online]

⁵⁰⁰ FISCHER, Petr, Roger Scruton – filozof, který skládal hudbu a přemýšlel o Kurtu Cobainovi, dostupné z: <https://nazory.aktualne.cz/zemrel-filozof-roger-scruton/r~c7d5428035fb11ea926e0cc47ab5f122/> (vid. 16.05.2020); VODRÁŽKA, Miroslav, Nestát se funkcionářem nějaké doby a myslet proti srsti, dostupné z: <https://www.respekt.cz/agenda/nestat-se-funkcionarem-nejake-doby-a-myslet-proti-srsti> (vid. 16.05.2020). [online]

backgroundu jednotlivců vedle absolvování oficiálního školství a publikačních výstupů.⁵⁰¹ Takový přístup k bytovým seminářům může také přispět k bližšímu porozumění vývoje politických a kulturních pojmů, narativů a myšlení v disidentské a neoficiální sféře. Přednášky totiž často předcházely publikaci prezentovaných myšlenek v samizdatu nebo sloužily jako prostor pro zpětnou vazbu. Tento přístup by mohl dokázat také vliv neoficiálního vzdělávání na účastníky v jejich polistopadovém jednání v odborné nebo politické sféře. Zde se nabízí příklad Alexandra Vondry nebo Petra Fialy z Občanské demokratické strany, v čem jejich politické přesvědčení ovlivnily oblíbené přednášky západních konzervativců. Můj výzkum rovněž „znovuobjevil“ prameny, které v jiných odborných publikacích téměř nejsou využívány navzdory informační plnosti. Nevytěženým typem pramene v případě neoficiálního vzdělávání jsou nahrávky přednášek, které slouží jako záznam autentického dění a každodennosti neoficiální sféry. Tuto autenticitu neposkytuje badatelsky využívanější samizdat, který podléhal autorské autocenzuře a zájmům, jako fotografie nebo videozáznam. Dále např. zpřístupněný fond VNJH v brněnském ODKAZ dává příležitost vystoupit z citační závislosti na historiograficky limitované publikaci Barbary Day a nově se podívat na zajímavý fenomén zahraničních přednášek, také skrze konfrontaci s fondy ABS nebo perspektivou kulturního transferu. Celkově lze říci, že výzkum neoficiálního vzdělávání by se mohl vydat dvěma směry: zmapovat méně známé iniciativy (např. brněnská scéna před rokem 1980 a konkrétní polské iniciativy v 80. letech) a cestou kvalitativní analýzy u již popsaných seminářů z hlediska intelektuálních či konceptuálních dějin a zařazením do širšího myšlenkového kontextu účastníků.

---

⁵⁰¹ HERMANN.

10 Seznam použitých zdrojů

Archivní prameny a katalogy

Archiv bezpečnostních složek, Praha

-osobní svazek Sáva, arch. č. 844731.

-osobní svazek Strojník, arch. č. 705731, sv. 2.

Archiv Ladislava Hejdánka

- <https://www.hejdanek.eu/>. [online]

Archiv Univerzity Karlovy, Praha

-fond Ladislav Hejdánek – bytové semináře, sign. NAD 194 – IV e).

Archiwum Akt Nowych, Varšava

-fond Akta Leopolda Glucka, sygn. 172.

-fond Akta Mariana Miszczuka, sygn. 2.

-fond Akta Ryszarda Nazarewicza, sygn. 522.

-fond Archiwum Stanisława Stommy, sygn. 81.

-fond Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Solidarność Region Mazowsze, sygn. 190; sygn. 221.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Varšava

-nepojmenované fondy: IPN, syg. arch. IPN BU 01232/204; syg. arch. IPN BU 01232/205; syg. arch. IPN BU 0296/191/1; syg. arch. IPN BU 0296/191/3,; syg. arch. IPN BU 0365/45/2.

-fond [Informacje dot. sytuacji społeczno-gospodarczej i politycznej na terenie kraju w latach 1977–1978], syg. arch. IPN BU 0296/191, t. 1.

-fond Informacje dot. sytuacji społeczno-gospodarczej i politycznej na terenie kraju w 1978 roku, syg. arch. IPN BU 0296/191, t. 3.

Archiwum opozycji, Varšava

- fond Działania edukacyjne TKN, sygn. arch. AO IV/218.2.
- fond Działalność TKN w latach 1977–1981, sygn. arch. AO IV/218.1.
- fond Wszechnice związkowe, sygn. arch. AO IV/167.

Libri Prohibiti, Praha

- fond Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, inv.č. 308, sg. II/3.
- fond nahrávek: *PRES 0091–0092 SOKOL, Jan, Náboženství, kultura, civilizace, vol. 1, 2;*

PRES 0096–0097 PALOUŠ, Radim, Konec eurověku a začátek světověku, vol. 1, 2;

PRES 0103–0104 HAVEL, Ivan M., Goldschlagerův model mozkové činnosti, vol. 1, 2;

PRES 0113–0114 SOUSEDÍK, Stanislav, O lásce k vlasti, vol. 1, 2;

PRES 0684–0685 DE BOER, Theo, Tělesnost u Lévinase 1, 2;

PRES 0695–0696, COHEN, Gerry A, Marxismus a současná politická scéna 1, 2;

PRES 0815–0816 KIRWAN, Christopher, Augustin o Bohu a zlu 1, 2;

PRES 0824–0825, ESLIN, Jean-Claude, Arendtová 1, 2;

PRES 0850–0851 DERRIDA, Jacques, J. Derrida I., II.

- fond Polská podzemní knihovna, sbírka Polské monografie II. oběhu.
- fond Polská podzemní knihovna, sbírka Polská periodika.
- seznam nahrávek.

Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření, Moravské zemské muzeum, Brno

- fond Vzdělávací nadace Jana Husa.

Osobní archiv Václava Skořepy, Říčany

-nahrávky rozhovorů s pamětníky (neautorizované):

Rozhovor s Andrzejem Celińskim, 23. ledna 2018, Varšava;

rozhovor s Ivanem Chvatíkem, 11. dubna 2019, Praha;

rozhovor s Ivanem M. Havlem, 8 dubna 2019, Praha;

rozhovor s Pawłem Śpiewakem, 15. prosince 2017, Varšava;

rozhovor s Ryszardem Bugajem, 18. ledna 2018, Varšava;

rozhovor s Waldemarem Kuczyńskim, 31. ledna 2018, Varšava.

Vydané prameny

BLAŽEK, Petr (ed.), „*Kéž je to všechno ku prospěchu obce!*“: *Jan Patočka v dokumentech Státní bezpečnosti*, Praha: Academia, 2017.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, PREČAN, Vilém (eds.), *Charta 77: dokumenty 1977–1989: 1977–1983*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, PREČAN, Vilém (eds.) *Charta 77: dokumenty 1977–1989: 1984–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

DĄBROWSKI, Franciszek, GOTARCZYK, Piotr, TOMASIK, Paweł (eds.), *Marzec 1968 w dokumentach MSW, tom I: niepokorni*, Varšava, IPN, 2008.

DWORACZEK, Kamil (ed.), *Niezależne Zrzeszenie Studentów 1980–1981: wybór dokumentów*, Varšava: IPN, 2012.

DWORACZEK, Kamil, PRZEDPEŁSKI, Tomasz (eds.), *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980: tom III: Dokumenty*, Varšava–Vratislav: IPN, 2017.

JASTRZEBSKI, Andrzej (ed.), *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR“*, Varšava – Londýn: Wydawnictwo Naukowe PWN – Wydawnictwo „Aneks“, 1994.

KAMIŃSKI, Łukasz, WALIGÓRA, Grzegorz (eds.), *Kryptonim „Pegaz“: Służba Bezpieczeństwa wobec Towarzystwa Kursów Naukowych 1978–1980*, Varšava: IPN, 2014.

PLESKOT, Patryk, RUTKOWSKI, Tadeusz Paweł (eds.), *Spętana akademia: Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL: materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987)*, Warszawa: IPN, 2009.

WALIGÓRA, Grzegorz (ed.), *Dokumenty uczestników Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.

ŻUREK, Jacek (ed.), *Wybór źródeł do historii „Solidarności“ Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Warszawa: Tysol, 2000.

Prameny úřední povahy

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ, *Rocznik statystyczny 1965*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1965.

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ, *Rocznik statystyczny 1968*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1968.

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, *Historická statistická ročenka ČSSR*, Praha: SNTL – nakladatelství technické literatury, Alfa, vydavatelství technické a ekonomické literatury, 1985.

Periodika

Aneks – 1979.

Bakcyl – 1981.

Biuletyn Informacyjny – 1979.

Biuletyn Informacyjny "Solidarność" – 1982, 1983, 1985.

Biuletyn Pism Związkowych i Zakładowych – 1981.

Informace o Chartě – 1978, 1982.

Listy – 1979.

Nauka – Technika – Oświata: informator wewnętrzny dla kół nauki – techniki – oświaty, NSZZ Solidarność region Mazowsze – 1980, 1981.

Opinia – 1978.

Paralelní akta filozofie – 1986, 1988.

Tu Teraz – 1983.

Samizdatové publikace

AMSTERDAMSKI, Stefan, *Marzec* 1968, Varšava, NOW, 1981.

AMSTERDAMSKI, Stefan, *Życie naukowe a monopol władzy (casus Łysenko)*, Varšava: NOW, 1981.

AMSTERDAMSKI, Stefan, KOWALIK, Tadeusz (eds.), *O czym myśleć nie lubimi czyli o niektórych dylematach zasady narodowej*, Varšava: NOW, 1980.

BARTOSZEWSKI, Władysław, *Polskie państwo podziemne 1939–1945*, Varšava: Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1980.

KELLÉS, Andrzej, *Węgry 1956*, Varšava: NOW, 1981.

KORDER, T. R., *Konec tradičního Japonska – Platon v Syrakusách: další výklady a diskuze k „hledání aktuálního pojetí dějin: výběr záznamů průběhu bytového filosofického semináře paralelní kultury v Československu*, Praha: Nové cesty myšlení, 1986.

KORDER, T. R., *Voegelin & Patočka: výběr záznamů průběhu bytového filosofického semináře paralelní kultury v Československu*, Oxford: Athenaeum – Rozmluvy, 1988.

MADER, Wit [pseudonym Teresy Bochwic], *Walka „Solidarności” o społeczny kształt w Polsce*, Varšava: Oświata Niezależna, 1986.

Marzec 68: sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981, NOW, [asi 1983].

Plotka a monopol informacji, Varšava: Wydawnictwo Krąg, 1981.

Propozycje programowe dla kół samokształceniowych, [Varšava, 1983].

Nowomowa, [neznámé bibliografické údaje].

Od października 1956 do grudnia 1970, część II: mała stabilizacja 1958–1967, [Varšava:] Wydawnictwo Społeczne KOS, 1986.

Oświata Niezależna, [Varšava:] Wydawnictwo Społeczne KOS, 1983.

Tomasz Masaryk: wybór pism, Varšava: NOW, 1979.

Prameny osobní povahy

GŁOWIŃSKI, Michał, *Kręgi obcości: opowieść autobiograficzna*, Krakov, Wydawnictwo Literackie, 2010.

JEDLICKI, Jerzy, *Źle urodzeni czyli o doświadczeniu historycznym: Scripta i postskripta*, Londýn–Varšava: Aneks–Polityka, 1993.

KUCZYŃSKI, Waldemar, *Burza nad Wisłą: dziennik 1980–1981*, Varšava: Iskry, 2002.

KURON, Jacek, *Gwiazdny czas: "Wiary i winy" dalszy ciąg*, Londýn: "ANEKS", 1991.

POUSTA, Zdeněk, *Filosofie za mřížemi: Leopoldov, léta padesátá*, Praha: Archiv Univerzity Karlovy, 1995.

TOMIN, Julius, *Cesta do Oxfordu* [nedatováno], dostupné z: http://www.juliustomin.org/images/Cesta_do_Oxfordu.pdf (vid. 30.09. 2018). [online]

Vydané rozhovory

BARTOSZEWSKI, Władysław, FRISZKE, Andrzej, *Źycie trudne, lecz nie nudne: Ze wspomnień Polaka w XX wieku*, Krakov: Wydawnictwo Znak, 2010.

DWORACZEK, Kamil, *Burzliwa dekada: NZS we Wrocławiu 1980 – 1989*, Varšava: IPN, 2012.

DWORACZEK, Kamil, PRZEDPEŁSKI, Tomasz (eds.), *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980: tom II: Relacje*, 2. vydání, Varšava–Vratislav: IPN, 2017.

JANKOWSKA, Janina, CELIŃSKI, Andrzej, Rozmowa z Andrzejem Celińskim [leden a únor 1987], in: JANKOWSKA, Janina, *Portrety niedokończone: rozmowy z twórcami „Solidarności“ 1980–1981*, Varšava: Biblioteka „Więzi“, 2003, s. 299–342.

KULAS, Piotr, ŚPIEWAK, Paweł, Zależy mi na języku, który dociera do istoty rzeczy: Rozmowa z profesorem Pawłem Śpiewakiem, in: KULAS, Piotr, *Rozmowy o inteligencji*, Varšava: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2016, s. 39–69.

NEUBAUER, Zdeněk, PUTNA, Martin C., „Když píšu, je to výrazem toho, že jsem něco zahlíd...“, in: NEUBAUER, Zdeněk, *Consolatio philosophiae hodierna: k Šestnácti dopisům Václava Havla = to Sixteen Letters of Václav Havel*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2010, s. 33–57.

PALOUŠ, Radim, *Dobrodružství pobytu vezdejšího: Radim Palouš v rozhovoru s Josefem Beránkem*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

VANĚK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel (eds.), *Vítězové? Poražení?: životopisná interview, 1. díl: disent v období*, Praha: Prostor, 2005.

Další literatura

ALAN, Josef, Alternativní kultura jako sociologické téma, in: ALAN, Josef (ed.), *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 9–59.

BARTOSZEWSKI, Władysław, *Warto być przyzwoitym: Teksty osobiste i nieosobiste*, Poznaň: W drodze, 1990.

BENDA, Václav, *Noční kádrový dotazník a jiné eseje*, Praha: Agite/Fra, 2009

BENDOVÁ, Markéta, BOROVIANSKÁ, Johana, VEJVODOVÁ, Daniela, *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí: podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Praha: Nomáda, 2013.

BIERNACKI, Leszek, *Gdy wieje wiatr historii...: studenci z robotnikami, Gdańsk 1976–1980*, Varšava: IPN, 2014

BLAŽEK, Petr, Mimořádné zprávy Státní bezpečnosti o ohlasech na smrt a pohřeb prof. Jana Patočky, in: *Securitas imperii*, sv. 29, 2016, č. 2, s. 244–279.

BLAŽEK, Petr, Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu: přehled koncepcí a limity bádání, in: BLAŽEK, Petr (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*, Praha: Dokořán, 2005, s. 10–24.

BOCHWIC, Teresa, *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989*, Varšava: Tysol, 2000.

BOLTON, Jonathan, *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, Praha: Academia, 2015.

BOROVIANSKÁ, Johana, Před oponou za oponou: návštěvy zahraničních přednášejících na pražských bytových seminářích v letech 1979–1989, in: BENDOVÁ, Markéta,

BOROVANSKÁ, Johana, VEJVODOVÁ, Daniela, *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí: podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Praha: Nomáda, 2013, s. 75–95.

BRANDOVÁ, Hana, a kol., *Encyklopedický slovník*, Praha: Odeon, 1993.

CERAN, Tomasz, *Myśl społeczno-polityczna Jacka Kuronia: zarys problematyki*, in: BIELAK, Monika, KAMIŃSKI, Łukasz (eds.), *Letnia szkoła historii najnowszej 2008, tom II: referaty*, Varšava: IPN, 2009, s. 139–145.

CERAN, Tomasz, „Trzecia Polska ruchów społecznych”: teoria działania Jacka Kuronia, in: POLAK, Wojciech, KUFEL, Jakub, RUCHLEWSKI, Przemysław (red.), *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, Gdańsk: Europejskie Centrum Solidarności, 2012, s. 156–173.

CONNELLY, John, *Ztročená: univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*, Praha: Karolinum, 2008.

CYWIŃSKI, Bohdan, *Rodowody niepokornych*, Varšava: Biblioteka Więzi, 1971.

DANIÈL', Alexandr, GLUZA, Zbigniew (eds.), *Slovník disidentů: přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956 - 1989*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019.

DAYOVÁ, Barbara, *Sametoví filozofové*, Brno: Doplněk, 1999.

DWORACZEK, Kamil, *Analiza porównawcza SKS-ów*, in: *Pamięć i Sprawiedliwość*, roč. 17, 2011, nr 1, s. 161–189.

DWORACZEK, Kamil, *Wszechnice związkowe na przykładzie Górnego Śląska, Warszawy i Wrocławia 1980–1989*, in: FRISZKE, Andrzej, PERSAK, Krzysztof, SOWIŃSKI, Paweł (eds.), *Solidarność od wewnątrz: 1980–1981*, Varšava: IPN, s. 277–289.

DWORACZEK, Kamil, PRZEDPEŁSKI, Tomasz, *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980: tom I: Monografia*, Varšava–Vratislav: IPN, 2017.

DZIUBA, Adam, MRZYK, Mariusz, *Represje stanu wojennego wobec naukowców Uniwersytetu Śląskiego*, in: FRANASZEK, Piotr (red.), *Stłamszona nauka?: inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, Varšava, IPN, 2010, s. 49–98.

- FIALA, Petr, OLSZLÝ, Petr (eds.), *Podzemní univerzita: vznik a organizace brněnských bytových přednášek a seminářů (1984–89): přednášky z filozofie a politologie*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1993.
- FIDELIUS, Petr, Kultura oficiální a neoficiální, in: FIDELIUS, Petr, *Kritické eseje*, Praha: Torst, 2000, s. 21–41.
- FRISZKE, Andrzej, Niezależni intelektualiści: TKN, in: *Więź*, nr 9, 1992, s. 99–110.
- FRISZKE, Andrzej, *Oaza na Kopernika: Klub inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Varšava: Biblioteka „Więzi“, 1997.
- FRISZKE, Andrzej, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londýn: Aneks, 1994.
- FRISZKE, Andrzej, Studencki Komitet Delegatów Wydziałowych na Uniwersytecie Warszawskim w Marcu '68, in: DUDEK, Antoni, a kol., *Od Piłsudskiego do Wałęsy: studia z dziejów Polski w XX wieku*, Varšava 2008, s. 321–353.
- FRISZKE, Andrzej, Towarzystwo Kursów Naukowych, in: *Tygodnik „Solidarności”*, nr 17, 24 lipca 1981 r., [neznámé stránkování].
- GRAEVENITZ, Karoline von, „Podzemní univerzita“ pražských bohemistů: ukázka paralelní kultury v „normalizovaném“ Československu, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009.
- HALÍK, Tomáš, K dějinám Kecandy aneb Předchůdci Akademie, in: HÁJEK, Pavel (red.), *Milý Radime: sborník k 70. narozeninám Radima Palouše*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2013, s. 13–15.
- HERMANN, Tomáš, Dissent a filosofie: podmínky a podoby svobodné tvorby po konsolidaci, in: SUK, Jiří, et al., *Šest kapitol o disentu*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017, s. 159–222.
- HOLZER, Jerzy, *Solidarność 1980–1981: geneza i historia*, Varšava: Omnipress, 1990.
- HROCH, Miroslav, *Comparative Studies in Modern European History: Nation, Nationalism, Social Change*, Burlington 2007.
- HROCH, Miroslav, a kol., *Úvod do studia dějepisu IV: metody historické práce*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 81–88.

- CHVATÍK, Ivan, Dějiny Archivu Jana Patočky a co jim předcházelo, in: *Jan Patočka v jubilejním roce 2017*, Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, s. 47–78.
- JARSKA, Natalia, Niezależny ruch oświatowa i nauka niezależne 1980–1989, in: KAMIŃSKI, Łukasz, Waligóra, Grzegorz (eds.), *NSZZ Solidarność 1980–1989, tom 2: ruch społeczny*, Varšava: Instytut Pamięci Narodowej (dále IPN), 2010, s. 147–187.
- JEDLICKI, Witold, *Klub Krzywego Koła*, Paříž: Instytut Literacki, 1963.
- KEMP-WELCH, Anthony, *Poland under Communism: A Cold War History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- KOCKA, Jürgen, The Uses of Comparative History, in: BJÖRK, Ragnar, KARE,- Molin (eds.), *Societies Made Up of History: Essays in Historiography, Intellectual History, Professionalisation, Historical Social Theory & Protoindustrialization*, Stockholm [: nakladatelství neznámé], 1996, s. 197–209.
- KOCKA, Jürgen, HAUPT, Heinz-Gerhard, Comparison and Beyond: Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History, in: KOCKA, Jürgen, HAUPT, Heinz-Gerhard (eds.), *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*, 2. vydání, New York–Oxford: Berghahn Books, 2012, s. 1–30.
- KOMÁRKOVÁ, Božena, MÜLLER, Jiří (eds.), *Božena Komárková a její hosté: eseje a rozhovory*, Heršpice: EMAN, 1991.
- KOPEČEK, Michal, *Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha: Argo, 2009.
- KOUTEK, Ondřej, Akce ASANACE, in: *Securitas imperii*, sv. 13, 2006, s. 174–176.
- KOZŁOWSKI, Tomasz, Między porozumieniami sierpniowymi a rejestracją NSZZ „Solidarność“, in: FRISZKE, Andrzej, PERSAK, Krzysztof, SOWIŃSKI, Paweł (eds.), *Solidarność od wewnątrz: 1980–1981*, Varšava: IPN, s. 54–78.
- KROUPA, Daniel, *Dějiny Kampademie*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2010.
- KŘEN, Jan, Dokumenty StB jako pramen poznání minulosti, in: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4, 2005, s. 708–733.
- KŘEN, Jan, *Dvě století střední Evropy*, Praha: Argo, 2005.

- KŘEN, Jan, *Historické proměny češství*, Praha: Karolinum, 1992.
- KUCHARSKA-DZIEDZIC, Anita, *"Powiedz prawdę, do tego służysz": o literaturę niezależną i pełną wolność słowa (1968–1989)*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2012.
- LINKOVÁ, Marcela, *Disidentská herstory: ženy a jejich činnost v prostředí Charty 77*, in: LINKOVÁ, Marcela, STRAKOVÁ, Naďa (eds.), *Bytová revolta: jak ženy dělaly dissent*, Praha: Academia – Sociologický ústav AV ČR, 2017, s. 373–389.
- LIPSKI, Jan Józef, *KOR: Komitet Obrony Robotników Komitet Samoobrony Społecznej*, Varšava: IPN, 2006.
- MARCINKIEWICZ, Marta (ed.), *„Oaza wolności“: Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, Štětín: IPN, 2016.
- MACKIEWICZ-WOJCIECHOWSKA, J., *Uniwersytet „Latający“: karta z dziejów tajnej pracy oświatowej*, Varšava: Zagadnienia Pracy Kulturalnej, 1933.
- MECLOVÁ, Anna, *Bytové semináře pod dohledem Státní bezpečnosti: sledování skupiny filozofů v období normalizace*, in: *Paměť a dějiny*, roč. 3, 2009, č. 2, s. 87–100.
- MÍŠKOVÁ, Alena, BARVÍKOVÁ, Hana, ŠMIDÁK, Miroslav, *Československá akademie věd 1969–1972: restaurace komunistické moci ve vědě*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998
- MOLDAU, George [pseudonym Jiřiny Šiklové], ‘Patočka University’, in: *Index on Censorship*, vol. 8, 1979, issue 3, s. 54–56.
- MÜCKE, Pavel, *Deset krátkých zastavení nad možnostmi a mezemi (české) orální historie*, in: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 10, č. 2, 2013, s. 296–301.
- NEBŘENSKÝ, Zdeněk, *Marx, Engels, Beatles: myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956–1968*, Praha: Academia–Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2017.
- NEUBAUER, Zdeněk, *Gaudentia Septuaginta*, in: in: HÁJEK, Pavel (red.), *Milý Radime: sborník k 70. narozeninám Radima Palouše*, Praha: Knihovna Václava Havla, 2013, s. 53–87.

NOVÁK, Tomáš, Životopis Milana Machovce, in: JINDROVÁ, Kamila, TACHECÍ, Pavel, ŽĎÁRSKÝ, Pavel (eds.), *Mistr dialogu Milan Machovec: sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*, Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2006, s. 11–28.

OLASZEK, Jan, *Przeciw PRL: szkice z dziejów opozycji demokratycznej*, Varšava: Trzecia Strona, 2017.

OTÁHAL, Milan, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011.

OTÁHAL, Milan, *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*, Praha: Dokořán, 2003.

PACZKOWSKI, Andrzej, *Pół století dějin Polska 1939–1989*, Praha: Academia, 2000.

PATOČKA, Jan, *Češi: soubor textů k českému myšlení a českým dějinám, díl druhý: práce nepublikované*, Praha: OIKOYMENH, 2006.

PATOČKA, Jan, *Péče o duši: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách, druhý díl: statí z let 1970–1977: nevydané texty a přednášky ze sedmdesátých let*, Praha: OIKOYMENH, 1999.

PATOČKA, Jan, *Péče o duši: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách, třetí díl: Kacířské eseje o filosofii dějin – varianty a přípravné texty z let 1973–1977 – dodatky k Péči o duši I a II*, Praha: OIKOYMENH, 2002.

PROKŮPEK, Ladislav, Normalizace na Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, in: KOSTLÁN, Antonín (ed.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975): sborník z konference (Praha, 21. – 22. listopadu 2001)*, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, s. 201–217.

POUSTA, Zdeněk, Akční program KSČ z roku 1968 a vysoké školy, in: SVOBODNÝ, Petr, ZILYNSKÁ, Blanka (eds.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970): sborník z konference 22. – 23. 11. 2000*, Praha: Karolinum, 2001, s. 11–21.

PŘIBÁŇ, Michal, a kol., *Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky*, Praha: Academia, 2018.

PUTNA, Martin C., *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*, 2. vydání, Praha: Knihovna Václava Havla, o.p.s., 2012.

SCHULZE WESSEL, Martin, *Pražské jaro: průlom do nového světa*, Praha: Argo, 2018.

ŠIKLOVÁ, Jiřina, Dialogický seminář na Filozofické fakultě UK v šedesátých letech, in: JINDROVÁ, Kamila, TACHECÍ, Pavel, ŽDÁRSKÝ, Pavel (eds.), *Mistr dialogu Milan Machovec: sborník k nedožitým osmdesátinám českého filosofa*, Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2006, s. 49–58.

ŠIMEČKA, Milan, *Obnovení pořádku*, 2. vydání, Londýn: Rozmluvy, 1984

TERLECKI, Ryszard, *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych 1977–1981*, Krakov – Rzeszów: Instytut Europejskich Studiów Społecznych, 2000.

TESAŘ, Jan, *Co počít ve vlkově břiše: práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980*, Praha: Triáda, 2018.

URBÁŠEK, Pavel, Metodologická a metodická „historizace“ orální historie – nové impulsy, nebo past?, in: VANĚK, Miroslav, HOUDA, Přemysl, MÜCKE, Pavel (eds.), *Deset let na cestě: orální historie na Sovinci (2002–2011)*, Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2011, s. 25–30.

URBÁŠEK, Pavel, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008.

VACKOVÁ, Růžena, *Vězeňské přednášky*, Praha: Archiv Univerzity Karlovy, 1999.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, druhé vydání, Praha: Libri, 2017

WALIGÓRA, Grzegorz, *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Varšava: IPN, 2006,

WOHLMUTH MARKUPOVÁ, Jana, *Ivan M. Havel: od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*, Praha: Univerzita Karlova – nakladatelství Karolinum, 2017.

Internetové zdroje

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Semin%C3%A1%C5%99>

<http://dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication?id=49282&tab=3>

https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%E2%80%9E%C5%A1ed%C3%A1_z%C3%B3na%E2%80%9C

<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Disent>

<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Osv%C4%Bta>

<https://echo24.cz/a/SeXR9/pomahal-v-dobe-totality-britsky-filozof-roger-scruton-dnes-obdrzel-pametni-medaili-senatu>

<https://filosofie.upce.cz/cs/prof-phdr-stanislav-sousedik-csc>

<https://nazory.aktualne.cz/zemrel-filosof-roger-scruton/r~c7d5428035fb11ea926e0cc47ab5f122/>

<http://ufar.ff.cuni.cz/8/prof-milan-sobotka-drsc>

<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/na-letne-odhali-pametni-desku-pripomene-bytove-seminare/r~51fff66804a011ea88f50cc47ab5f122/>

<http://www.cfb.cuni.cz/html/lide/kouba.htm>

<http://www.cfb.cuni.cz/html/lide/polivka.htm>

<http://www.csds.cz/cs/g6/3685-DS.html>

<https://www.divadelni-noviny.cz/zemrel-josef-vinar>

http://www.encycol.pl/wiki/Andrzej_Czuma

http://www.encycol.pl/wiki/Leszek_Moczulski

http://www.encycol.pl/wiki/Ruch_M%C5%82odej_Polski_w_Szczecinie

http://www.encycol.pl/wiki/Strona_g%C5%82%C3%B3wna

http://www.encycol.pl/wiki/Wszechnica_G%C3%B3rno%C5%9B%C4%85_ska

<https://www.hejdanek.eu/>

<https://www.pametnaroda.cz/cs/archive>

<https://www.pametnaroda.cz/cs/hejdanek-ladislav-20060905-0>

<https://www.pametnaroda.cz/cs/chvatik-ivan-20180320-0>

<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/flosp.html>

<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/michlk.html>

<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/pesek.html>

<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/peskva.html>

<https://www.respekt.cz/agenda/nestat-se-funkcionarem-nejake-doby-a-myslet-proti-srsti>

<https://www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach>